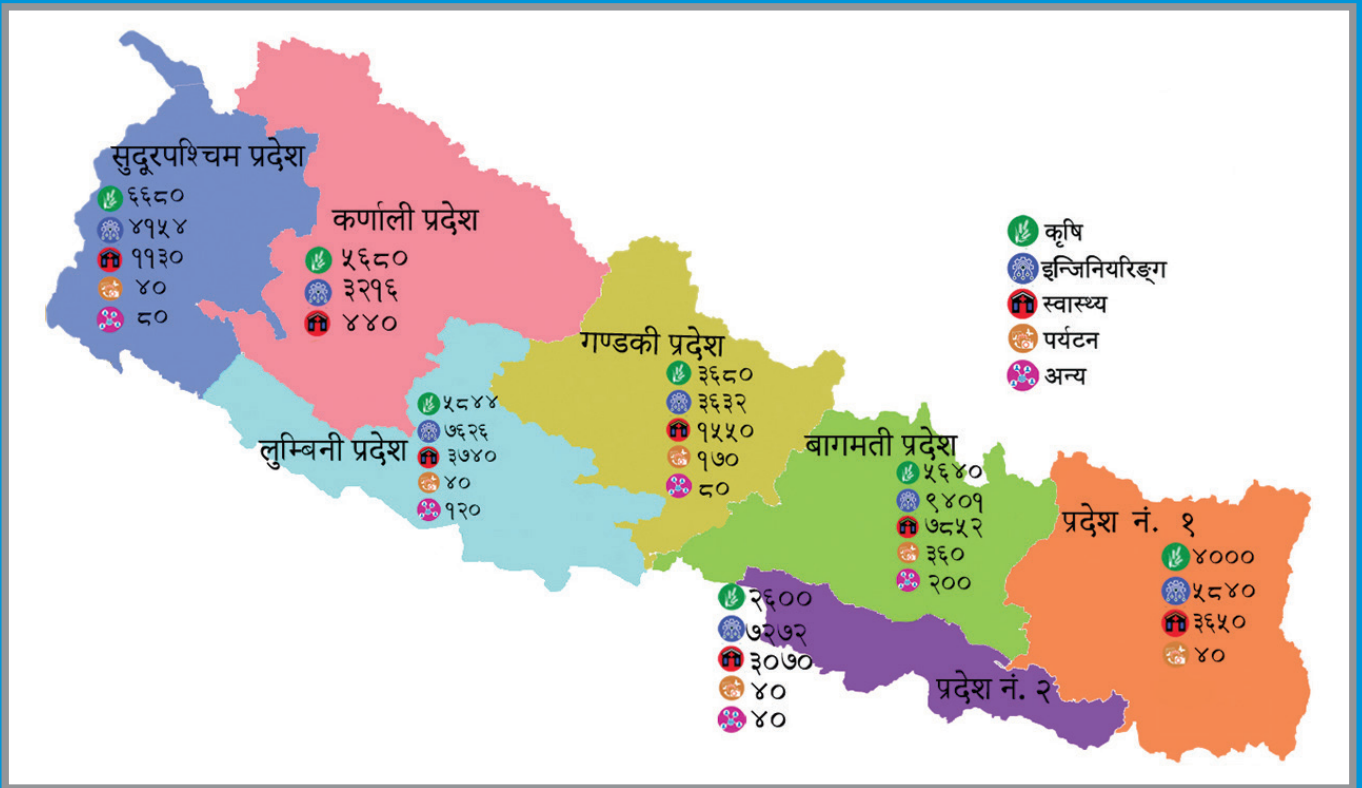

सीप नक्साङ्कन कार्यटोलीको प्रतिवेदन

कार्तिक, २०७७

सीप नक्साङ्कन कार्यटोलीको प्रतिवेदन

समक्ष पेश

माननीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्री एवम् अध्यक्ष प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालीम परिषद्,
सिंहदरबार, काठमाण्डौ

प्रस्तुतकर्ता

प्रा. डा. राजेन्द्रप्रसाद अधिकारी - संयोजक
श्री गोविन्द गजुरेल - सदस्य
डा. रुद्र सुवाल - सदस्य
डा. सावित्री श्रेष्ठ - सदस्य
श्री ईश्वरी बन्जाडे - सदस्य
श्री दुर्गाप्रसाद बराल - सदस्य
श्री प्रमोदभक्त आचार्य - सदस्य

सहयोगी विज्ञहरु

श्री मनोज शर्मा न्यौपाने
श्री चेत प्रसाद रोका
ई. पवन अधिकारी

कार्तिक, २०७७

विषय सूची

खण्ड एक

१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	कार्यटोलीको गठन एवम् कार्यदिश	५
१.३	सीप नक्साङ्कनको परिभाषा र अवधारणा	६
१.४	सीप नक्साङ्कनको सान्दर्भिकता.....	६
१.५	कार्यटोलीको कार्यविधि.....	७
१.६	सन्दर्भ सामग्री अध्ययन र विश्लेषण	८
१.६.१	द्वितीयात्मक तथ्याङ्कको विश्लेषण.....	९
१.६.२	प्राथमिक तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण.....	९
१.६.३	समुहगत छलफल तथा अन्तरक्रिया	९
१.७	प्रतिवेदनको ढाँचा	९
१.८	अध्ययनको सीमा	१०
२.१	पृष्ठभूमि.....	११
२.१.१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम सञ्चालनको संस्थागत व्यवस्था	११
२.१.२	तालिम प्रदायक संस्थाको वार्षिक वृद्धिदर	१३
२.२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमको वर्तमान अवस्था.....	१४
२.२.१	प्रि-डिप्लोमा तथा डिप्लोमा कार्यक्रम.....	१५
२.२.१.१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको संस्थागत उपस्थितिको अवस्था.....	१६
२.२.१.२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको लागि प्राप्त अवसरको अवस्था	१८
२.२.१.३	पेशागत क्षेत्र (समूह) अनुसार पहुँचको अवस्था.....	२०
२.२.१.४	उत्पादित जनशक्तिको विषयगत क्षेत्र बमोजिमको विवरण	२१
२.२.२	छोटो अवधिका व्यावसायिक तालिम.....	२२
२.२.३	तालिम प्राप्त जनशक्ति र श्रमबजारको अवस्था.....	२८
३.१	पृष्ठभूमि.....	३०
३.२	आन्तरिक श्रम बजारको विश्लेषण.....	३०
३.२.१	सीपको तह एवम् पेशा/व्यवसायगत क्षेत्र अनुसारको वितरण	३०

३.२.२ प्रदेशहरूमा रहेको सीपको अवस्था	३२
३.२.३ प्रदेश अनुसार सीपको तहगत वितरण	३३
३.२.४ कृषि तथा वन क्षेत्र र सीप तह १ बीचको अन्तरसम्बन्ध	३४
३.३ नेपाली श्रमशक्ति र वैदेशिक रोजगारीको अवस्था	३५
३.४ सीपको मागको क्षेत्रगत विश्लेषण.....	३७
३.४.१ कृषि तथा वन क्षेत्र	३७
३.४.१.१ प्रदेशगत आर्थिक गतिविधि तथा रोजगारी	३९
३.४.१.२ कृषि उत्पादनको व्यावसायिक स्थिति	४०
३.४.२ इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र	४०
३.४.३ स्वास्थ्य क्षेत्र	४२
३.४.४ पर्यटन क्षेत्र	४५
३.४.५ अन्य सेवा क्षेत्र	४६
४.१ पृष्ठभूमि.....	५०
४.२ विषयगत क्षेत्र अनुसार माग र आपूर्ति.....	५०
४.३ श्रम बजारमा रहेका जनशक्ति र भर्ना क्षमताको प्रदेशगत अवस्था.....	५१
४.४ भर्ना क्षमता तथा खुद भर्नाको अवस्था	५२
४.५ पूर्व अध्ययनहरूको सामान्य विश्लेषण	५५
४.५.१ स्वास्थ्य तथा इन्जिनियरिङ्ग कार्यक्रम अन्तरगतका प्राविधिक जनशक्तिको प्रक्षेपण.....	५५
४.५.२ श्रम बजार सर्वेक्षण २०७०	५६
४.५.३ नेपालको औद्योगिक क्षेत्रमा सीप आवश्यकता अध्ययन.....	५७
४.५.४ सुदूरपश्चिम प्रदेश सीप नक्साङ्कन सर्वेक्षण २०१९	५८
४.५.५ सीप नक्साङ्कन प्रदेश नं. १	५९
४.५.६ आधारभूत तथा मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति प्रक्षेपण कार्यटोलीको प्रतिवेदन २०७६	६०
५.१ निष्कर्ष	६२
५.२ सुझावहरू	६५
सन्दर्भ सामग्रीहरू.....	६९
सीप नक्साङ्कन	७२

अनुसूचीहरू

अनुसूची १: सीपको तहगत व्याख्या.....	८९
अनुसूची २: लामो अवधिका कार्यक्रमहरूको भर्ना क्षमता.....	९१
अनुसूची ३: श्रमबजारमा कार्यरत जनशक्तिको जिल्लागत विवरण	९४
अनुसूची ४: कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको पेशागत विवरण.....	९७
अनुसूची ५: इन्जिनियरिङ्ग सँग सम्बन्धित पेसाका कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिहरू	९९
अनुसूची ६: स्वास्थ्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित पेसामा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिहरू	१०४
अनुसूची ७: पर्यटन क्षेत्रसँग सम्बन्धित पेसामा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिहरू	१०५
अनुसूची ८: अन्यसेवा क्षेत्रसँग सम्बन्धित पेसामा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिहरू.....	१०६
अनुसूची ९: तालिम अवधि अनुसार तालिम प्राप्तको विवरण.....	१०८
अनुसूची १०: प्रदेश अनुसार व्यावसायिक तालिम प्राप्तको विवरण.....	११०

खण्ड एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

राष्ट्रले लिएको "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को संकल्प पुरा गर्न शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक, रोजगारमूलक एवम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिकवान एवम् राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्नु आवश्यक छ। यसकालागि गुणस्तरयुक्त प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम (TVET) को समतामूलक एवम् समावेशी पहुँच सहितको विकास र विस्तार अपरिहार्य छ। देश एकात्मक शासन प्रणालीबाट ७ प्रदेश र ७५३ स्थानीय तहको संरचनायुक्त संघात्मक शासन प्रणालीमा प्रवेश गरेको र युवाहरूको बर्चस्व सहितको जनसांख्यिकीय स्थितिको लाभ प्राप्त हुन सक्ने अवस्थामा रहेको पाइन्छ। यसर्थ शिक्षालाई सीपसँग, सीपलाई श्रमसँग र श्रमलाई उत्पादनसँग जोड्दै समग्र मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणमा योगदान गर्नसक्ने आधारभूत तथा मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्तिको उत्पादनका लागि सक्षम एवम् गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम प्रणाली (Technical and Vocational Education and Training System) कार्यान्वयनमा ल्याउनु आजको आवश्यकता हो।

नेपालमा लिच्छवीकाल देखि नै हस्तकला, वास्तुकला, मूर्तिकला लगायतका सीपहरूको विकास भएको पाइन्छ। परम्परागत रूपमा उपलब्ध सीपलाई व्यवस्थित गर्न नेपालको एकीकरण पश्चात् सीपलाई व्यावसायिकता प्रदान गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ। यसका लागि विभिन्न व्यक्तिहरूलाई देशभित्र र देश बाहिर समेत विभिन्न किसिमका तालिमहरूमा सहभागिताको अवसर उपलब्ध गराउने गरेको देखिन्छ। यद्यपि वि.सं. १९८७ (सन् १९३०) मा इन्जिनियरिङ्ग स्कूल स्थापना भएसँगै नेपालमा व्यावसायिक तालिमको औपचारिक सुरुआत भएको मानिन्छ। इन्जिनियरिङ्ग स्कूल स्थापनाको करिब ३० वर्षपछिसम्म अन्य कुनै सीप प्रदायक संस्थाहरूको स्थापना भएको पाँईदैन। वि.सं. २००४-२००९ मा आधार स्कूलको अवधारणा अन्तरगत व्यावसायिक सीपयुक्त जनशक्ति उत्पादन गर्ने योजना सहित प्राविधिक एवम् व्यावसायिक शिक्षाको प्रक्रिया अगाडि बढेको थियो। त्यस पश्चात् बहुउद्देश्यीय विद्यालयको अवधारणा (वि.सं. २०१५-२०२५ सम्म) अन्तरगत प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमको विकास र विस्तार भएको पाइन्छ। यसै बीचमा देशका विभिन्न स्थानमा औद्योगिक क्षेत्र स्थापना भएको र उक्त औद्योगिक क्षेत्रहरूमा स्थापित उद्योगहरूका लागि आवश्यक दक्ष प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०१८ (सन् १९६२) मा मेकानिकल प्रशिक्षण केन्द्र (हालको बालाजु स्कूल अफ इन्जिनियरिङ्ग एण्ड टेक्नोलोजी) र वि.सं. २०१९ (सन् १९६३) मा बुटवल प्राविधिक शिक्षालयको स्थापना भएको थियो। यसपछि वि.सं. २०२८ मा सुरु भएको राष्ट्रिय शिक्षा

पढतिको योजना (नयाँ शिक्षा भनिने) ले मुलुकभर एकैसाथ माध्यमिक विद्यालयहरुमा व्यावसायिक शिक्षा लागु गर्ने नीति अघि सारेर सोहि अनुसार कार्यान्वयन थालियो । तर फितलो व्यवस्थापन, प्रशिक्षक तयारीमा कमी आदि कारणले एक दशक नपुग्दै उक्त योजनाबाट सरकार पछि हट्यो ।

कृषि, ईन्जिनियरिङ्ग र स्वास्थ्य विषयका सीपमूलक जनशक्ति उत्पादन मार्फत स्थानीय विकासमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यबाट वि.सं. २०३५ सालमा शिक्षा मन्त्रालय अन्तरगत प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा निर्देशनालयको स्थापना भएको थियो । निर्देशनालय स्थापना पश्चात वि.सं. २०३७ (सन् १९८०) मा कर्णाली प्राविधिक शिक्षालयको स्थापना भएको थियो । यसलाई मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्न स्थापना गरिएको पहिलो प्राविधिक शिक्षालयको रूपमा पनि लिइन्छ । त्यस पश्चात क्रमशः लहान प्राविधिक शिक्षालय, उत्तरपानी प्राविधिक शिक्षालय र जिरी प्राविधिक शिक्षालयहरु स्थापना भएका हुन् ।

देशको प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको क्षेत्रलाई व्यवस्थित एवम् एकीकृत रूपमा विकास गर्नका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् ऐन, २०४५ जारी भयो र सो ऐन अन्तर्गत आधारभूत र मध्यस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्न, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको विकास र विस्तारकालागि सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्न र व्यक्तिले औपचारिक तथा अनौपचारिक सिकाइबाट हासिल गरेका सीपको प्रमाणीकरण र स्तर निर्धारण गर्नका लागि एक स्वायत्त संस्थाको रूपमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (सिटिईभिटी) को स्थापना भएको हो । परिषद् स्थापना पश्चात् त्यस अघि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा निर्देशनालय अन्तरगत सञ्चालनमा रहेका शिक्षालयहरुको व्यवस्थापनको जिम्मा समेत परिषद्मा हस्तान्तरण गरिएको पाईन्छ । वि.सं. २०६१ मा ऐनमा गरिएको दोस्रो संशोधन मार्फत उच्चस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनको जिम्मेवारी समेत परिषद्मा थपिएको छ । परिषद्ले आफ्ना कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न थालेपछि त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तरगतका स्वास्थ्य तर्फ डिप्लोमा तथा प्रमाणपत्र तहभन्दा मुनीका कार्यक्रमहरु कम्युनिटी मेडिसिन असिस्टेन्ट (सिएमए), अग्ज्युलरी नर्स मिडवाइफ (अनमी), मेडिकल ल्याबोरटरी टेक्नोलोजी (ल्याव टेक्निसियन) र आयुर्वेद परिषद्मा हस्तान्तरण भएका थिए । अक्जिलरी नर्स मिडवाइफ कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएका भरतपुर, तानसेन, सुर्खेत र धनकुटाका नर्सिङ्ग कलेजहरुको भौतिक पूर्वाधार समेत परिषद्मा हस्तान्तरण गरिएको थियो । यस मध्ये भरतपुर र तानसेन क्याम्पसका कार्यक्रमहरु स्तरोन्नति (अपग्रेड) गरी क्रमशः प्रमाणपत्र तहमा हेल्थ असिस्टेन्ट र स्टाफनर्स कार्यक्रम सञ्चालन गर्न थालियो । सुर्खेत र धनकुटा चाहिँ त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तरगतनै रहे । इन्जिनियरिङ्ग अध्ययन संस्थानबाट सञ्चालन हुँदै आएका डिप्लोमा तह र सो भन्दा मुनीका कार्यक्रमहरु फेजआउट गरी धरान, पोखरा र थापाथलीमा सञ्चालनमा रहेका क्याम्पसका भौतिक पूर्वाधार र कार्यक्रमहरु परिषद् अन्तरगत ल्याउनका लागि प्रयास भएको भएतापनि उक्त कार्य तत्काल हुन सकेको थिएन । यस मध्ये पूर्वाञ्चल क्याम्पस धरानका केहि कर्मचारीहरुलाई परिषद्मा वहाली गरेको पाईन्छ । वि.

सं. २०५८ देखि मात्र इन्जिनियरिङ्ग अध्ययन संस्थानबाट डिप्लोमा तहमा कार्यक्रमहरू विस्थापित (फेज आउट) गरिएको पाईन्छ । त्यस्तैगरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तरगतनै रहेका कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान र वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले सञ्चालन गरेका कृषि र वन तर्फका डिप्लोमा तहका कार्यक्रमहरू समेत वि. सं. २०५८ देखि फेज आउटभै परिषद् अन्तरगत मात्र सञ्चालन हुँदै आएका छन् । त्रिभुवन विश्वविद्यालयले आफ्ना पूर्वाधारमा स्नातक र सो भन्दा माथिल्ला तहका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको अवस्था छ ।

कृषि, वन, ईन्जिनियरिङ्ग र नर्सिङ्ग वाहेकका स्वस्थका अन्य कार्यक्रमहरू त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट फेजआउट भएको भएता पनि चिकित्साशास्त्र अध्ययन संस्थान र अन्य प्रतिष्ठानहरूले प्रविणता प्रमाणपत्र तह नर्सिङ्ग कार्यक्रमहरूलाई समानान्तररूपमा सञ्चालन गरिरहेको अवस्था थियो । राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा ऐन, २०७५ लागु भए पश्चात राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा आयोगको मिति २०७७।०४।३० को निर्णयानुसार विभिन्न विश्वविद्यालय, प्रतिष्ठान र सो अन्तर्गतका शिक्षण संस्थाहरूले सञ्चालन गरिरहेका प्रमाणपत्र तह नर्सिङ्ग तर्फका कार्यक्रमहरू शैक्षिक सत्र २०७७।७८ देखि सञ्चालन नगर्ने नगराउने निर्णय भएबमोजिम आउदा दिनहरूमा प्रमाणपत्र तह र सो भन्दा मुनीका प्राविधिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू परिषदले मात्र सञ्चालन गर्ने अवस्था आएकोछ । यसबाट मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनमा रहेको दोहोरोपना हटी एकरूपता कायम हुने स्थिति सृजना भएको छ ।

परिषद्ले आफ्नो स्थापना कालदेखि नै प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको क्षेत्रमा श्रम बजारको माग सान्दर्भिक हुनेगरी विभिन्न पेशा र व्यवसायका पाठ्यक्रम निर्माण गरी परिषद्का (१) आङ्गिक शिक्षालय, (२) सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम, (३) स्थानीय तह तथा गैह्र नाफामूलक संस्थाहरूसँगको साझेदारीमा सञ्चालित प्राविधिक शिक्षालयहरू तथा (४) परिषदसँग सम्बन्धन प्राप्त गरी निजी स्तरमा सञ्चालित संस्थाहरू मार्फत कृषि तथा वन, इन्जिनियरिङ्ग, स्वास्थ्य, पर्यटन र अन्य विषयमा ३ वर्ष अवधिका डिप्लोमा तथा प्रमाण पत्र तह, १८ महिना अवधिका (२४ महिना अवधिका अप्रेंटिसीप कार्यक्रम सहित) प्रि-डिप्लोमा तह^१ (प्राविधिक एसएलसी) तथा १६० देखि १६९६ घण्टा सम्मका छोटो अवधिका पेशागत तालिम, कामदारको सीप अभिवृद्धि तालिम लगायतका व्यावसायिक तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको छ । सक्षमतामा आधारित सिकाई (Competency Based Learning) लाई संस्थागत गर्ने कार्यमा समेत परिषद्को अहम भूमिका रहँदै आएकोछ ।

^१ एसइइ पश्चात १८ महिनाको कार्यक्रमलाई यस अघि प्राविधिक एसएलसी भन्ने गरिएकोमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, पाठ्यक्रम विकास समितिको २०७७।०४।०१ गते वसेको बैठकको निर्णय अनुसार प्रि - डिप्लोमा नामकरण भएको हुँदा यस प्रतिवेदनमा प्रि - डिप्लोमा भनिएकोछ ।

प्राविधिक शिक्षाको विस्तारकै क्रममा विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (School Sector Reform Project) ले माध्यमिक शिक्षामा साधारण शिक्षा र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा दुवै धारलाई सँगसगै लैजाने नीति तय गरे अनुरूप शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले 'विद्यालयस्तरमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सञ्चालन निर्देशिका २०६९' जारी गरी वि.सं. २०७० सालदेखि मानव स्रोत विकास केन्द्र (तत्कालिन शिक्षा विभाग) मार्फत सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा ९ देखि छुट्टै प्राविधिक शिक्षाको पठन पाठन पनि सुरु गरेको छ। प्रारम्भमा कक्षा ९-१० सम्मका लागि सञ्चालनमा ल्याइएको उक्त प्राविधिक धारको कार्यक्रम हाल ९-१२ सम्मकालागि विस्तार गरिएको छ। कार्यक्रम शुरुवात गर्दा ९९ विद्यालयमा सञ्चालन गरिएकामा हाल ४८४ ओटा विद्यालयहरूमा विस्तार भएकोछ। प्राविधिक धारमा पठन पाठन गरिने विषयहरूमा इन्जिनियरिङ तर्फ सिभिल, इलेक्ट्रिकल र कम्प्युटर इन्जिनियरिङ विषयहरू र कृषि तथा पशु विज्ञानतर्फ बाली विज्ञान र पशु विज्ञानका कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेका छन्।

माथि उल्लिखित बाहेक विभिन्न १७ मन्त्रालयहरूबाट पनि व्यावसायिक तालिमहरू सञ्चालन हुँदै आएकोमा संघीय संरचना अनुसार हाल १२ संघीय मन्त्रालय, प्रदेश सरकार अन्तरगतका सामाजिक विकास मन्त्रालयहरू तथा स्थानीय तह/सरकारहरूबाट पनि प्राविधिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका र थप केहि निकायले तालिम सञ्चालनका लागि तयारी थालेका पाइन्छन्। यसको अतिरिक्त विभिन्न गैह्र सरकारी तथा विकास साझेदार संस्थाहरू (Development Partners) मार्फत पनि व्यावसायिक तालिमहरू सञ्चालन भइरहेको पाइन्छ। तालिम सञ्चालनमा संलग्न १२ मध्ये तपसिलका १० संघीय मन्त्रालयहरूबाट सम्पन्न भएका व्यावसायिक तालिम कार्यक्रमहरूको विवरण प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम, एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदन २०७६ मा समावेश भएको पाइन्छ:

१. शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
२. श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय
३. संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय
४. महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
५. भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय
६. वन तथा वातावरण मन्त्रालय
७. कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
८. उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
९. स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
१०. युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय

प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनका लागि विभिन्न प्रयासहरू भइरहेको भएतापनि एकातर्फ सञ्चालनमा रहेका प्राविधिक शिक्षातर्फका कतिपय कार्यक्रमहरूमा भर्ना हुन चाहनेहरूको चाप बढी छ तर केहि कार्यक्रमहरूमा भने भर्नाको लागि उपलब्ध निर्धारित सीट समेत खाली हुनेगरेको अवस्था छ। अर्कोतर्फ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजार (उद्योग) को माग बमोजिम प्राविधिक जनशक्ति आवश्यक संख्यामा उत्पादन हुन नसकेको र उत्पादित जनशक्ति पनि राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय बजारको माग अनुरूप नभएको (Skills mismatch) विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानहरूले देखाएका छन्। यस्तो अवस्थामा देश तथा विदेशका श्रम बजारको माग अनुसार काम गर्न सक्षम हुनेगरी आवश्यक संख्यामा सीपयुक्त प्राविधिक जनशक्ति तयार गर्नका लागि प्राविधिक शिक्षा एवम् व्यावसायिक तालिमसँग सम्बन्धित कार्यक्रम, तह, संस्थाहरूको संख्या, विषय अनुसार उपलब्ध सीट संख्या लगायत तालिम प्रदायक संस्थाहरूको भौगोलिक अवस्थितिहरूको भरपर्दो जानकारी (तथ्याङ्क) एकिकृत रूपमा उपलब्ध नभएकोले अग्रगामी कदम चाल्न कठिनाई भइरहेको अवस्था छ । यस परिप्रेक्ष्यमा यी सूचनाहरू एकिकृत गर्नुले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। नेपालको हालको महत्वपूर्ण राजनैतिक परिवर्तन एवम् प्रविधिमा आएको विश्वव्यापी परिवर्तनको सन्दर्भमा आगामी वर्षहरूमा मुलुकलाई आवश्यक पर्ने सीपयुक्त प्राविधिक जनशक्तिको माग र आपूर्तिको अवस्थाको बारेमा प्रक्षेपण गर्दै आवश्यक जनशक्तिको विकासको लागि कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्नका लागि सीप नक्साङ्कनले महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्दछ भने हालसम्म नेपालमा नगरिएको एउटा महत्वपूर्ण कार्यले भविष्यको बाटो पनि खोल्दछ । यस पृष्ठभूमिमा नेपालको प्राविधिक शिक्षा एवम् व्यावसायिक तालिमको सीप नक्साङ्कनको लागि २०७६/१०/०७ मा माननीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा बसेको प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को १७६औं बैठकले एक कार्यटोली गठन गरेको थियो ।

१.२ कार्यटोलीको गठन एवम् कार्यदिश

मुलुक संघीयतामा गैसकेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यलाई समेत मध्यनजर गर्दै विभिन्न प्रकारका तालिम प्रदायक संस्थाहरूको भौगोलिक विस्तार भइसकेको र भइरहेको विस्तारबाट प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवं तालिमको नागरिक तहमा पहुँच पुगे नपुगेको विषयमा नक्साङ्कन हुनु आवश्यक भएको हुँदा सो सम्बन्धी अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न माननीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा मिति २०७६/१०/०७ मा बसेको परिषद्को १७६औं बैठकको निर्णय अनुसार प्रा. डा. राजेन्द्रप्रसाद अधिकारीको संयोजकत्वमा ७ सदस्यीय सीप नक्साङ्कन कार्यटोली गठन भएको थियो । कार्यटोलीमा श्री गोविन्द गजुरेल, डा. रुद्र सुवाल, डा. सावित्री श्रेष्ठ, श्री ईश्वरी बन्जाडे, श्री दुर्गाप्रसाद बराल, श्री प्रमोदभक्त आचार्य सदस्यको रूपमा हुनहुन्थो भने सहयोगी विज्ञको रूपमा श्री मनोज शर्मा न्यौपाने, श्री

चेत प्रसाद रोका र ई. पवन अधिकारीले काम गर्नु भएको थियो । कार्यटोलीको कार्यविवरण देहाय बमोजिम रहेको थियो :

१. सीप नक्साङ्कन (Skill Mapping) को परिभाषा सहित अवधारणा स्पष्ट पार्ने,
२. प्रदेश/जिल्ला तहमा व्यावसायिक क्षेत्रमा उपलब्ध सीपहरू पहिचान गर्ने,
३. सम्बन्धित जिल्ला/स्थानीय तहमा रहेका परम्परागत एवं आधुनिक उद्योग एवं सेवाहरूको विवरण प्रस्तुत गर्ने,
४. रोजगारी सृजना गर्नका लागि स्थान विशेष आवश्यक सीपहरू, उद्यमशीलता विकासका क्षेत्र र उद्योग व्यवसायको पहिचान, रोजगारीका क्षेत्र/उपक्षेत्र आँकलन गर्ने,
५. श्रमबजारमा उपलब्ध जनशक्तिको विषयगत क्षेत्र अनुसार रोजगारीको स्थिति र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम प्रदायक संस्था र क्षमता सहितको नक्साङ्कन गर्ने।

१.३ सीप नक्साङ्कनको परिभाषा र अवधारणा

राष्ट्रिय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहको अवस्था समेत खुल्ने गरी देशमा उपलब्ध तथा श्रमबजारले माग गरेको वा गर्ने सीपको प्रकार र तह (जनशक्ति) झल्किने गरी तयार पारिएको सीप सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा अन्य जानकारीहरूको प्रस्तुतीकरण नै सीप नक्साङ्कन (Skill Mapping) हो। सीप नक्साङ्कनबाट देशका विभिन्न क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्ति (कामदारहरू) मा रहेको सीपको विषयगत क्षेत्र र स्तर (तह) कस्तो छ ? आवश्यक पर्ने सीपको विषयगत क्षेत्र र स्तर के हो? आवश्यक पर्ने र मौजुदा सीपको विषयगत क्षेत्र र स्तरका बीचको सामञ्जस्यता कस्तो छ? भन्ने विषयमा जानकारी प्राप्त हुन्छ। सीप नक्साङ्कन शब्दावली विशेषगरी मानव संशाधन विकास तथा व्यवस्थापनका क्षेत्रमा बढी प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

हाम्रो देशको परिप्रेक्ष्यमा सीप नक्साङ्कनको आधिकारिक परिभाषा गरिएको पाँइदैन र उद्योग क्षेत्रले पनि यसतर्फ ध्यान दिएको देखिदैन। यस प्रतिवेदनको प्रयोजनको लागि सीप नक्साङ्कन भन्नाले देशमा आधारभूत तथा मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्न र सीपसँग सम्बन्धित तालिम तथा कार्यक्रमहरूको लागि उपलब्ध अवसर (सीट र संस्थाहरूको संख्या) र प्रकार तथा सीपका विभिन्न तहहरू - १, २, ३ र ४ मा उपलब्ध जनशक्तिको अवस्थाको चित्रण भन्ने बुझ्नु पर्नेछ। साथै सीप नक्साङ्कनलाई भू-सूचना प्रणाली (Geographical Information System- GIS) को आधारमा पनि देखाउने प्रयास गरिएको छ।

१.४ सीप नक्साङ्कनको सान्दर्भिकता

देशको प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेको वेरोजगारी र गरिवी न्यूनीकरणकालागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमलाई महत्वपूर्ण औजारका रूपमा लिने गरिन्छ। प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमबाट उत्पादित जनशक्ति विशिष्ट सीप तथा क्षमतायुक्त रहने हुँदा उनीहरू

विशेष प्रकृतिका कामका लागि समेत सक्षम पारिएका हुन्छन्। साधारण जनशक्तिको तुलनामा प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्न बढी खर्च लाग्ने हुँदा बढी लगानीको आवश्यकता हुन्छ। प्रविधिमा आउने परिवर्तनसंगै बदलिने श्रम बजारको माग अनुरूप प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्न नसकिएको अवस्थामा एकातर्फ उत्पादित जनशक्ति बेरोजगार हुने र अर्कोतर्फ उपयुक्त जनशक्तिको अभाव खट्किने हुँदा देशको आर्थिक विकासको गतिमा समेत अवरोध पुग्न जान्छ। सीप नक्साङ्कनले सरकारलाई उपयुक्त नीति तर्जुमा गर्न र तालिम प्रदायक संस्थाहरूलाई श्रम बजारको माग बमोजिमको जनशक्ति उत्पादनकालागि आवश्यक जानकारी प्रदान गर्ने हुँदा श्रमबजारको माग र आपूर्ति बीच सन्तुलन कायम गर्न मद्दत पुग्दछ। नेपालको सन्दर्भमा तपसिलका कारणहरूबाट यसको सान्दर्भिकता अझ बढी रहेको पुष्टि हुन्छ।

१. हाल संघीय तहमा सिटिईभिटी लगायत विभिन्न सरकारी निकाय अन्तर्गत १८ ओटा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदायक निकायहरू छन् भने प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारहरू पनि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिममा संलग्न रहेका र आआफ्नै तवरबाट सीपमूलक तालिमहरू सञ्चालन गर्ने तर्फ लागि रहेको हुँदा यो सीप नक्साङ्कन सबै निकाय/संस्थाहरूको लागि मार्गदर्शक हुन सक्ने।
२. देशभित्रका कतिपय स्थानहरूमा सीपयुक्त जनशक्तिको अभाव स्पष्ट रूपमा खड्किएको अवस्था छ भने देशभित्र ठूलो संख्यामा विदेशी प्राविधिक जनशक्ति तथा श्रमिकहरू (कामदारहरू) समेत कार्यरत रहेको पाइन्छ। अर्कोतर्फ देशका नागरिकहरू कामको खोजिमा विदेस जाने क्रम चलि नै रहेको र कतिपय तालिम प्राप्त जनशक्ति समेत बेरोजगार रहनु परेको पनि छ। उपलब्ध जनशक्ति र तिनीहरूको मागबीचको खाडल (असमाञ्जस्यता) लाई कम गर्दै लैजानका लागि आवश्यक नीति तर्जुमा गर्न यो सीप नक्साङ्कनले मद्दत पुग्ने।
३. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका लागि छुट्याइएका तर विभिन्न क्षेत्र वा निकायमा छरिएर रहेका स्रोत र साधनहरूलाई एकीकृत गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गरी सरकारको चालु आर्थिक वर्ष २०७७।०७८ को नीति तथा कार्यक्रममा उल्लेख गरिएको सन्दर्भमा त्यस्तो स्रोत र साधनलाई एकीकृत रूपमा परिचालन गर्नका लागि यो सीप नक्साङ्कन उपयोगी हुने।
४. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने संघीय मन्त्रालयहरू तथा राष्ट्रिय योजना आयोगको समन्वयमा राष्ट्रिय प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कोष (TVET Fund) सञ्चालनको नीतिगत व्यवस्थाको लागि आधार हुने।

१.५ कार्यटोलीको कार्यविधि

कार्य सञ्चालनको सहजताकालागि परिषद् कार्यालयमा सचिवालय स्थापना गरेको र कार्यटोलीको मिति २०७६/१०/२९ मा बसेको बैठकबाट कार्यविधि र कार्य योजना तयार गरी सोही अनुसार कार्य टोलीले यो कार्य सम्पन्न गरेको हो।

आवश्यकता र परिस्थिति अनुसार परिषद् कार्यालय सानोठिमी, भक्तपुरमा र परिषद् कार्यालय बाहिर समेत कार्यटोलीको बैठक बसी यस सम्बन्धमा काम गर्दै आएकोमा विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को माहामारीको कारण अधिकांश समय देशमा बन्दाबन्दी एवम् निषेधाज्ञाको अवस्थामा कार्य टोलीका अधिकांश बैठकहरू सूचना प्रविधिको अधिकतम उपयोग गर्दै सञ्चालन गरिएका थिए।

आवश्यकता र औचित्य हेरी कार्यदलका संयोजक तथा सदस्यहरूबाट प्रदेश, जिल्ला वा स्थानीय तहको भ्रमण गरि स्थलगत रूपमा सीप नक्साङ्कन सम्बन्धी प्राथमिक तथ्यांक संकलन गर्ने, स्थानीय र प्रदेश तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमका सरोकारवालहरूसँग सीपको अवस्था र आवश्यकताका सम्बन्धमा छलफल गर्ने कार्य योजना तयार गरिएको भएता पनि कोभिड-१९ को कारण प्रदेश, जिल्ला वा स्थानीय तहको भ्रमण गर्न नसकिएको। आवश्यकता अनुसार कार्यटोलीले विभिन्न विषय विज्ञहरूलाई बैठकमा आमन्त्रण गरेर आवश्यक सहयोग समेत लिएको थियो।

सीप नक्साङ्कन सम्बन्धी यस कार्यमा संख्यात्मक तथा गुणात्मक दुवै प्रकारका तथ्याङ्क तथा सूचनाहरूको उपयोग गरी मिश्रित पद्धतिको आधारमा विश्लेषण गरिएको थियो। संख्यात्मक तथ्याङ्क अन्तरगत राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ र नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ का सूक्ष्म तथ्याङ्कलाई प्राथमिक स्रोतको रूपमा र प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रका प्रशासनिक तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गरिएको थियो। साथै प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूबाट सीपयुक्त जनशक्तिको माग तथा आपूर्ति सम्बन्धी विवरण संकलनका लागि प्रश्नावली निर्माण गरी परिषद्का प्रदेश कार्यालयहरू तथा आङ्गिक शिक्षालयहरूलाई तथ्याङ्क संकलनमा सहजीकरणका लागि अनुरोध गरिएको थियो। सम्बन्धित कार्यालयहरूबाट अपेक्षित सहयोग प्राप्त हुदाँ हुँदै पनि कोभिड -१९ का कारण मुलुकमा जारी गरिएको निरन्तरको बन्दाबन्दी तथा निषेधाज्ञाका कारण अध्ययनका लागि उपयोगी हुने प्रकृतिको तथ्याङ्क संकलन हुन सकेन।

गुणात्मक तथ्याङ्क वा सूचनाका लागि विभिन्न प्रकाशित सामग्रीको अध्ययन विश्लेषण गर्नुका साथै विभिन्न विज्ञ तथा सरोकारवालाहरूसँग पनि छलफल गरिएका थिए। अध्ययन तथा विश्लेषणका लागि उपयोग गरिएका विधिहरूको बारेमा तल बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ।

१.६ सन्दर्भ सामग्री अध्ययन र विश्लेषण

कार्यटोलीद्वारा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमसँग सम्बन्धित विषयमा संविधान, ऐन, नियम, विनियम, निर्देशिका, कार्यविधि, कार्य प्रकृया, मापदण्ड, उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, २०७५, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकासको नीति, रणनीति तथा कार्यनीतिहरू र संस्थागत संरचना सम्बन्धी प्रतिवेदन, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदन, विभिन्न संघ,

संस्थाहरूबाट विभिन्न समयमा सम्पन्न अध्ययन, अनुसन्धानका प्रकाशित तथा अप्रकाशित प्रतिवेदन आदिको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको थियो।

१.६.१ द्वितीयात्मक तथ्याङ्कको विश्लेषण

विशेष गरी केन्द्रिय तथ्यांक विभागबाट फरक फरक समयमा सम्पन्न गरिएका श्रमशक्ति सर्वेक्षणका प्रतिवेदनहरू: नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण २०५४-०५५, नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण २०६६ र नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५, राष्ट्रिय जनगणना २०६८, आर्थिक गणना २०७६, अर्थ मन्त्रालयबाट प्रकाशित आर्थिक सर्वेक्षणका प्रतिवेदनहरू, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, सूचना तथा अनुसन्धान महाशाखाबाट प्रकाशित वार्षिक प्रतिवेदन तथा अन्य अनुसन्धानका प्रतिवेदनहरू, वैदेशिक रोजगार विभागबाट प्रकाशित वार्षिक प्रतिवेदनहरू, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका प्रतिवेदनहरूमा प्रकाशित सान्दर्भिक तथ्याङ्कहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ। यस कार्यमा उपयोग गरिएका सन्दर्भ सामग्रीहरूको सूची प्रतिवेदनको अन्तमा राखिएको छ।

१.६.२ प्राथमिक तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण

राष्ट्रिय तथ्याङ्क विभागबाट सञ्चालन गरिएका राष्ट्रिय जनगणना २०६८ र नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ का सूक्ष्म तथ्याङ्कको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमका विषयमा थप जानकारी प्राप्त हुने गरी फरक दृष्टिकोणका आधारमा विश्लेषण गरिएको थियो। यसैगरी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र तथा राष्ट्रिय सीप परीक्षण समिति (NSTB) बाट प्राप्त भएका प्रशासनिक तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण समेत गरिएको।

१.६.३ समुहगत छलफल तथा अन्तरक्रिया

गुणात्मक विधि अन्तरगत प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम विज्ञ, अनुसन्धानकर्ता, नीति निर्माता, व्यावसायिक संघ संगठनका प्रतिनिधिहरू, परिषद्का पदाधिकारी तथा निर्देशकहरूसँग छलफल तथा अन्तरक्रियाहरू सञ्चालन गरिएका थिए। कार्यटोलीले कार्य विवरणसँग सम्बन्धित विषयमा प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरू, उद्योगी व्यवसायी, रोजगारदाता, शिक्षा र तालिमसँग सरोकार राख्ने व्यक्तिहरू, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमका संचालक तथा व्यवस्थापक, अभिभावक तथा प्रवृद्ध व्यक्तिहरूसँग अन्तरक्रिया गरी सो को आधारमा सुझावहरू संकलन गर्ने प्रयास गरिएकोमा सीमित व्यक्तिहरूसँग मात्र प्रत्यक्ष रूपमा छलफल गर्न सम्भव भएको।

१.७ प्रतिवेदनको ढाँचा

यस प्रतिवेदनलाई पाँच खण्डमा विभाजन गरिएको छ। पहिलो खण्डमा पृष्ठभूमि लगायत सीप नक्साङ्कनको अवधारणा, प्रतिवेदन निर्माणको उद्देश्य तथा सान्दर्भिकता, अध्ययन विधि तथा सीमाहरू उल्लेख गरिएको छ। दोस्रो खण्डमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमको आपूर्ति पक्षको यथार्थ विवरण

उल्लेख गरिएको छ। जस अन्तरगत प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम प्रदायक संस्था तथा कार्यक्रमहरूको संख्या, भर्ना क्षमता, खुद भर्ना तथा भर्ना दर र कार्यक्रमबाट उत्पादित संख्याको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। उल्लिखित विवरणको यथासम्भव रूपमा जनसाङ्खिक, प्रादेशिक तथा विषयगत क्षेत्र अनुसारको वितरण समेत देखाइएको छ।

प्रतिवेदनको तेस्रो खण्डमा श्रमबजारमा कार्यरत जनशक्तिहरूको विवरण तथा जनशक्तिको मागलाई असर पार्ने कारक तत्वहरूको बारेमा विश्लेषण गरिएको छ। यस प्रकारको विश्लेषण गर्ने क्रममा नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण, २०७४-७५ तथा राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ का सूक्ष्म तथ्याङ्क (Micro Data) को विश्लेषणलाई आधार लिइएकोछ। यसै गरी प्रतिवेदनको चौथो खण्डमा तालिमको आपूर्ति र माग पक्ष बीचमा सन्तुलनको सम्बन्धमा विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ भने अन्तिम खण्ड अर्थात खण्ड पाँचमा प्रतिवेदनको निष्कर्ष तथा सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ। अन्तमा सन्दर्भ सामग्रीको सूची र विश्लेषणमा प्रयोग भएका महत्वपूर्ण तथ्याङ्कहरूको अनुसूची समावेश गरिएकोछ।

१.८ अध्ययनको सीमा

सीप नक्साङ्कनका लागि श्रम बजारको माग तथा आपूर्तिसँग सम्बन्धित प्राथमिक तथ्याङ्कलाई पनि आधार बनाउन आवश्यक हुन्छ। तर कोभिड -१९ को कारण प्रस्तुत प्रतिवेदन मूलतः द्वितीयात्मक तथ्याङ्कमा आधारित भई तयार गरिएको छ र यसलाई यस प्रतिवेदनको प्रमुख सीमाको रूपमा लिइएको छ।

कोभिड-१९ कै कारण २०७६ चैत्र मसान्तसम्ममा प्रतिवेदन तयार गर्ने सुरुको कार्य अवधिमा, बन्दाबन्दी तथा निषेधाज्ञाका कारण कार्यटोलीको कार्य सञ्चालन समेत सहज रहेन र उक्त समयमा सम्पन्न हुन सक्ने अवस्था रहेन। असहज परिस्थितिमै पनि कार्यटोलीले विभिन्न माध्यमबाट कार्य सुचारु गरी आफ्नो कार्य कार्तिक २०७७ मा सम्पन्न गरी यो प्रतिवेदन तयार गरेको हो।

खण्ड दुई

सीप आपूर्तिको अवस्था

२.१ पृष्ठभूमि

श्रम बजारमा सीपको आपूर्तिका लागि विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गरिदै आएको छ। बजारको आवश्यकता बमोजिम सीपयुक्त जनशक्तिको आपूर्ति गर्नकालागि एकातर्फ औपचारिक (Formal) वा अनौपचारिक (Noformal) रूपमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् व्यावसायिक तालिम वा सीप विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् भने अर्कोतर्फ अरीतिक (Informal) पद्धतिबाट पनि सीप हासिल भइरहेको पाइन्छ। औपचारिक तथा अनौपचारिक रूपमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रम सञ्चालनका लागि सरकारी, अर्ध सरकारी, गैर सरकारी तथा निजीस्तरबाट समेत प्रयासहरू भएका पाइन्छन्। यस खण्डमा मुलुकमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम र सीप विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न वा अन्य अनौपचारिक तवरबाट सीप विकासकालागि भएका प्रयासहरूका सम्बन्धमा विश्लेषण गरिएको छ। साथै उपरोक्त प्रयासबाट सीपयुक्त जनशक्तिको उत्पादनमा पुगेको योगदानका बारेमा समेत केही चर्चा गरिएकोछ।

२.१.१ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम सञ्चालनको संस्थागत व्यवस्था

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम सञ्चालनमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को नेतृत्वदायी भूमिका रहेको भएतापनि अन्य संघीय र प्रादेशिक मन्त्रालय तथा निकायहरू एवम् स्थानीय सरकारहरू समेत यस कार्यमा संलग्न रहदै आएका छन्। संघीय निकायहरूमा (क) श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय अन्तरगतको व्यावसायिक तथा सीप विकास तालिम प्रतिष्ठान तथा रोजगार प्रवर्द्धन बोर्ड (ख) उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय अन्तरगत राष्ट्रिय लघु, घरेलु तथा साना उद्योग प्रशिक्षण केन्द्र र औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान, र (ग) संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय अन्तरगत राष्ट्रिय होटल व्यवस्थापन तालिम प्रतिष्ठान प्रमुख छन्। शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट प्रकाशित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख भए अनुसार १० वटा संघीय मन्त्रालय अन्तरगतका निकायहरूमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम सञ्चालनकालागि स्थायी स्वरूपको संस्थागत संरचना नै रहेको पाइन्छ। ती संस्थाहरूको भर्ना क्षमता तथा उत्पादित जनशक्तिको विवरण तालिका २.१ मा देखाइएको छ।

तालिका २.१: संघीय मन्त्रालय अन्तरगतका तालिम प्रदायक संस्था, भर्ना क्षमता तथा उत्पादन

क्र.स.	मन्त्रालय	तालिम प्रदायक/ नियामक निकायको नाम	आ.ब. ०७५/७६ को उत्पादन*	भर्ना क्षमता		हाल सम्मको उत्पादन
				प्राविधिक शिक्षा	व्यावसायिक तालिम	
१	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्	४०,८१८	७६,५१ ५	६०,०० ०	२८९,५२७
		शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र	२०,०३२	२१४७२	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
२	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	व्यावसायिक तथा सीप विकास तालिम प्रतिष्ठान	१,२७४	नभएको	उल्लेख नभएको	३१०,५६३
		वैदेशिक रोजगार बोर्ड	११०	नभएको	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
३	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	लघु, घरेलु तथा साना उद्योग प्रशिक्षण केन्द्र	१४८	नभएको	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
		व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र	९१५	नभएको	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
४	कृषि तथा पशुपंछी विकास मन्त्रालय	कृषि विभाग	५०८	नभएको	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
५	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम	१,९९०	नभएको	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
६	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	नेपाल पर्वतीय प्रशिक्षण केन्द्र	९५१	५०	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
		राष्ट्रिय पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठान	३,२१७	३००	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
		पर्यटन विभाग	१,२४०	नभएको	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
७	युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	राष्ट्रिय युवा परिषद्	७६	नभएको	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
८	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	३४३	नभएको	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
९	भूमि व्यवस्थापन, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय	भूमि व्यवस्थापन तथा प्रशिक्षण केन्द्र	नभएको	४८	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको
१०	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	१,०१७	नभएको	उल्लेख नभएको	उल्लेख नभएको

*व्यावसायिक तालिमको संख्या मात्र समावेश गरिएको ।

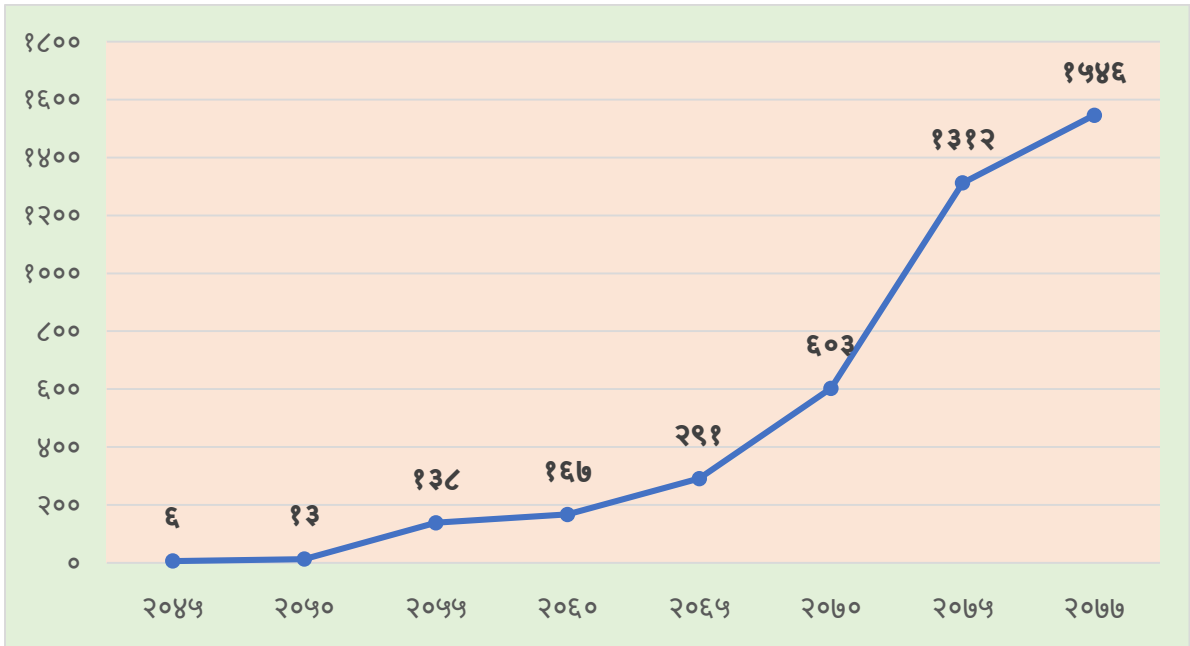
स्रोत: शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम, एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदन २०७६

माथि उल्लिखित संस्थाहरूको अतिरिक्त व्यावसायिक तालिम सञ्चालनकालागि अन्य अल्पकालीन तथा आवधिक परियोजनाहरू पनि सञ्चालनमा रहेका छन्। ती परियोजनाहरूमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय अन्तरगत सञ्चालित व्यावसायिक सीप तथा तालिम अभिवृद्धि (EVENT) परियोजना, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् अन्तरगत सञ्चालित दिगो तथा सम्मानित रोजगारीका लागि सीप (ENSSURE) परियोजना तथा श्रम रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय अन्तरगत सञ्चालित सुरक्षित आप्रवासन (SaMi) परियोजना आदि रहेका छन्।

२.१.२ तालिम प्रदायक संस्थाको वार्षिक बृद्धिदर

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् स्थापना भएको वर्ष अर्थात् वि.सं. २०४५ सालमा देशमा ६ वटा मात्र आङ्गिक प्राविधिक शिक्षालयहरू सञ्चालनमा रहेका थिए भने त्यस पश्चात् प्राविधिक शिक्षालय स्थापनाको क्रममा बृद्धि हुँदै आएको पाइन्छ। वि.सं. २०५० सालमा आइपुग्दा यसको संख्या १३ पुगेको थियो। वि.सं. २०५१ देखि परिषद्ले निजी क्षेत्रमा सञ्चालित संस्थालाई समेत प्राविधिक शिक्षा सञ्चालनका लागि सम्बन्धन दिन शुरु गरेका कारण प्राविधिक शिक्षालयको संख्यामा पनि बृद्धि हुन थालेको हो। वि.सं. २०५८ सालमा परिषद्बाट स्वीकृति प्राप्त गरी सामुदायिक विद्यालयमा पनि प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम सुरु भयो भने वि.सं. २०७० सालदेखि शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक धारको पढाई सञ्चालन गरिएबाट प्राविधिक शिक्षालयहरूको संख्यामा उल्लेखनीय रूपमा बृद्धि भयो र २०७० सालसम्म आइपुग्दा यसको संख्या ६०३ पुगेको थियो। वि.सं. २०७७ असार मसान्तसम्म आइपुग्दा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् र शिक्षा मन्त्रालय अन्तरगत सञ्चालित लामो अवधिका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको संख्या १५४६ पुगेको छ। (रेखाचित्र २.१)

रेखाचित्र २.१: लामो अवधिका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदायक संस्थाको विस्तारको अवस्था

नोट: २०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत : सिटिईभिटीका वार्षिक प्रतिवेदन, “एक झलक”, र TVET Development Journal का विभिन्न अंकहरूका आधारमा तयार गरिएको

२.२ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमको वर्तमान अवस्था

लामो अवधिका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदान गर्ने १५४६ शिक्षालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन् भने छोटो अवधिका व्यावसायिक तालिम सञ्चालनका लागि ११३४ संस्थाहरूले परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त गरेका छन्। नेपालमा प्राविधिक शिक्षाको आधुनिक विकासको करिब ९ (नौ) दशक लामो इतिहास भएतापनि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को स्थापनापछि मात्र प्राविधिक शिक्षाको पहुँचको विस्तारमा उल्लेख्य प्रगति हासिल भएको देखिन्छ।

वार्षिक करिब ५ लाख अतिरिक्त श्रमशक्ति श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने गरेको तथ्याङ्क देखिन्छ र देशभित्र उपलब्ध तालिम प्रदान गर्ने क्षमता उल्लिखित श्रमशक्तिको लागि पर्याप्त हुने अवस्था देखिँदैन। तालिम प्रदान गर्ने निकायहरूको एकीकृत तथ्याङ्कको अभावका कारण यतिनै संख्यामा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम उपलब्ध भएको छ भन्ने विषयमा आधिकारीक तथ्याङ्क उपलब्ध भएको पाइँदैन। एक अध्ययनले देखाएअनुसार सरकारी स्तरमा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम प्रदायक निकायहरूबाट लामो अवधिका कार्यक्रमहरूमा (प्रि डिप्लोमा, डिप्लोमा तथा प्राविधिक धार समेत) करिब एक लाखको भर्ना क्षमता रहेको छ। यसैगरी छोटो अवधिका व्यावसायिक तालिमका लागि सरकारी, अन्य पेशागत तथा व्यावसायिक संघ संगठन तथा निजीक्षेत्रको क्षमता समेतलाई जोडेर

हेर्दा बाषिर्क करिव २ लाख १२ हजार व्यक्तिलाई तालिम प्रदान गर्ने क्षमता रहेको देखिन्छ।^२ एकातर्फ श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने श्रमशक्तिको तुलनामा तालिमको लागि उपलब्ध देशको क्षमता अत्यन्त न्यून रहेको पाइन्छ भने अर्को तर्फ सञ्चालित तालिम कार्यक्रमहरू पनि देशका सबै भौगोलिक क्षेत्र, तथा समुदायमा समानुपातिक रूपमा उपलब्ध हुन सकेको पाइँदैन। कुनै स्थान तथा पेशाहरूमा मागको तुलनामा जनशक्तिको आपूर्ति अत्याधिक रहेको पाइन्छ भने कुनै स्थान तथा पेशामा माग बमोजिम जनशक्ति उत्पादन हुन सकेको देखिँदैन।

देशमा उपलब्ध प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमलाई मुख्यतः निम्नानुसार दुई भागमा वर्गीकृत गरेर हेर्न सकिन्छ :

- (क) **लामो अवधिका प्राविधिक शिक्षा:** प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् अन्तरगत सञ्चालित प्रि-डिप्लोमा (प्राविधिक एसएलसी, २४ महिने औद्योगिक प्रशिक्षार्थी तालिम समेत) र डिप्लोमा तथा प्रमाण पत्र तहका कार्यक्रम, र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र अन्तरगत सञ्चालित प्राविधिक धार (९-१२) अन्तरगतका कार्यक्रमहरू, र
- (ख) **छोटो अवधिका व्यावसायिक तालिम:** प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् लगायत विभिन्न संघीय, प्रादेशिक मन्त्रालय तथा स्थानीय सरकारबाट सञ्चालित १६० घण्टा देखि १६९६ घण्टा (५० दिन देखि एक वर्ष) सम्मका छोटो अवधिका सीपमूलक तालिम, पेशागत तालिम र कामदारको सीप अभिवृद्धि तालिम समेतका व्यावसायिक तालिम कार्यक्रमहरू ।

२.२.१ प्रि-डिप्लोमा तथा डिप्लोमा कार्यक्रम

यस अन्तर्गत निम्न ३ कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेका छन् :

- एसइइ पश्चात १८ महिना अवधिका प्रि-डिप्लोमा (२४ महिने औद्योगिक प्रशिक्षार्थी तालिम समेत) तहका कार्यक्रम ।
- एसइइ पश्चात् ३ वर्ष अवधिका डिप्लोमा र प्रमाण पत्र तहका कार्यक्रम।
- माध्यमिक विद्यालय अन्तरगत कक्षा ९-१२ सम्मका प्राविधिक धारका कार्यक्रम।

^२ बराल दुर्गा (२०७७)। A country case study of technical and vocational education and training in Nepal. Research Paper under discussion.

२.२.१.१ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको संस्थागत उपस्थितिको अवस्था

वर्तमान अवस्थामा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र अन्तर्गत देशभरका कुल १५४६ संस्थाहरूमा २३६३ कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन्। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदायक संस्थाहरूको उपस्थितिलाई प्रदेशगत रूपमा हेर्दा बागमती प्रदेशमा सबभन्दा बढी ३५६ संस्थाहरू रहेको र गण्डकी प्रदेश र कर्णाली प्रदेशमा समान रूपमा सबैभन्दा कम १५७ संस्था रहेको देखिन्छ। सातै प्रदेशमा रहेका संस्थाहरूको संख्या तालिका २.२ मा देखाइएको छ।

तालिका २.२: प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदायक संस्था र कार्यक्रम संख्या

क्र. सं.	प्रदेश	कुल स्थानीय तह	TVET कार्यक्रम संचालन भएका स्थानीय तह	संस्था संख्या	कार्यक्रम संख्या			
					जम्मा	डिप्लोमा	प्री-डिप्लोमा	प्राविधिक धार
१	प्रदेश नं. १	१३७	१०५(७६.६)	१९७	३२७	९८	१३४	९५
२	प्रदेश नं. २	१३६	१०३(७५.७)	१९७	३०७	१२१	१०३	८३
३	बागमती प्रदेश	११९	१०४(८७.४)	३५६	५७२	२९८	१९४	८०
४	गण्डकी प्रदेश	८५	७१(८३.५)	१५७	२१९	७५	९४	५०
५	लुम्बिनी प्रदेश	१०९	९८(९०.०)	२७४	४२०	१६१	१६१	९८
६	कर्णाली प्रदेश	७९	७०(८८.६)	१५७	२२६	८८	१०८	३०
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	८८	८४ (९५.४५)	२०८	२९२	१०७	१३७	४८
जम्मा		७५३	६३५(८४.३)	१५४६	२३६३	९४८	९३१	४८४

२०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, प्रशासकीय तथ्याङ्क २०७७

विगत तीन वर्षमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालयहरूको संस्थागत पहुँच पुगेको स्थानीय तहको संख्यामा उल्लेखनीय रूपमा बृद्धि भएको देखिन्छ। मिति २०७४ फागुन ३ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओलीले पद बहालीका क्रममा गर्नुभएको सम्बोधनमा आगामी २ वर्ष भित्र सबै स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् अन्तर्गतका प्राविधिक शिक्षालयहरूको संस्थागत पहुँच विस्तार गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्नुभएको थियो। उक्त समयमा कुल ७५३ स्थानीय तह मध्ये २३४ (३१%) स्थानीय तहमा मात्र लामो अवधिका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम प्रदायक संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका थिए। त्यसको करिब ३० महिना पछि अर्थात् २०७७ असार मसान्त सम्म आइपुग्दा थप ४०१ स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमको संस्थागत पहुँच विस्तार भई हाल ७५३ स्थानीय तह मध्ये ६३५ (८४%) स्थानीय

तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम प्रदायक संस्थाहरूको संस्थागत पहुँच पुगेको देखिन्छ^३ (तालिका २.२)

स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमको संस्थागत पहुँचको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा सुदूरपश्चिम प्रदेशमा सबैभन्दा बढी ९५ प्रतिशत स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षाको संस्थागत पहुँच पुगेको देखिन्छ भने लुम्बिनी प्रदेश मा ९० प्रतिशत, कर्णाली प्रदेशमा ८९%, बागमती प्रदेशमा ८७%, र गण्डकी प्रदेशमा ८४% रहेको देखिन्छ । प्रदेश नं. १ र प्रदेश नं. २ का स्थानीय तहहरूमा भने सबैभन्दा कम क्रमशः ७७% र ७६% संस्थागत पहुँच पुगेको देखिन्छ ।

स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षालयको संस्थागत पहुँचमा विस्तार हुनुबाट प्राविधिक शिक्षाको सहज पहुँच स्थापित हुँदै गएको मान्नु पर्ने हुन्छ । यस प्रकारको विस्तारले लक्षित वर्गलाई प्राविधिक शिक्षाको पहुँचमा सहजता ल्याउनुका साथै विपन्न वर्गले समेत कम लागतमा प्राविधिक शिक्षाको अवसर पाउने अवस्थालाई सुनिश्चित गर्ने छ भन्ने पनि विश्वास गर्नु पर्ने हुन्छ ।

माथिका तथ्याङ्कहरूलाई प्रदेशगत रूपमा हेर्दा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिममा सबभन्दा धेरै संस्थागत पहुँच पुगेको प्रदेशमा सुदूरपश्चिम प्रदेश देखिन्छ भने सबभन्दा थोरै स्थानीय तहमा पहुँच पुगेको प्रदेश चाहिँ प्रदेश नं. २ रहेको पाइन्छ । प्रदेश नं २ मा प्राविधिक शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको संख्या कम हुनुको पछाडि निम्न ३ कारणहरू रहेको अनुमान गर्नु पर्ने हुन्छ:

- (क) तराईको भौगोलिक अवस्थिति, पहाडी र हिमाली जिल्लाहरूमा जस्तो दैनिक आवतजावतमा यातायातको कठिनाइ नहुँने हुँदा संख्यात्मक रूपमा धेरै प्राविधिक शिक्षालय आवश्यक नभएको,
- (ख) शिक्षाको कमी र आर्थिक रूपमा बढी विपन्न समुदायको बसोवास रहेको हुँदा प्राविधिक शिक्षा अध्ययन गर्ने तर्फ चेतना तथा ज्ञानका कमीका कारण आमरूपमा प्राविधिक शिक्षाको महत्व बुझेको अवस्था नरहेको, र
- (ग) छिमेकी मुलुक भारतसँग सिमाना जोडिएको र आवतजावत सहज र सुलभ भएकोले सीप विकास तथा रोजगारी दुबैको निमित्त भारतका ठूला सहरहरूमा जाने सम्भावना र प्रवृत्ति रहेकाले ।

माथि उल्लिखित अवस्थाको यथार्थ कारण पत्ता लगाउन आवश्यक देखिएको छ र यसका लागि एक छुट्टै अध्ययन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

---

^३ यसमा छोटो अवधिको तालिम प्रदायक संस्थाहरूको संख्या समावेस गरिएको छैन ।

२.२.१.२ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको लागि प्राप्त अवसरको अवस्था

नेपालको स्थानीय तहका भौगोलिक क्षेत्रफल र जनसंख्याको स्थितिमा ठूलो विविधता रहेको छ। उदाहरणको लागि, धनुषाको सम्सी गाँउ पालिकाको क्षेत्रफल जम्मा २१.५७ वर्ग कि.मी. मात्र रहेको छ भने हुम्लाको नाम्खा गाँउ पालिकाको क्षेत्रफल २,४१९.६४ वर्ग कि.मी. रहेको छ। यसैगरी वि.सं. २०६८ को जनगणनाको आधारमा हेर्दा, काठमाडौँ महानगरपालिकाको जनसंख्या सवैभन्दा बढी ९७५,४५३ रहेको छ भने मुस्ताङको दोलामे गाँउ पालिकाको जनसंख्या सवैभन्दा कम १,४२३ मात्र रहेको छ। यस्तो अवस्थामा संस्थागत पहुँचको अवस्थाको चित्रणबाट मात्र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिममा नागरिकहरूको पहुँचको यथार्थ अवस्थाको विश्लेषण हुन सक्दैन। तालिका २.३ मा प्राविधिक शिक्षाका कार्यक्रमहरूमा भर्ना क्षमताको प्रादेशिक वितरण तथा लक्षित युवा जनसंख्यासँगको अनुपातलाई तुलनात्मक रूपमा देखाइएको छ र तालिका २.४ मा प्राविधिक शिक्षाको प्रदेशगत तथा विषयगत क्षेत्रअनुसारको भर्ना क्षमता देखाइएको छ।

तालिका २.३: भर्ना क्षमता तथा लक्षित वर्गको अनुपात:

क्रस	प्रदेश	कुल भर्ना क्षमता (सिट संख्या)	कुल जनसंख्या (जनगणना २०६८)	एसईई उत्तीर्ण संख्या (२०७५ साल)	प्रति १०,००० जनसंख्यामा उपलब्ध भर्ना क्षमता/सिट संख्या	प्रति १०० एसईई उत्तीर्णमा उपलब्ध भर्ना क्षमता/सिट संख्या
१	प्रदेश नं. १	१३,६१०	४५,३४,९४३	८३,८१८	३०	१६
२	प्रदेश नं. २	१३,०२२	५४,०४,१४५	७०,५६८	२४	१८
३	बागमती प्रदेश	२३,४५३	५५,२९,४५२	१०६,००२	४२	२२
४	गण्डकी प्रदेश	९,११२	२४,०३,७५७	४८,०३६	३८	१९
५	लुम्बिनी प्रदेश	१७,४१०	४४,९९,२७२	७६,९८३	३९	२३
६	कर्णाली प्रदेश	९,३३६	१५,७०,४१८	३५,६२४	५९	२६
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	१२,०४४	२५,५२,५१७	५३,९७२	४७	२२
	जम्मा	९७,९८७	२६४,९४,५०४	४७५,००३	३७	२१

२०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

सात वटै प्रदेशमा उपलब्ध भर्ना क्षमता (सिट संख्या) लाई तुलना गर्दा बागमती प्रदेशको भर्ना क्षमता सवै भन्दा बढी २३,४५३ रहेको पाइन्छ। संघीय राजधानी र सबभन्दा बढी सुविधा सम्पन्न सहर काठमाण्डौ समेत यसै प्रदेशमा रहेकोले देशभरका विद्यार्थीहरू गुणस्तरीय शिक्षा वा तालिम र रोजगारीका लागि समेत काठमाण्डौ आउनु पर्ने अवस्था र काठमाण्डौ आउने प्रवृत्ति रहेको छ। आर्थिक गतिविधि

र अवसरका हिसाबले काठमाण्डौ प्रतिको आकर्षणमा कमी आएको छैन। यसर्थ पनि बागमती प्रदेशमा तालिम प्रदायक संस्थाहरु बढी खुल्नु र यहाँको भर्ना क्षमता अन्य प्रदेशको भन्दा बढी रहनु स्वाभाविक नै देखिन्छ। अन्य प्रदेशहरुमा कर्णाली प्रदेशको भर्ना क्षमता सबैभन्दा कम अर्थात् ९,३३६ रहेको छ भने लुम्बिनी प्रदेश को १७,४१०, प्रदेश नं. १ को १३,६१० प्रदेश नं. २ को १३,०२२ सुदूरपश्चिम प्रदेशको १२,०४४ र गण्डकी प्रदेशको ९,११२ रहेको छ।

प्राविधिक शिक्षामा रहेको जनताको पहुँचलाई देशको कुल जनसंख्यासँग तुलना गर्ने हो भने प्रति १० हजार जनसंख्याका लागि ३७ सिट उपलब्ध भएको पाइन्छ। प्रादेशिक तहमा विश्लेषण गर्ने हो भने उक्त अनुपातमा उल्लेख्य विविधता देखिन्छ। प्रति १० हजार जनसंख्याका लागि कर्णाली प्रदेशमा सबैभन्दा बढी ५९ सिट र प्रदेश नं. २ मा सबै भन्दा कम २४ सिट रहेको पाइन्छ। यसैगरी बाँकी प्रदेशहरु मध्ये सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ४७, बागमती प्रदेशमा ४२, गण्डकी प्रदेशमा ३८ जनालाई र १ नं प्रदेशमा प्रति १० हजार जनसंख्यामा ३० जनालाई प्राविधिक शिक्षा पढ्ने अवसर प्राप्त हुने देखिन्छ। जनसंख्याको अनुपातको आधारमा विश्लेषण गर्दा प्रदेश नं. १ र प्रदेश नं. २ मा प्राविधिक शिक्षाको पहुँचमा उल्लेख्य कमी रहेका देखिन्छ। यहाँनेर ध्यान दिनु पर्ने कुरा के हो भने सिट संख्या अधिक रहेको आधारमा मात्र त्यस स्थान वा क्षेत्रमा बसोबास गर्ने र प्राविधिक शिक्षाको चाहना राख्ने सबैमा प्राविधिक शिक्षाको पहुँच पुगेको मात्र सकिदैन। त्यसैगरी कुनै स्थान वा क्षेत्रमा उपलब्ध सीट संख्या कम रहेको आधारमा मात्र पनि त्यस स्थान वा क्षेत्रमा बसोबास गर्ने र प्राविधिक शिक्षाको चाहना राख्नेहरु प्राविधिक शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित रहेको निश्कर्ष निकाल्न मिल्दैन। अतः यस सम्बन्धमा छुट्टै अध्ययन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

तालिका २.४ : प्राविधिक शिक्षाको प्रदेशगत तथा विषयगत क्षेत्रअनुसारको भर्ना क्षमता

प्रदेश	क्षेत्रगत भर्ना क्षमता (सिट संख्या)					
	कुल	कृषि तथा वन क्षेत्र	इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र	स्वास्थ्य क्षेत्र	पर्यटन क्षेत्र	अन्य क्षेत्र
प्रदेश नं. १	१३,६१०	४०००	५८४०	३६५०	४०	८०
प्रदेश नं. २	१३,०२२	२६००	७२७२	३०७०	४०	४०
बागमती प्रदेश	२३,४५३	५६४०	९४०१	७८५२	३६०	२००
गण्डकी प्रदेश	९११२	३६८०	३६३२	१५५०	१७०	८०
लुम्बिनी प्रदेश	१७,३७०	५८४४	७६२६	३७४०	४०	१२०
कर्णाली प्रदेश	९,३३६	५६८०	३२१६	४४०	-	-
सुदूरपश्चिम प्रदेश	१२,०८४	६६८०	४१५४	११३०	४०	८०
कुल क्षमता	९७,९८७	३४,१२४	४१,१४१	२१,४३२	६९०	६००

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिममा उपलब्ध भर्ना क्षमतालाई वि.सं. २०७५ को माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (एसईई) उत्तीर्ण हुने संख्यासँग तुलना गर्दा प्रति सय माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण मध्ये २१ जनाका लागि मात्र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको अवसर प्राप्त हुने देखिन्छ। प्रादेशिक तहमा

उक्त अनुपातको तुलना गर्दा कर्णाली प्रदेशमा सवैभन्दा बढी पहुँच पुगेको देखिन्छ। यस प्रदेशका एक सय एसईई उत्तीर्ण मध्ये २६ जनालाई प्राविधिक शिक्षामा भर्नाको अवसर प्राप्त हुने देखिन्छ भने लुम्बिनी प्रदेश मा २३ जना र बागमती प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा समान रूपमा २२/२२ जनालाई उक्त अवसर प्राप्त हुने देखिन्छ। सवैभन्दा कम पहुँच पुगेका प्रदेशहरूमा प्रदेश नं. १ मा १६ जना, प्रदेश नं. २ मा १८ जना तथा गण्डकी प्रदेशमा १९ जनाले अवसर पाउने देखिन्छ।

माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (एसईई) मा उत्तीर्ण प्रति १०० विद्यार्थी मध्ये २१ जनाका लागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको अवसर प्राप्त हुनुलाई प्राविधिक शिक्षाको पहुँच बृद्धिको सन्दर्भमा सकारात्मक सूचकका रूपमा लिन सकिन्छ। यस तथ्याङ्कले पन्ध्रौँ योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) ले योजनाको अन्तिम वर्ष सम्ममा प्राविधिक कार्यक्रममा भर्नादर ३० प्रतिशत पुऱ्याउने गरी राखेको लक्ष्य पुरा हुने देखाउँछ। तर संख्यात्मक अवसरको बृद्धिले मात्र सहज पहुँचको अवसरलाई प्रतिविम्बित गर्दैन।

माथिका विश्लेषणहरूको आधारमा हेर्दा गुणात्मक प्राविधिक शिक्षाको अवसरलाई लक्षित वर्गको पहुँचमा पुऱ्याउनका लागि निम्न कुराहरूमा ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ:

- (क) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमहरूको आवश्यकताको बारेमा विश्लेषण गर्दा सम्बन्धित पालिका, जिल्ला वा प्रदेशको (१) भौगोलिक अवस्था (२) जनसंख्याको चाप, (३) विकासको अवस्था, र (४) विशिष्ट सामाजिक-साँस्कृतिक अवस्थाको आधारमा गर्नु पर्ने,
- (ख) रोजगारीको अवसर सहितको व्यावहारिक, दिगो र प्रभावकारी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने हुन्छ।

२.२.१.३ पेशागत क्षेत्र (समूह) अनुसार पहुँचको अवस्था

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमहरूलाई पाँचवटा पेशागत क्षेत्र (समूह) - कृषि, इन्जिनियरिङ्ग, स्वास्थ्य, पर्यटन र अन्य सेवामा वर्गीकरण गरी विश्लेषण गरिएको छ। यस वर्गीकरण बमोजिम हेर्दा उपलब्ध कुल भर्ना क्षमतामा इन्जिनियरिङ्गमा सवैभन्दा बढी अर्थात् ४२ प्रतिशत रहेको छ। साथै कृषिमा ३४.८२ प्रतिशत, स्वास्थ्यमा २१.८७ प्रतिशत र पर्यटन तथा अन्य सेवा क्षेत्रमा १.३१ प्रतिशत रहेको छ।

एसईई उत्तीर्ण संख्यालाई उपलब्ध कुल भर्ना क्षमतासँग तुलना गर्दा प्रति १००० एसईई उत्तीर्णका लागि जम्मा २१४ सिट उपलब्ध हुने स्थिति छ। यसलाई पेशागत समूहको आधारमा विश्लेषण गर्दा १००० एसईई उत्तीर्ण मध्ये ८७ जनाले इन्जिनियरिङ्गसँग सम्बन्धित कार्यक्रम (विषय) हरूमा ७२ जनाले कृषि तथा वन सँग सम्बन्धित कार्यक्रममा, ४५ जनाले स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित कार्यक्रममा र

२ जनाले पर्यटन र १ जनाले अन्य सेवासँग सम्बन्धित कार्यक्रममा भर्नाको अवसर पाउने अवस्था छ। (तालिका २.५)

तालिका २.५ : प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको विषयगत भर्ना क्षमता

क्रस	विषयगत क्षेत्र	बार्षिक भर्ना क्षमता (सिट संख्या)		प्रतिहजार एसईई उत्तीर्णका लागि उपलब्ध हुने सिट संख्या (भर्ना क्षमता)*
		संख्या	प्रतिशत	
१	कृषि तथा वन क्षेत्र	३४,१२४	३४.८२	७२
२	इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र	४१,१४१	४२.००	८७
३	स्वास्थ्य क्षेत्र	२१,४३२	२१.८७	४५
४	पर्यटन क्षेत्र	६९०	०.७०	२
५	अन्य क्षेत्र	६००	०.६१	१
कुल क्षमता		९७,९८७	१००	२०६

*२०७५ सालमा एसईई उत्तीर्ण भएका ४७५,००३ संख्यामा आधारित

भर्ना क्षमता २०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

नेपाल पूर्वाधार विकासको चरणमा रहेको हुँदा सरकारी तथा निजी स्तरमा भौतिक पूर्वाधार निर्माणका गतिविधिहरू उल्लेखनीय रूपमा भइरहेको कारण इन्जिनियरिङ्ग तर्फको भर्ना क्षमता अधिक हुनु स्वाभाविकै देखिन्छ। साथै नेपाल अझसम्म पनि कृषि प्रधान मुलुककै रूपमा रहेको कारण कृषि तर्फको भर्ना क्षमता बढी रहनु पनि तर्कसंगत देखिन्छ। तर कृषि पछिको आर्थिक क्रियाकलापको प्रमुख क्षेत्रको रूपमा पर्यटनलाई लिने गरिएको भएतापनि यस क्षेत्रसँग सम्बन्धित कार्यक्रममा रहेको भर्ना क्षमता अनपेक्षित रूपमा कम रहेको देखिन्छ। यसैगरी अन्य सेवा तर्फको अवस्था पनि कम नै रहेको छ। यो अवस्थाले पर्यटन तथा अन्य सेवा तर्फको पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका विषयवस्तु, कार्यक्रमको अवधि लगायत पाठ्यक्रमको ढाँचा, लक्षित वर्गको चाहना र आवश्यकता एवम् सम्बन्धित उद्योग (बजार) को मागलाई समेत ध्यान दिई सूक्ष्म अध्ययनको आधारमा अगाडिको बाटो तय गर्नु पर्ने हुन्छ।

२.२.१.४ उत्पादित जनशक्तिको विषयगत क्षेत्र बमोजिमको विवरण

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को स्थापना पश्चात् परिषद् अन्तरगत प्रि-डिप्लोमा तहका विभिन्न कार्यक्रमहरूमा विद्यार्थी/प्रशिक्षार्थी भर्ना शुरु भएको तथा २०५८ साल बाट ३ वर्षे डिप्लोमा तहका कार्यक्रमहरूमा विद्यार्थी/प्रशिक्षार्थी भर्ना सुरु भएको हो। उक्त मिति देखि वि.सं. २०७६ असारसम्म प्रि-डिप्लोमा तहका २१६,३१४ जना र डिप्लोमा तहका ८०,७६८ जना गरी कुल

२,९७,०८२ प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन भएको पाइन्छ। उक्त संख्यालाई विषयगत समूह अनुसार वर्गीकरण गरी तालिका २.६ मा प्रस्तुत गरिएको छ। उक्त तालिका हेर्दा सबैभन्दा बढी १४८,८३३ (५०%) प्राविधिक जनशक्ति स्वास्थ्यतर्फका देखियो भने इन्जिनियरिङ्ग तर्फ २६% (७८,६१९), कृषितर्फ २१% (६३,२८६) र पर्यटनतर्फ २% (६,४२६) प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन भएको देखिन्छ (तालिका २.६) ।

तालिका २.६: उत्पादित जनशक्तिको विषयगत विवरण

क्र. स.	कार्यक्रमको विषयगत क्षेत्र	प्रि-डिप्लोमा कार्यक्रम		डिप्लोमा कार्यक्रम		कुल उत्पादन	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	स्वास्थ्य क्षेत्र	९०,२४९	४२	५८,५८४	७२.५	१४८,८३३	५०.१०
२	कृषि तथा वन क्षेत्र	५६,२५२	२६	७,०३४	८.७३	६३,२८६	२१.३०
३	इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र	६३,६९५	२९	१४,९२४	१८.५	७८,६१९	२६.४६
४	पर्यटन तथा अतिथि सत्कार क्षेत्र	६,११८	३	२१९	०.२७	६,३३७	२.१३
५	विविध			७		७	०.०१
	कुल	२१६,३१४	१००	८०,७६८	१००	२९७,०८२	१००

२०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् प्रशासनिक तथ्याङ्क, २०७७

उपरोक्त अवस्थाको विश्लेषणबाट स्वास्थ्य विषयका जनशक्तिको उत्पादन उल्लेख्य संख्यामा भएको देखिन्छ। स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित सीपयुक्त प्राविधिक जनशक्तिको माग अद्यावधि पनि अधिक नै रहेको पृष्ठभूमिमा स्वास्थ्य विषयका जनशक्तिको उत्पादन अधिक हुनु स्वाभाविकै देखिएतापनि (१) यो जनशक्ति देशभित्र नै काममा रहेको अवस्था छैन, र (२) देशभित्रै रहेका पनि पूर्ण रोजगारीमा रहेको र श्रम र सीप अनुसार उचित पारिश्रमिक पाउन सकेको अवस्था छैन। यस अवस्थामाथि सम्बन्धित निकायको गम्भीर ध्यान जानु पर्ने देखिएको छ।

२.२.२ छोटो अवधिका व्यावसायिक तालिम

आधारभूत तहका प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् तथा अन्य सरकारी, गैर सरकारी तथा निजी तालिम प्रदायक संस्थाहरूबाट छोटो अवधिका व्यावसायिक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएका छन्। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषदबाट छोटो अवधिका (१६० देखि १६९६ घण्टा सम्मका) २०० भन्दा बढी सीपमूलक व्यावसायिक तालिमका लागि पाठ्यक्रमहरू निर्माण भएका छन् भने कतिपय निकायहरूबाट १६० घण्टा भन्दा कम अवधिका व्यावसायिक वा जीवीकोपार्जन तालिमहरू जस्तै सिकर्मी, टेलिभिजन मर्मत, कपडा (मखमल)को जुत्ता चप्पल बनाउने तालिम पनि सञ्चालन हुँदै आएका छन्।

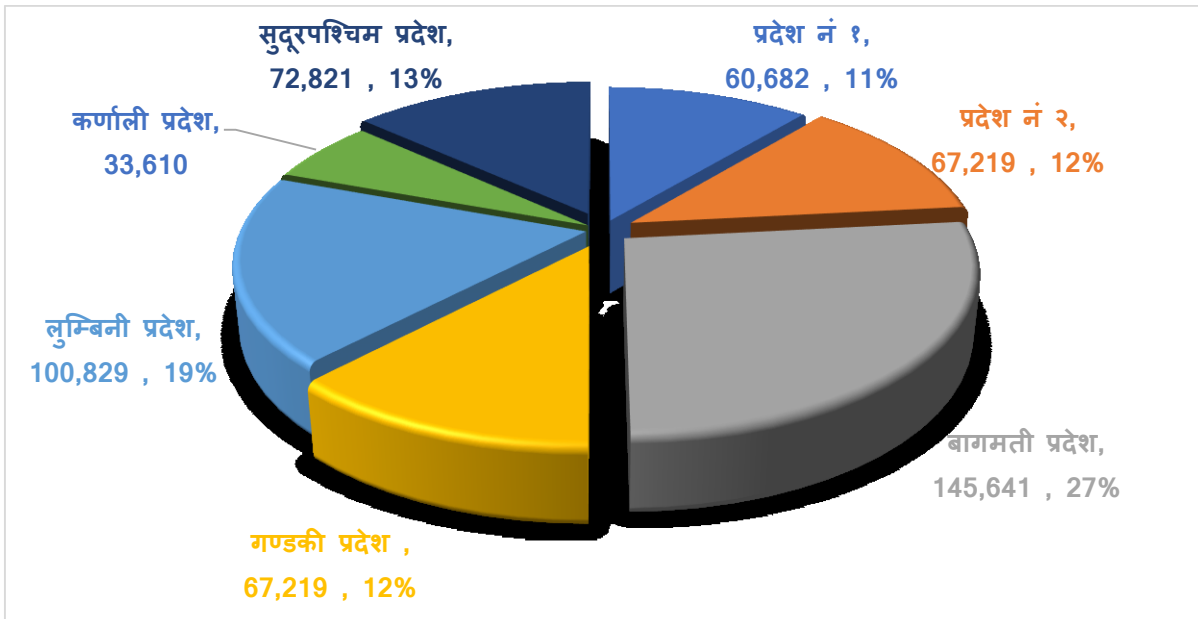
नेपालमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को स्थापना गरिएको भएतापनि परिषद्को संरचना वा प्रणाली बाहिर पनि धेरै संघ संस्थाहरू व्यावसायिक तालिम सञ्चालनमा संलग्न रहेका छन्। सरकारी स्तरमै पनि संघीय तहका १० मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायहरूबाट विभिन्न प्रकारका व्यावसायिक तालिमहरू सञ्चालन हुने गरेको छ भने प्रदेश सरकार अन्तर्गतका सामाजिक विकास मन्त्रालय मातहतका निकायहरू तथा स्थानीयतहबाट पनि व्यावसायिक तालिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गरेको पाइन्छ।^४ यसैगरी विभिन्न विकास साझेदार संस्थाहरूको सहयोगमा सञ्चालित परियोजनाहरूबाट गैरसरकारी संस्था र निजी शैक्षिक संस्थाहरू मार्फत पनि तालिमहरू सञ्चालन भइरहेको अवस्था छ।

नेपालमा सीप परीक्षण तथा प्रमाणीकरण गर्ने कार्यको औपचारिक सुरुआत वि.सं.२०३९ (सन् १९८३) सालमा सीप परीक्षण प्राधिकरण (Skill Testing Authority) नामक स्वायत्त संस्थाको स्थापनाबाट भएको हो। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को स्थापना भए पश्चात् उक्त प्राधिकरणलाई परिषद् अन्तर्गत रहने गरी सीप परीक्षण महाशाखा र वि.सं. २०६० मा राष्ट्रिय सीप परीक्षण समिति (National Skill Testing Board-NSTB) मा रूपान्तरण गरियो। यो समिति प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् अन्तर्गत अर्ध स्वायत्त निकायको रूपमा सञ्चालनमा रहेको छ। यस समितिले औपचारिक, अनौपचारिक र अरिक्तिक पद्धतिबाट सिकेका वा अनुभव हासिल गरेका सीप, ज्ञान र योग्यता/दक्षताको वर्गीकरण, परीक्षण तथा प्रमाणीकरण गर्ने गर्दछ। यसले निरन्तर रूपमा विभिन्न पेशा/व्यवसायमा तह १ देखि ४ सम्म २९५ बटा राष्ट्रिय पेशागत सीप प्रमाणिका (National Occupational Skill Standards-NOSS) निर्माण गरी सीपको परीक्षण तथा प्रमाणीकरण गर्ने कार्य गर्दै आईरहेको छ। साथै स्वीस सरकारको आर्थिक सहयोगमा नेपाल व्यावसायिक योग्यता प्रणाली परियोजनाले विगत ५ वर्षदेखि राष्ट्रिय सीप परीक्षण समितिसँग सहकार्य गर्दै सीप परीक्षणको स्तरीकरण तथा राष्ट्रिय व्यावसायिक योग्यता प्रारूप (National Vocational Qualification Framework) कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्यहरूमा सहयोग प्रदान गरिरहेको छ। आ. व. २०७६/७७ को असार मसान्त सम्म ५४८,०२१ जना सीप परीक्षणका लागि सहभागी भएकोमा ३८३,५७० जनाको सीप प्रमाणीकृत भएको पाइन्छ। २०७७ को असार मसान्त सम्म राष्ट्रिय सीप परीक्षणमा सहभागी भएकाहरूको प्रदेशगत विवरण रेखाचित्र २.२ मा देखाइएको छ।

---

^४ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदन २०७६

रेखाचित्र २.२: सीप परीक्षणमा सहभागीहरूको प्रदेशगत वितरण

वि.सं. २०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित
 स्रोत : राष्ट्रिय सीप परीक्षण समिति, प्रशासनिक तथ्याङ्क २०७७

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम, एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदन २०७६ अनुसार आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय लगायत १० संघीय मन्त्रालय मातहतका १८ विभिन्न निकाय र परियोजनाहरूमार्फत सञ्चालित व्यावसायिक तालिमहरूबाट कुल ४९,८८२ जना लाभान्वित भएका थिए। यी मध्ये ४,९३६ जना (८.३%) ले एक हप्ता भन्दा कम अवधिको तालिम प्राप्त गरेको देखिन्छ भने २,६९७ जना (५.४%)ले १ हप्ता देखि १ महिना सम्मको तालिम प्राप्त गरेको देखिन्छ। तालिमप्राप्तहरूको ठूलो हिस्सा अर्थात् ३८,६०७ जना (७७.४%) ले १ महिना देखि ३ महिना अवधिसम्मको र ४,४४२ जना (८.९%) ले मात्र ३ महिना देखि ६ महिना अवधिका व्यावसायिक तालिम प्राप्त गरेको देखिन्छ। यस तथ्याङ्कले व्यावसायिक तालिम कार्यक्रममा एकरूपता नरहेको देखाउँछ। कुन क्षेत्रको लागि वा कुन मागको सम्बोधन गर्नका लागि कुन प्रकारको तालिम प्रदान गरिएको हो र तिनीहरूको प्रभावकारिता कस्तो रह्यो भन्ने विषयमा जानकारीको अभाव छ। उल्लिखित प्रकारका तालिमहरूको आवश्यकताको बारेमा र तालिमपछिको रोजगारीको अवस्था र तिनीहरूको प्रभावकारिताको बारेमा समेत जानकारी राख्ने व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ। अन्यथा तालिम तालिमको लागि मात्र हुने स्थिति कायमै रहन्छ।

युरोपियन युनियनको सहयोगमा सञ्चालित दक्षता परियोजनाबाट प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रममा निजी क्षेत्रबाट भएको लगानीको सन्दर्भमा २०७६ सालमा गरिएको एक अध्ययनले वार्षिक दुईलाख को हाराहारीमा निजीक्षेत्रका तालिम प्रदायक संस्थाहरूले तालिम प्रदान गर्ने गरेको

निष्कर्ष निकालेको छ।^५ यसबाट के बुझनु पर्ने हुन्छ भने विभिन्न संस्थाहरुबाट दिइँदै आएका तालिमहरु सबै प्रमाणिक (Standard) तालिमहरु हुन भन्न सकिने अवस्था नरहेको र राष्ट्रिय सीप परीक्षण समिति (NSTB) को तथ्याङ्कभन्दा बाहिरका जनशक्तिले नेपालमा काम गरिरहेका छन्। अतः एकीकृत तथ्याङ्कका लागि र प्रमाणिक (Standard) तालिमको सुनिश्चितताको लागि सीपमूलक तालिमको पासपोर्ट (Skills Passport) को व्यवस्था गरी तालिमप्राप्त र दर्तावाल (Registered) श्रमिकहरुलाई मात्र काममा लगाउने र तालिमप्राप्त र दर्तावाल श्रमिकहरुलेमात्र काम गर्न पाउने व्यवस्था गर्नु अति जरुरी देखिन्छ।

यसरी छरपष्ट रूपमा सञ्चालित तालिम कार्यक्रमहरुमा एकरूपता कायम हुन सकेको छैन र तिनीहरुको गुणस्तरीयता समेत सुनिश्चित गर्न सकिएको छैन। यसो हुनुको प्रमुख कारण निम्न देखिन्छन् :

- (क) नीतिगत अस्पष्टता,
- (ख) भएको नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समस्या, र
- (ग) सरकारी निकायबीचको आपसी समन्वयको अभाव।

विभिन्न निकायहरुबाट तालिम सञ्चालन हुने गरेको अवस्था एकातिर छ भने अर्कोतिर यस प्रकारका तालिमहरु सञ्चालनको सम्बन्धमा एकीकृत तथ्याङ्कको अभाव देखिन्छ र यस्ता तालिमहरुको गुणस्तर सुनिश्चित र मापन गर्ने (Quality assurance and evaluation) र एकीकृत रूपमा तथ्याङ्क उपलब्ध हुने औपचारिक पद्धति विकास भएको पनि देखिँदैन।

२.२.२.१ नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षणमा श्रमशक्ति र तालिम प्राप्त जनशक्तिको अवस्था

नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण श्रमशक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५ अनुसार कुल १ करोड २८ लाख ४४ हजार श्रमशक्ति विभिन्न प्राविधिक पेशामा कार्यरत रहेका पाइन्छ (यस सम्बन्धमा खण्ड-४ मा थप चर्चा गरिएकोछ)। यस खण्डमा सीप परीक्षणका लागि आवेदन दिएका ५ लाख ४८ हजार जनशक्तिलाई औपचारिक रूपमा तालिम प्राप्त जनशक्ति मान्दै श्रमशक्ति सर्वेक्षणले देखाएको कुल जनशक्ति १ करोड ४४ लाखसँग तुलना गरेर विश्लेषण गरिएको छ। यसरी तुलना गरी हेर्दा प्राविधिक पेशामा कार्यरत कुल श्रमशक्तिको केवल ४.२% ले मात्र सीप परीक्षणमा आफ्नो रुचि प्रकट गरेको देखिन्छ। उक्त संख्यालाई प्रादेशिक रूपमा विश्लेषण गरी हेर्दा सीप परीक्षणका लागि आवेदन दिने सहभागीहरुको हिस्सा बागमती प्रदेशमा सबैभन्दा बढी अर्थात् ६.७ प्रतिशत र सबैभन्दा कम प्रदेश नं. १ मा २.६ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ (तालिका २.७)। यस तथ्याङ्कले प्राविधिक पेशामा कार्यरत जनशक्तिमध्ये ठूलो हिस्साले सीपको औपचारिक प्रमाणपत्र विना नै श्रमबजारमा कार्यरत रहेको इङ्गित गर्दछ।

^५ Pradhan H. et al, (2019)

तालिका २.७: प्राविधिक जनशक्ति र सीप परीक्षणका लागि आवेदन दिनेको संख्या र प्रतिशत

क्र. सं.	प्रदेश	प्राविधिक पेशामा संलग्न जनशक्ति (संख्या)	सीप परीक्षणका लागि आवेदन दिएका जनशक्ति	
			संख्या	प्रतिशत
१	प्रदेश नं. १	२३,४९,१००	६०,६८२	२.६
२	प्रदेश नं. २	२४,२३,५००	६७,२१९	२.८
३	बागमती प्रदेश	२१,८५,९००	१४५,६४१	६.७
४	गण्डकी प्रदेश	१२,१७,९००	६७,२१९	५.५
५	लुम्बिनी प्रदेश	२२,८३,४००	१००,८२९	४.४
६	कर्णाली प्रदेश	९,१६,५००	३३,६१०	३.७
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	१४,६८,०००	७२,८२१	५.०
जम्मा		१,२८,४४,३००	५४८,०२१	४.२

२०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: राष्ट्रिय सीप परीक्षण समिति, प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५ ले भने तालिम प्राप्त जनशक्तिको संख्या २२ लाख १२ हजार रहेको देखाएकोछ। उक्त सर्वेक्षणले समेटेका तालिमहरु राष्ट्रिय सीप परीक्षण समिति (NSTB) वा सिटिईभिटी अन्तरगत रहेको पाठ्यक्रम विकास समितिले^६ निर्दिष्ट गरेबमोजिमका मात्र छैनन्। श्रम शक्ति सर्वेक्षणको तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा जम्मा १८ लाख ५५ हजार (८४%) ले मात्र राष्ट्रिय सीप परीक्षण समिति वा पाठ्यक्रम विकास समितिले निर्दिष्ट गरेबमोजिमका प्राविधिक/व्यावसायिक प्रकृतिका तालिम लिएको देखिन्छ। जसमध्ये १ महिना अवधि सम्मको तालिम लिनेको हिस्सा २१.७ प्रतिशत रहेको छ भने ३९.१ प्रतिशतले १ महिना देखि ३ महिना अवधिको तालिम लिएको देखिन्छ। त्यसै गरी ३ महिना देखि १ वर्ष अवधिको तालिम लिनेहरुको संख्या पनि उल्लेख्य अर्थात ६ लाख १५ हजार (३३.२%) रहेको पाइन्छ (तालिका २.८)।

^६ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्का उपाध्यक्षको अध्यक्षतामा गठन भएको ७ सदस्यीय पाठ्यक्रम विकास समितिले प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम सम्बन्धी लामो तथा छोटो अवधिका पाठ्यक्रमहरु निर्माण तथा अनुमोदन गर्ने गर्दछ।

तालिका २.८: तालिमको अवधि अनुसार तालिम प्राप्त जनशक्तिको विवरण

क्र सं	तालिमको अवधि	तालिम प्राप्त जनशक्तिको संख्या	प्रतिशत
१	१ महिना सम्म	४०२,९०६	२१.७
२	१ देखि ३ महिना	७२६,४५५	३९.१
३	३ देखि १२ महिना	६१५,३९५	३३.२
४	१२ महिना भन्दा माथि	११०,९०३	६.०
	कुल	१८,५५,६५९	१००

स्रोत: नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५

यसको आधारमा हेर्दा १ महिनादेखि १ वर्ष अवधिको तालिम लिनेको संख्या १३ लाख ४१ हजार (६१%) हुन आउँदछ। यो संख्या राष्ट्रिय सीप परीक्षण समितिको सीप परीक्षणमा सहभागी भएकाहरूको संख्या ५ लाख ४८ हजारभन्दा उल्लेख्य रूपमा बढी छ। यहाँनै ध्यान दिनु पर्ने विषय के छ भने सीप परीक्षणमा सहभागी हुने जनशक्तिको ठूलो हिस्सा यहि अवधि (१ महिनादेखि १ वर्ष) को तालिम लिनेहरूको रहने गरेको र उक्त अवधिको तालिम लिएकाहरूको ठूलो हिस्सा सीप परीक्षणमा सहभागी नहुने गरेको देखिन्छ।

सीप परीक्षण समिति वा पाठ्यक्रम विकास समितिले निर्दिष्ट गरेबमोजिमका तालिम प्राप्त जनशक्ति १८ लाख ५५ हजारलाई प्रादेशिक रूपमा विभाजन गरेर विश्लेषण गर्दा तालिम प्राप्त जनशक्तिको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा ३३.६ प्रतिशत बागमती प्रदेशमा रहेको, त्यसपछि लुम्बिनी प्रदेश मा २०.५ प्रतिशत रहेको र सबैभन्दा कम २.९ प्रतिशत कर्णाली प्रदेशको रहेको पाइन्छ (तालिका २.९)।

तालिका २.९: तालिम प्राप्त जनशक्तिको प्रदेशगत विवरण

क्र.सं.	प्रदेश	तालिम प्राप्त जनशक्तिको संख्या	प्रतिशत
१	प्रदेश नं. १	२५५,६७२	१३.८
२	प्रदेश नं. २	१९०,८७२	१०.३
३	बागमती प्रदेश	६२३,९५७	३३.६
४	गण्डकी प्रदेश	२२९,९५६	१२.४
५	लुम्बिनी प्रदेश	३८५,३१७	२०.८
६	कर्णाली प्रदेश	५४२,५३	२.९
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	११५,६३६	६.२
	जम्मा	१८,५५,६६३	१००

स्रोत: नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५ सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषण

२.२.३ तालिम प्राप्त जनशक्ति र श्रमबजारको अवस्था

नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५ का अनुसार १ करोड २८ लाख श्रमशक्ति प्राविधिक पेशामा आवद्ध रहेको देखाएको र यी जनशक्तिलाई सीपका विभिन्न तहहरू - तह एक (१) देखि तह चार (४) मा वर्गीकरण गरेको छ। नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षणले गरेको उक्त वर्गीकरण राष्ट्रिय सीप परीक्षण समितिले गर्ने गरेको सीप-तह (१ देखि ४) भन्दा भिन्न रहेको पाइन्छ। श्रम शक्ति सर्वेक्षणमा भनिएको तह १ ले राष्ट्रिय सीप परीक्षण समितिको सीप-तह १ को लागि आवश्यक हुने दक्षता भन्दा कम दक्षता भएका जनशक्तिलाई समेटेको छ। यसैगरी नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षणले समेटेको तह ४ का प्राविधिज्ञहरूलाई उच्च दक्ष प्राविधिज्ञ भन्ने बुझ्नु पर्ने हुन्छ र उक्त वर्गीकरणको तह २ र तह ३ ले भने राष्ट्रिय सीप परीक्षण समितिको सीप-तह १ देखि ३ सम्मको दक्षतालाई समेटेको देखिन्छ।

माथिको पृष्ठभूमिमा नेपालको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रणालीको भूमिकालाई हेर्नु पर्ने हुन्छ। नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षणको तथ्याङ्क अनुसार प्राविधिक पेशा/व्यवसायमा कार्यरत १ करोड २८ लाख जनशक्ति मध्ये तह २ र तह ३ मा कार्यरत जनशक्ति २९ लाख २६ हजार रहेको देखिन्छ। वास्तवमा यी जनशक्ति आपूर्ति गर्ने अभिभारा देशको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रणालीको हो। तर एकीकृत र व्यवस्थित तथ्याङ्कको अभावमा नेपालको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रणालीबाट यति नै जनशक्तिले तालिम प्राप्त गरेका छैन भनि भन्न सकिने अवस्था छैन। नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षणमा उल्लेख भएको १८ लाख ५१ हजार प्राविधिक तालिम प्राप्त जनशक्ति कुल प्राविधिक जनशक्तिको ६३ प्रतिशत हुन आउँछ। यो संख्यालाई तालिका २.१० मा प्रदेशगत रूपमा देखाइएको छ।

तालिका २.१०: कुल सीपमूलक जनशक्तिमा तालिम प्राप्त जनशक्तिको हिस्सा

क्रस	प्रदेश	श्रम शक्ति सर्वेक्षण अनुसार सीप तह २ र ३ का प्राविधिक जनशक्ति	परिषद्बाट उत्पादित र सीप परिक्षणका लागि आवेदन दिने जनशक्ति		श्रम शक्ति सर्वेक्षण अनुसार जम्मा तालिम प्राप्त जनशक्ति	
			संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत ^७
१	२	३	४	५ (हार ३ को %)	६	७ (हार ३ को %)
१	प्रदेश नं. १	४,४०,०००	१०१,८०६	२३	२५५,६७२	५८
२	प्रदेश नं. २	५,११,१००	१०६,६४९	२१	१९०,८७२	३७
३	बागमती प्रदेश	८,९५,५००	२१६,८७८	२४	६२३,९५७	७०
४	गण्डकी प्रदेश	२,५६,९००	९४,९९२	३६	२२९,९५६	९०
५	लुम्बिनी प्रदेश	५,३६,०००	१५३,५२५	२८	३८५,३१७	७२
६	कर्णाली प्रदेश	१,१७,५००	६१,७४८	५२	५४,२५३	४६
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	१,६९,२००	१०९,५०४	६४	११५,६३६	६८
	जम्मा	२९,२६,२००	८४५,१०३	२९	१८५५६५९	६३

स्रोत : नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण, २०७६

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट डिप्लोमा तथा प्रि-डिप्लोमा उत्तिर्ण हुनेहरूको संख्या २ लाख ९७ हजार, र सीप परिक्षणमा सहभागी ५ लाख ४८ हजार समेत गरी कुल ८ लाख ४५ हजार प्राविधिक जनशक्ति देशभित्र उत्पादन भएको देखिन्छ र यो संख्या सीप तह २ र तह ३ अन्तरगत कार्यरत जनशक्तिको २९ प्रतिशत मात्र हुन्छ।

^७ यस हारमा देखाइएको प्रतिशतबाट प्रदेशहरूका बिच तालिम प्राप्तको हिस्सा तुलना गर्न उपयुक्त भएतापनि तालिम प्राप्त सबै जनशक्ति त्यही प्रदेशमा कार्यरत रहेको र सीप तह २ र ३ अन्तरगतका रहेको मान्न सकिदैन।

खण्ड तीन

श्रमबजार र सीपको अवस्था

३.१ पृष्ठभूमि

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमले व्यक्तिका लागि पेशा वा व्यवसाय गर्दा आवश्यक हुने प्राविधिक ज्ञान र सीपका साथै व्यवहार कुशल सीप समेत प्रदान गर्दछ। प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमको प्रभावकारिता एवम् सान्दर्भिकताको लागि श्रमबजारको मागबाट निर्देशित तालिमहरु प्रदान गर्ने अवस्था सुनिश्चित गरिनु पर्दछ। यस खण्डमा नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५ र अन्य श्रोतहरुको आधारमा श्रम बजार र सीपको अवस्था चित्रण गर्ने प्रयास गरिएको छ।

३.२ आन्तरिक श्रम बजारको विश्लेषण

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५ को तथ्याङ्कलाई सूक्ष्म विश्लेषण गर्दा २ करोड ९० लाख जनसंख्या मध्ये आर्थिक रूपबाट सक्रिय जनसंख्या २ करोड ७ लाख ४४ हजार (७९.५%) रहेको भएतापनि ७९ लाख ९४ हजार मात्र अर्थात् सक्रिय जनसंख्याको ३८.५% मात्र श्रमका लागि उपलब्ध रहेका देखिन्छ। बाँकी ६९.५ प्रतिशत आर्थिक रूपबाट सक्रिय जनसंख्या कुनै रोजगारीमा संलग्न रहेको वा रोजगारीको खोजीमा रहेको देखिँदैन। जनसंख्याको यो हिस्सा के गरिरहेको छ र आर्थिक-सामाजिक हिसाबले यो जनशक्तिको अवस्था कस्तो छ भन्ने अनुमान गर्न सकिने अवस्था छैन। नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५ ले तलव, ज्याला वा मुनाफाका लागि गरिएका कामलाई मात्र रोजगारी भनि परिभाषित गरेको छ। यो परिभाषा यस अगाडिका दुईवटा श्रमशक्ति सर्वेक्षणले गरेको परिभाषाभन्दा फरक पनि छ। यसबाट के बुझिन्छ भने नेपालको रोजगारी र सीपको मागको अवस्थाको यथार्थ चित्रण गर्न हाल उपलब्ध तथ्याङ्क अझै अपूर्ण नै रहेको छ। निर्वाहमुखी कृषि कार्य र घरेलु श्रम, खासगरी महिलाहरुले गर्ने घरेलु कामलाई पनि रोजगारीको परिभाषाभित्र ल्याउन आवश्यक देखिएको छ। साथै यी कार्यहरुका लागि पनि व्यावसायिक सीप प्रदान गर्ने गरी पाठ्यक्रम तर्जुमा गर्ने संभावनाको खोजी गर्नु पर्ने देखिन्छ।

३.२.१ सीपको तह एवम् पेशा/व्यवसायगत क्षेत्र अनुसारको वितरण

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ अनुसार कृषि, इन्जिनियरिङ्ग, स्वास्थ्य, पर्यटन तथा अन्य सेवा मा कार्यरत श्रमशक्तिको संख्या १ करोड २८ लाख रहेको पाइन्छ। विषयगत क्षेत्र र सीपको तह अनुसारको संख्या तालिका ३.१ मा देखाइएको छ।

तालिका ३.१ : पेशागत क्षेत्र तथा सीपको तहअनुसार कार्यरत श्रमशक्तिको विवरण

पेशागत क्षेत्र	इकाई	सीपको तहगत संख्या				
		सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ४	कुल
कृषि तथा वन क्षेत्र	संख्या हजारमा	९,२३२	१०६१	१३	५	१०,३११
	प्रतिशत	८९.५०	१०.३०	०.१०	०.१०	१००
इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र	संख्या हजारमा	४५६	१००८	७२	२१	१,५५७
	प्रतिशत	२९.३०	६४.७०	४.६०	१.४०	१००
स्वास्थ्य क्षेत्र	संख्या हजारमा	०	४६	८८	२४	१५७
	प्रतिशत	०	२९.१०	५५.७०	१५.२०	१००
पर्यटन क्षेत्र	संख्या हजारमा	७२	१९१	१	०	२६४
	प्रतिशत	२७.३०	७२.२०	०.५०	००	१००
अन्य सेवा क्षेत्र	संख्या हजारमा	४७	४१६	३०	६२	५५५
	प्रतिशत	८.४०	७५.००	५.४०	११.२०	१००
कुल जम्मा	संख्या हजारमा	९,८०७	२७२२	२०४	१११	१२,८४४
	प्रतिशत	७६.३०	२१.२०	१.६०	०.९०	१००

स्रोत : नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

नेपाल सरकारले हालै मात्र अन्तराष्ट्रिय मान्यता अनुसारको ८ तह सहितको राष्ट्रिय योग्यता प्रारूप (National Qualification Framework) स्वीकृत गरेको छ भने राष्ट्रिय सीप परीक्षण समितिले हालसम्म तह १ देखि तह ४ सम्मको सीप परीक्षण तथा प्रमाणीकरण गर्दै आएको छ। यस अनुसार प्रमाणीकरण भएका तह १ का जनशक्ति अर्धदक्ष कामदार मानिएको छ भने तह २, ३ र ४ मा वर्गीकृत जनशक्तिलाई अतिरिक्त क्षमताका सीपयुक्त जनशक्ति (दक्ष र उच्च दक्ष) मानिएको छ।

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षणले सीपको तहगत वर्गीकरण गर्दा अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनबाट प्रकाशित पेशागत वर्गीकरणकालागि अन्तराष्ट्रिय मापदण्ड (International Standard Classification of Occupations) को आधारमा गरेको पाइन्छ। जसमा सीप अनुसार जनशक्तिलाई ४ तहमा - सीप तह १ मा न्यून सीप भएका जनशक्ति, सीप तह २ मा मध्यदक्षता भएका जनशक्ति, सीप तह ३ मा स्नातक तहसम्मको अध्ययन गरेका उच्च दक्षता र सीप भएको जनशक्ति र सीप तह ४ मा थप उत्कृष्ट दक्षता र सीप भएको स्नातकोत्तर र विद्यावारिधी गरेका जनशक्ति भनेर तोकेको छ। उक्त वर्गीकरण अनुसार शारिरीक तथा मानशिक श्रम एवम् सामान्य घरायसी औजार प्रयोग गरी गरिने पेशाहरूलाई तह १ अन्तरगत राखिएको छ। जसलाई नेपालको सन्दर्भमा न्यून सीपयुक्त सामान्य

(अदक्ष) कामदारको रूपमा बुझिने गरिएको छ र त्यसभन्दा माथिका सीप तहहरू - २, ३ र ४ लाई क्रमशः अर्धदक्ष, दक्ष र उच्चदक्ष भनी बुझिने गरिएको पाइन्छ। अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनबाट प्रकाशित पेशागत वर्गीकरणका लागि अन्तराष्ट्रिय मापदण्ड (ISCO-08) ले गरेको सीप वर्गीकरणको परिभाषा अनुसूचि १ मा राखिएको छ ।

तालिका ३.१ अनुसार सीपको ठूलो हिस्सा अर्थात ७६.३० प्रतिशत जनशक्ति सीप तह १ का रहेका र सीप तह ४ का कामदारहरूको हिस्सा एक (१) प्रतिशत भन्दा पनि कम रहेको छ। साथै सीपको तहगत वितरण पनि सबै विषयगत क्षेत्रहरूमा समान रहेका छैनन्। उदाहरणको लागि कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिमा करिब ९० प्रतिशत सीप तह १ का जनशक्ति रहेको पाइन्छ भने स्वास्थ्य र अन्य सेवा क्षेत्र अन्तरगतका कुनै पनि पेशामा सीप तह १ का जनशक्ति रहेको देखिएन। साथै तह ४ अर्थात उच्च दक्ष जनशक्तिको हिस्सा सबै भन्दा बढी स्वास्थ्य क्षेत्रमा १५.१० प्रतिशत र अन्य सेवा क्षेत्रमा ११.२० प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यसैगरी सीप तह ४ को हिस्सा इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रमा १.३४ प्रतिशत मात्र रहेको र पर्यटन र कृषि तथा वन क्षेत्रमा भने नगन्य नै रहेको छ।

३.२.२ प्रदेशहरूमा रहेको सीपको अवस्था

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ ले ८०.३ प्रतिशत श्रमशक्ति कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत रहेको देखाएको छ। यो संख्या सबै प्रदेशहरूमा समान नभएता पनि कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको संख्या भने सबै प्रदेशमा उच्च नै रहेको छ। कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत श्रम शक्ति सबैभन्दा बढी ८८.१ प्रतिशत कर्णाली प्रदेशमा रहेको र सबैभन्दा कम ६४.५ प्रतिशत बागमती प्रदेशमा रहेको छ। त्यसैगरी इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्ति समग्रमा १२.१ प्रतिशत रहेको छ भने बागमती प्रदेशमा यो हिस्सा २०.३ प्रतिशत छ र कर्णाली प्रदेशमा सबै भन्दा कम ७.१ प्रतिशत छ। उल्लिखित तथ्याङ्कले विकासको गति संगै मानिसहरू कृषि तथा वनसँग सम्बन्धित पेशा/व्यवसायबाट अन्य पेशा/व्यवसाय तर्फ आकर्षित हुँदै गएको देखिन्छ। कृषि तथा वनको तथ्याङ्क एकीकृत रूपमा प्रस्तुत गरिएको भएतापनि कृषिको संख्या अधिक रहेको प्रष्ट हुन्छ तर वनतर्फको वास्तविक अवस्था बुझ्न सकिने तथ्याङ्कको अभाव देखिन्छ। अतः कृषि र वन क्षेत्रको विवरणलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा तथ्याङ्कमा समावेश गर्नु पर्ने देखिन्छ। विभिन्न पेशागत क्षेत्रमा काम गर्ने जनशक्तिको प्रदेश अनुसारको विवरण तालिका ३.२ मा देखाइएको छ।

तालिका ३.२ : प्रदेश अनुसार पेशागत जनशक्तिको विवरण

प्रदेश	इकाइ	पेशागत क्षेत्र					
		कृषि	इन्जिनियरिङ्ग	स्वास्थ्य	पर्यटन	अन्य सेवा	जम्मा
प्रदेश नं. १	संख्या हजारमा	१९४२	२७१	१८	४२	७६	२३४९
	प्रतिशत	८२.६०	११.६०	०.८०	१.८०	३.२०	१००
प्रदेश नं. २	संख्या हजारमा	२०१६	२४२	२८	२९	१०८	२४२३
	प्रतिशत	८३.२०	१०.००	१.२०	१.२०	४.४०	१००
बागमती प्रदेश	संख्या हजारमा	१४११	४४४	५९	९०	१८२	२१८६
	प्रतिशत	६४.५०	२०.३०	२.७०	४.२०	८.३०	१००
गण्डकी प्रदेश	संख्या हजारमा	९७६	१५४	६	२८	५३	१२१८
	प्रतिशत	८०.१०	१२.७०	०.५०	२.३०	४.४०	१००
लुम्बिनी प्रदेश	संख्या हजारमा	१८७६	२५१	२७	५२	७७	२२८३
	प्रतिशत	८२.१०	११.००	१.२०	२.३०	३.४०	१००
कर्णाली प्रदेश	संख्या हजारमा	८०८	६५	६	१३	२५	९१७
	प्रतिशत	८८.१०	७.१०	०.६०	१.४०	२.८०	१००
सुदूरपश्चिम प्रदेश	संख्या हजारमा	१२८३	१२८	१३	११	३३	१४६८
	प्रतिशत	८७.४०	८.६०	०.९०	०.७०	२.४०	१००
नेपाल	संख्या हजारमा	१०३११	१५५७	१५७	२६४	५५५	१२८४४
	प्रतिशत	८०.४०	१२.००	१.२०	२.१०	४.३०	१००

स्रोत : नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

३.२.३ प्रदेश अनुसार सीपको तहगत वितरण

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ ले नेपाली श्रमबजारमा कार्यरत जनशक्तिमध्ये ७६.३ प्रतिशत हिस्सा सीप तह १ का जनशक्तिको रहेको देखाएको छ भने सीप तह २, तह ३, र तह ४ का जनशक्तिको हिस्सा क्रमशः १२.३ प्रतिशत, १.६ प्रतिशत र ०.९ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। तर सीपको तहगत वितरण प्रदेशहरूमा फरक फरक रहेको पाइन्छ। सीप तह १ का जनशक्तिको हिस्सा सबैभन्दा बढी सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ८८ प्रतिशत र कर्णाली प्रदेशमा ८६.५ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। सीप तह १ का जनशक्ति सबैभन्दा कम ५७ प्रतिशत बागमती प्रदेशमा रहेको र सीप तह २, तह ३ र तह ४ का जनशक्तिको संख्या भने अन्य प्रदेशहरूको तुलनामा बढी क्रमशः ३७.१०%, ३.८०% र २% बागमती प्रदेशमा रहेको देखिन्छ। यद्यपि तह ४ का जनशक्तिको संख्या बागमती प्रदेशमा पनि कमै २% मात्र रहेको अवस्था छ। अन्य प्रदेशहरूमा भने सीप तह २, तह ३ र तह ४ का जनशक्तिको संख्या बागमती प्रदेशको तुलनामा उल्लेख्य रूपमा कम रहेको देखिन्छ। प्राविधिक जनशक्तिको तहगत तथा प्रदेशगत विवरण तालिका ३.३ मा देखाइएको छ।

तालिका ३.३ : प्राविधिक जनशक्तिको तहगत तथा प्रदेशगत विवरण

प्रदेश	इकाइ	पेशागत क्षेत्र				कुल जम्मा
		सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ४	
प्रदेश नं. १	संख्या हजारमा	१८९५	४२१	१९	१४	२३४९
	प्रतिशत	८०.७०	१७.९०	०.८०	०.६०	१००
प्रदेश नं. २	संख्या हजारमा	१८९८	४८०	३१	१५	२४२३
	प्रतिशत	७८.३०	१९.८०	१.३०	०.६०	१००
बागमती प्रदेश	संख्या हजारमा	१२४६	८११	८४	४४	२१८६
	प्रतिशत	५७.१०	३७.१०	३.८०	२.००	१००
गण्डकी प्रदेश	संख्या हजारमा	९५१	२४७	१०	९	१२१८
	प्रतिशत	७८.१०	२०.२०	०.९०	०.८०	१००
लुम्बिनी प्रदेश	संख्या हजारमा	१७३२	५०५	३१	१६	२२८३
	प्रतिशत	७५.८०	२२.२०	१.३०	०.७०	१००
कर्णाली प्रदेश	संख्या हजारमा	७९३	१०८	१०	६	९१७
	प्रतिशत	८६.५०	११.८०	१.१०	०.६०	१००
सुदूरपश्चिम प्रदेश	संख्या हजारमा	१२९१	१५०	१९	८	१४६८
	प्रतिशत	८८.००	१०.२०	१.२०	०.६०	१००
नेपाल	संख्या हजारमा	९८०७	२७२२	२०४	१११	१२८४४
	प्रतिशत	७६.३०	२१.२०	१.६०	०.९०	१००

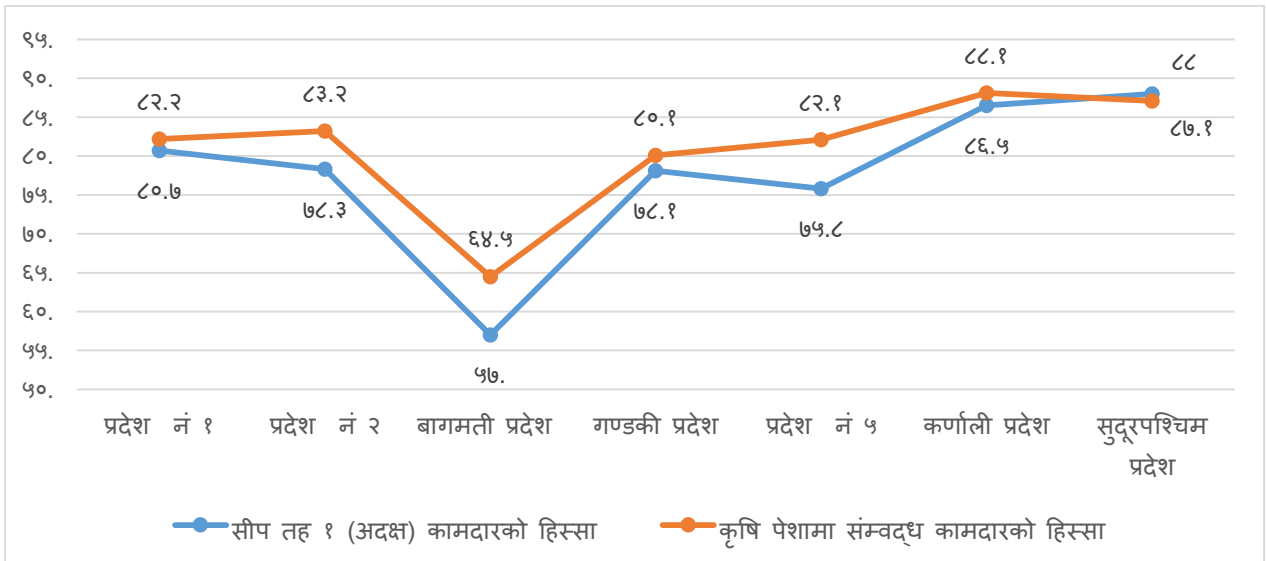
स्रोत : नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

३.२.४ कृषि तथा वन क्षेत्र र सीप तह १ बीचको अन्तरसम्बन्ध

कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्ति को हिस्सा अन्य क्षेत्रको तुलनामा सबै प्रदेशहरूमा बढी रहेको देखिन्छ र सबभन्दा कम दक्ष (सीप तह १) जनशक्तिको हिस्सा पनि यहि क्षेत्रमा बढी रहेको देखिन्छ। उदाहरणको लागि प्रदेश नं. १ मा कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको हिस्सा ८२.२ प्रतिशत रहेको छ भने सीप तह १ का जनशक्तिको हिस्सा ८०.७ प्रतिशत रहेको छ। यसबाट कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्ति र सीप तह १ मा कार्यरत जनशक्तिको बीच धनात्मक अन्तरसम्बन्ध (Positive Correlation) रहेको पाइन्छ। कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत कुल जनशक्ति र सीप तह १ मा कार्यरत कामदारको प्रदेशगत हिस्सालाई रेखाचित्र ३.१ मा देखाइएको छ।

रेखाचित्र ३.१: सीप र कृषि तथा वन क्षेत्र बीचको सम्बन्ध

स्रोत : नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

कृषि तथा वन क्षेत्र र सीप तह १ बीचको यस प्रकारको सम्बन्धलाई हेर्दा निम्न कुराहरु अनुमान गर्न पर्ने हुन्छ:

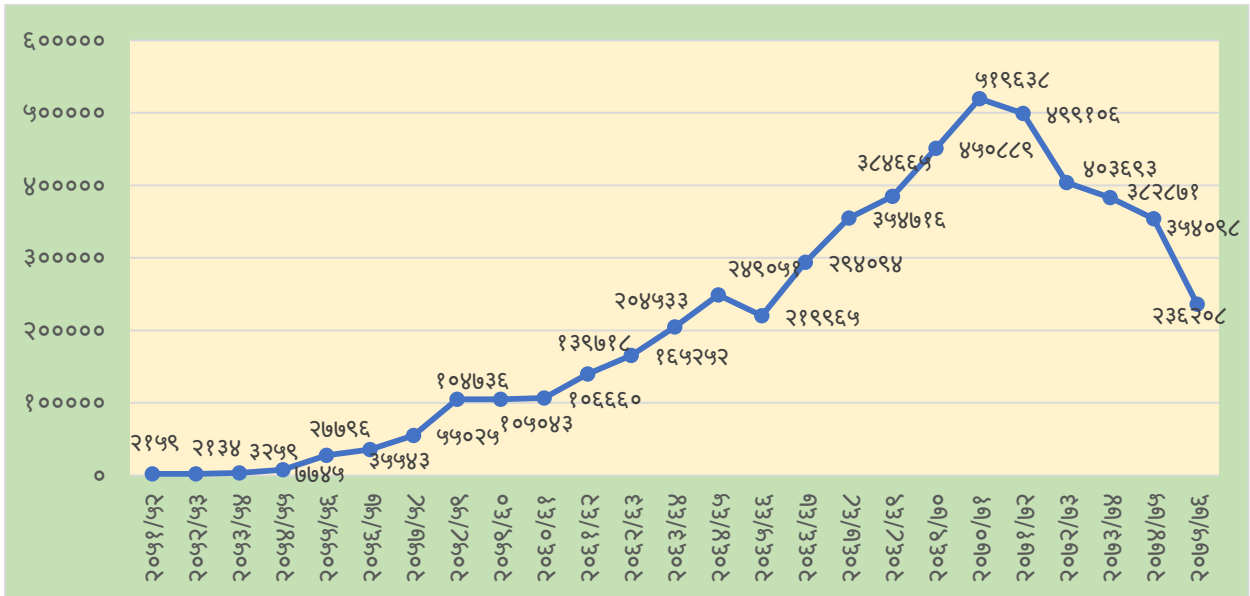
- (क) यस क्षेत्रमा आवश्यकता भन्दा बढी जनशक्ति आश्रित रहेको,
- (ख) यस क्षेत्रमा श्रम शक्ति बचत (Surplus Labour) को अवस्था रहेको,
- (ग) यस क्षेत्रमा संलग्न जनशक्तिहरुको दक्षता अभिवृद्धि हुन नसकेको अर्थात् सीप तह १ को नै बाहुल्यता रहेको,
- (घ) यस क्षेत्रमा रहेका जनशक्तिको दक्षता (सीप तह) मा अभिवृद्धि गरी कृषि तथा वन क्षेत्रको उत्पादकत्व (Productivity) बढाउने तर्फ ध्यान दिनु पर्ने, र
- (ङ) यस क्षेत्रका बचत श्रम शक्तिलाई उत्पादनका अन्यक्षेत्रमा काममा लगाउनका वैकल्पिक रोजगारीको अवसर सृजना गर्दै सो अनुसार सीपमूलक तालिमको व्यवस्था गर्नु पर्ने।

३.३ नेपाली श्रमशक्ति र वैदेशिक रोजगारीको अवस्था

वि.सं. २०५० तिरबाट नेपालीहरु उद्देश्यमूलक ढंगले वैदेशिक रोजगारीमा जान थालेको देखिन्छ र यो संख्या आ. व २०७०/७१ सम्म क्रमिक रूपमा बढ्दै गएको पनि देखिन्छ। आ.व.२०५१/५२ मा २१५९ जनाले वैदेशिक रोजगारीका लागि श्रम स्वीकृति प्राप्त गरेकोमा त्यसपछिका वर्षहरुमा सो संख्यामा निरन्तर बृद्धि भई आ.व.२०६१/६२ मा आइपुग्दा १ लाख ५ हजार ६६० ले श्रम स्वीकृति प्राप्त गरेको देखिन्छ। त्यस पश्चात् पनि नेपालीहरुको वैदेशिक रोजगारी प्रतिको आकर्षणमा कुनै कमी आएको पाइँदैन र आ.व.२०७०/७१ सम्म आइपुग्दा उक्त संख्या हाल सम्मकै उच्च बिन्दु अर्थात् ५ लाख १९ हजार ६३८ सम्म पुगेको पाइन्छ। त्यस पछिका पाँच वर्षमा भने विदेश जाने क्रममा निरन्तर

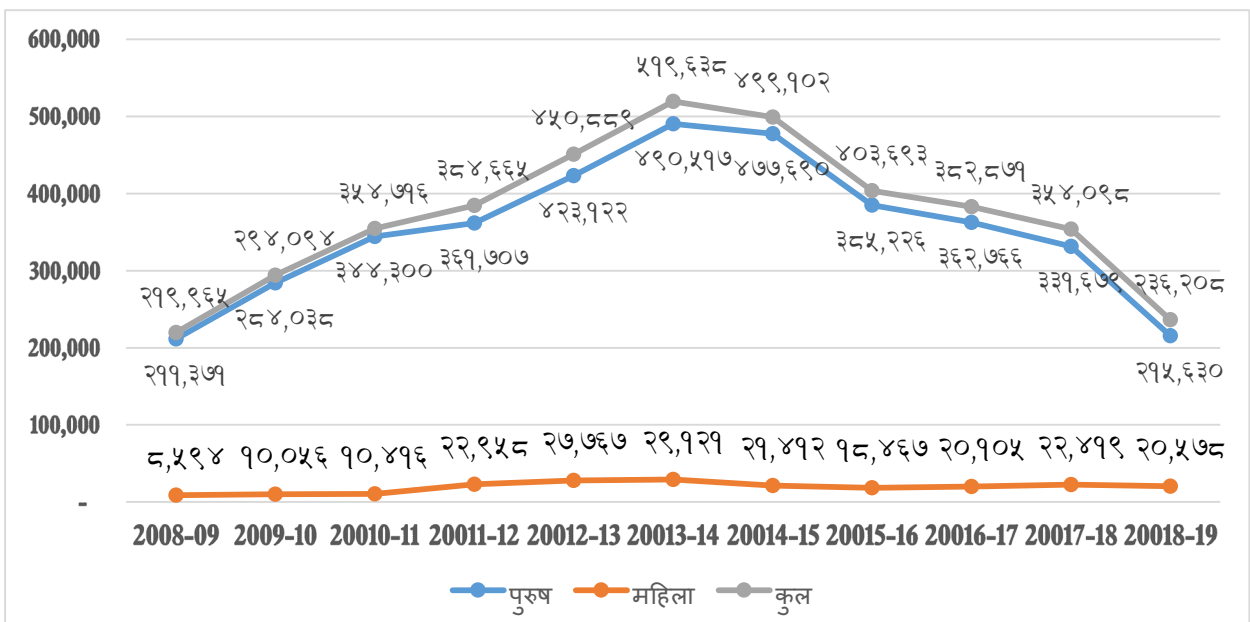
रुपमा कमी आई आ.व.२०७५/७६ उक्त संख्या २ लाख ३६ हजार २०८ हुन आएको छ । वैदेशिक रोजगारीमा जानेहरुमा महिलाको संख्या ३-७% सम्म रहेको पाइन्छ। कोभिड-१९ को कारण वैदेशिक रोजगारीमा गएका धेरै मानिसहरु स्वदेश फर्किएको अवस्था पनि छ। तालिका ३.२ क मा वैदेशिक रोजगारीकालागि श्रम स्वीकृति लिनेको अवस्था र रेखा चित्र ३.२ ख मा महिला र पुरुषको संख्या छुट्टाछुट्टै रुपमा देखाइएको छ।

रेखाचित्र ३.२क : उद्देश्य रोजगारीका लागि श्रम स्वीकृतिको वार्षिक संख्या

स्रोत: Nepal Labour Migration Report 2020 (Page 4)

रेखाचित्र ३.२ ख: वैदेशिक रोजगारीका लागि श्रम स्वीकृतिको वार्षिक संख्या

स्रोत : Nepal Labour Migration Report, 2020 (Page 12)

वैदेशिक रोजगारीमा रहेको अधिक निर्भरताका कारण नेपालको सामाजिक-आर्थिक संरचनामा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै किसिमका प्रभाव परेका छन्। परम्परागत कृषि पेशामा निर्भर नेपाली अर्थतन्त्रको संरचनामा परिवर्तन आई वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषण नेपाली अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड नै भएको छ। आ.ब. २०७५/७६ मा नेपालमा कुल ८.८ खर्व विप्रेषण रकम भित्रिएको थियो जुन कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २५.४ प्रतिशत हुन आउँदछ।

वैदेशिक रोजगारीमा जानेको संख्यामा देखिन थालेको कमी र हाल कोभिड-१९ को कारण पनि देश फर्किएका जनशक्तिहरूका निमित्त देश भित्रै रोजगारीका अवसर सृजना गर्न जरूरी देखिएको छ। यसका लागि वास्तविक तालिमको आवश्यकता र प्रभावकारी तालिम पद्धति छनौट गरी गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमको अवसरलाई सहज र सरल बनाउनु पर्ने र स्वदेशी बजारको संरचनामा समेत नेपाली अर्थतन्त्रको विकास अनुकूल हुनेगरी उद्देश्यमूलक ढंगले परिवर्तन गर्दै विप्रेषणको विकल्पको रूपमा आन्तरिक अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउनेतर्फ ढिलो नगरी सोच्नु पर्ने अवस्था देखिएको छ। रोजगारी र गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमको माध्यमबाट श्रम बजारलाई चलायमान बनाउन नयाँ उद्योगहरू सञ्चालन गर्ने र बजारमा नयाँ सीपको माग (औद्योगिकीकरणको नयाँ चरण-IR4 अनुरूप) हुने गरी देशको समग्र विकासको नीतिलाई समेत निर्देशित गर्नु पर्ने हुन्छ।

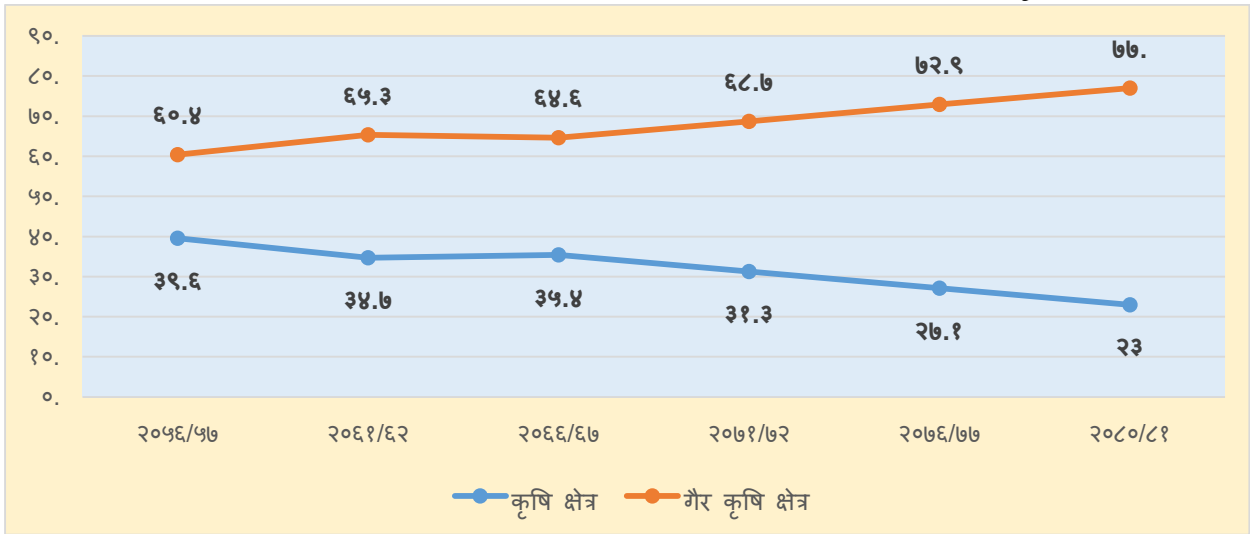
३.४ सीपको मागको क्षेत्रगत विश्लेषण

नेपाली अर्थतन्त्रमा भएको संरचनात्मक परिवर्तन, गार्हस्थ्य उत्पादनको वार्षिक बृद्धिदर, क्षेत्रगत आर्थिक गतिविधिहरू, प्रविधि हस्तान्तरण र प्रविधिको प्रयोगको अवस्था, वैदेशिक व्यापारको संरचना र प्रवृत्ति तथा रोजगारी सिर्जनामा प्रभाव पार्ने अन्य अवयवहरूको समेत विश्लेषणका आधारमा श्रमशक्तिको अवस्थाको चित्रण गर्ने प्रयास गरिएको छ।

३.४.१ कृषि तथा वन क्षेत्र

नेपालको अर्थव्यवस्था अझै पनि परम्परागत र निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीमा आधारित रहेको भएतापनि देशको अर्थतन्त्रमा उल्लेख्य योगदान गरिरहेको कृषि तथा वन क्षेत्रको योगदान देशको अर्थव्यवस्थामा आएको संरचनात्मक परिवर्तनका कारण क्रमशः घट्दै गइरहेको छ। वि.सं. २०५६/५७ मा नेपालको अर्थतन्त्रमा कृषि तथा वन क्षेत्रको योगदान ३९.६ प्रतिशत रहँदा अन्य क्षेत्रको योगदान ६०.४ प्रतिशत रहेको थियो। कृषि तथा वन क्षेत्रको योगदानमा निरन्तर कमी हुँदै गइरहेको छ र चालु योजनाको अन्तिम वर्ष अर्थात् आ.ब.२०८०/८१ मा २३% रहने र अन्य क्षेत्रको योगदान ७७% रहने प्रक्षेपण गरेको छ (रेखाचित्र ३.३ हेर्नुहोस)।

रेखाचित्र ३.३ : अर्थव्यवस्थामा भएको संरचनात्मक परिवर्तनको प्रवृत्ति

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण २०६५/६६ र २०७६/७७

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-०७५ अनुसार आर्थिक रूपबाट सक्रिय जनशक्ति मध्ये ७५.९८ प्रतिशत कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत रहेको देखिन्छ। नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-०७५ भन्दा १० बर्ष अघि वि.सं. २०६४ मा भएको नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०६४ अनुसार कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत कुल जनशक्ति ७३.९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ र वार्षिक घरपरिवार सर्वेक्षण २०७१/७२ अनुसार कुल श्रमशक्ति मध्ये ६९.४ प्रतिशत हिस्सा कृषि तथा वन क्षेत्रमा संलग्न रहेको देखिन्छ।

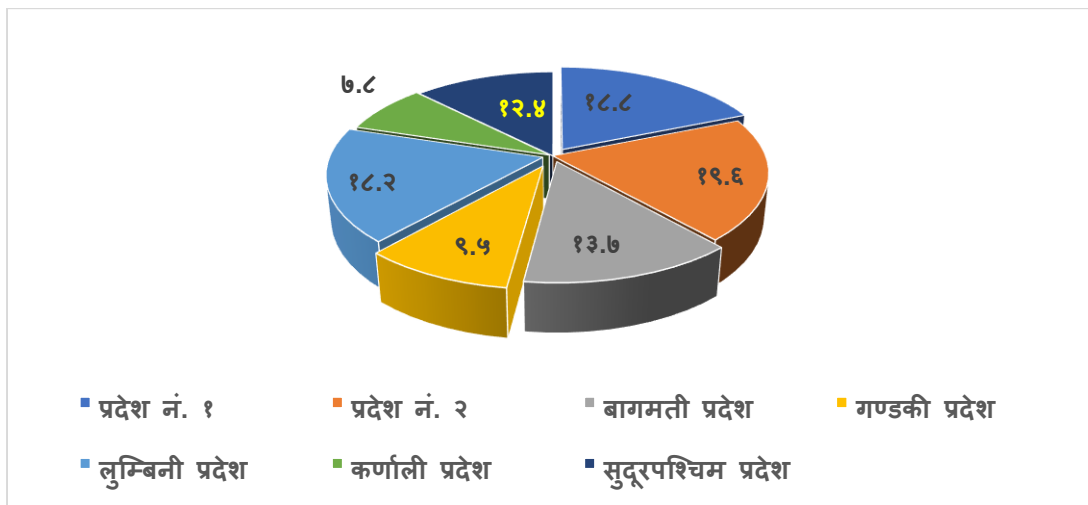
आर्थिक बर्ष २०७६/७७ को फागुन सम्ममा कुल ८,२१२ उद्योग दर्ता भएकोमा ४७८ वटा (करिब ६%) मात्र कृषि तथा वनजन्य उद्योगहरूसँग सम्बन्धित रहेका छन्। जसमध्ये २८८ वैदेशिक लगानीमा आधारित उद्योगहरू हुन। कृषि तथा वनजन्य उद्योगहरूसँग सम्बन्धित उल्लिखित ४७८ उद्योगमा ३६,००० भन्दा बढीले रोजगारीको अवसर प्राप्त गरेको बताइन्छ।

उपरोक्त तथ्याङ्कहरूले कृषि क्षेत्रबाट गैर कृषि क्षेत्रमा (मुख्य रूपमा सेवा क्षेत्रमा) जनशक्तिको क्षेत्रान्तरण भएको देखिन्छ। नेपालको कृषि मुख्य रूपमा निर्वाहमुखीकै अवस्थामा रहेको कारण यस क्षेत्रमा अधिकांश न्यून दक्ष जनशक्तिहरू कार्यरत रहेको हुँदा त्यस्ता जनशक्तिलाई उपयुक्त सीप प्रदान गरी उनिहरूको दक्षता अभिवृद्धि गर्ने र व्यावसायिक कृषि कार्यमा लगाउने तर्फ सोच्नु पर्ने देखिन्छ। साथै कृषि क्षेत्रबाट बचत हुने जनशक्तिलाई अन्य क्षेत्रमा रोजगारीको अवसर सृजना गर्न आवश्यक छ। यसका लागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमलाई रोजगारीसँग जोड्दै लक्षित वर्ग सामु पुऱ्याउनु आवश्यक छ।

३.४.१.१ प्रदेशगत आर्थिक गतिविधि तथा रोजगारी

कृषि तथा वन क्षेत्रमा संलग्न १ करोड ३ लाख प्राविधिक पेशाका जनशक्ति (तालिका ३.२) मध्ये सबैभन्दा बढी जनशक्ति प्रदेश नं. २ मा रहेका छन् जसको हिस्सा १९.६० प्रतिशत रहेको छ। प्रदेश नं. १ मा १८.८० प्रतिशत, लुम्बिनी प्रदेश मा १८.२० प्रतिशत र सबैभन्दा कम कर्णाली प्रदेशको ७.८ प्रतिशत रहेको छ (रेखाचित्र ३.४ हेर्नुहोस)। कृषि तथा वन क्षेत्र अन्तरगतका विभिन्न पेशाहरूमा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिको पूर्ण विवरण अनुसूची ३ मा राखिएको छ।

रेखाचित्र ३.४ : कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको प्रदेशगत विवरण

स्रोत : नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

राष्ट्रिय आर्थिक गणना २०७६ अनुसार मुलुकभर कुल ९२३,३५६ आर्थिक इकाई वा प्रतिष्ठानहरू रहेको र उक्त आर्थिक इकाई वा प्रतिष्ठानहरूमा कुल ३२,२८,४५७ व्यक्तिहरूले रोजगारी पाएको देखिन्छ। उल्लिखित आर्थिक इकाई वा प्रतिष्ठानहरू मध्ये २४,२२९ (२.६%) प्रतिष्ठान मात्र कृषि र वन क्षेत्र अन्तरगत रहेको र १०६,४१० जनाले रोजगारी पाएको देखिन्छ। उक्त आर्थिक इकाई/प्रतिष्ठान र सोमा कार्यरत जनशक्तिको प्रादेशिक विवरण तालिका ३.४ मा देखाइएको छ।

तालिका ३.४ : आर्थिक इकाई/प्रतिष्ठान र सोमा कार्यरत जनशक्तिको प्रादेशिक विवरण

क्र. सं.	विवरण	आर्थिक इकाई/प्रतिष्ठान		कृषि तथा वनसँग सम्बन्धित प्रतिष्ठान	
		संख्या	उपलब्ध रोजगारी	संख्या	उपलब्ध रोजगारी
१	प्रदेश नं. १	१६८,५१६	५४४,०७९	४,४०६	२०,४०९
२	प्रदेश नं. २	११७,६७०	३५४,९९४	१,२३१	४,५०८
३	बागमती प्रदेश	२८२,९२०	१,२१८,४९७	६,९२७	४३,३३३
४	गण्डकी प्रदेश	१००,६८४	३३२,४७२	४,०६७	१२,८९२
५	लुम्बिनी प्रदेश	१४७,७८९	४७४,२६४	४,०८७	१५,३६८
६	कर्णाली प्रदेश	४२,८०६	११८,९५१	१,५९०	४,३२४
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	६२,९६८	१८५,२००	१,९२१	५,५७६
जम्मा		९२३,३५६	३,२२८,४५७	२४,२२९	१०६,४१०

स्रोत : राष्ट्रिय आर्थिक गणना, २०७६

३.४.१.२ कृषि उत्पादनको व्यावसायिक स्थिति

नेपालमा उत्पादन हुने कृषि उपजहरूमा खाद्यान्न बाली, नगदे वाली, औद्योगिक बाली, दलहन बाली आदि हुन्। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा नेपालमा १०९,९२७,००० मेट्रिक टन खाद्यान्न उत्पादन भएकोमा ५५,५०,८७८ मेट्रिक टन धान, २८,९३,९७८ मेट्रिक टन मकै, २१,८५,२८९ मेट्रिक टन गहुँ, ३,१७,९८७ मेट्रिक टन कोदो, ३३,२९९ मेट्रिक टन जौ र १,१२,३३५ मेट्रिक टन फापर र ३,२२९७०० मेट्रिक टन नगदे वाली उत्पादन भएको देखिन्छ। (श्रोत आर्थिक सर्वेक्षण २०७६/७७) रोजगारीको हिसाबले प्रमुख सम्भावनायुक्त क्षेत्रका रूपमा कृषि तथा वन नै अगाडि रहेको देखिएतापनि देश कृषि उत्पादनमा समेत आत्मनिर्भर हुनसकेको पाइँदैन। आ.व. २०७५/७६ को तथ्याङ्कलाई आधार मानेर हेर्दा नेपालले बर्षेनी १६१,५८.६ करोड नेपाली रुपैयाँ बराबरको खाद्यबस्तु तथा जीवजन्तु, ३६,०८.६ करोड नेपाली रुपैयाँ बराबरको जीवजन्तु तथा वनस्पतिको तेल तथा बोसो, १४,६०.९ करोड नेपाली रुपैयाँ बराबरको हरियो तरकारी उल्लेख्य मुल्यको फलफुल आयात गर्ने गरेको पाइएको छ (श्रोत आर्थिक सर्वेक्षण २०७६/७७)। दुग्धजन्य उत्पादन र ड्राइ फ्रुट्स पनि उल्लेख्य रूपमा आयात हुने कृषि उपजहरूमा पर्दछन्। नेपालको जलवायु र भूगोल उल्लिखित कृषि उपजहरू उत्पादन गर्न अनुकूल रहेको विज्ञहरू बताउछन्। अतः कृषि तथा वनमा आधारित सामग्रीहरूको उत्पादन प्रबर्द्धन गरी आयात प्रतिस्थापन गर्नका लागि योजनाबद्ध ढंगले लाग्नु पर्ने देखिन्छ।

३.४.२ इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र

कृषि पछि रोजगारीको अवसर सिर्जना हुनसक्ने क्षेत्रको रूपमा इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र रहेको पाइन्छ। औद्योगिक वर्गीकरणमा इन्जिनियरिङ्ग कुनै उपक्षेत्रको रूपमा उल्लेख नगरिएको भएता पनि यसलाई धेरै उपक्षेत्रहरूको साझा क्षेत्रको रूपमा लिने गरिन्छ। औद्योगिक वर्गीकरण अन्तरगतका २१ उपक्षेत्रहरू मध्ये (१) खानी तथा उत्खनन (Mining and quarrying) (२) उत्पादनमूलक उद्योग (Manufacturing

industry), (३) विद्युत, ग्यास तथा वातानुकूलित सम्बन्धी सामग्री (Electricity, gas and air conditioning supplies) (४) निर्माण (Construction), (५) यातायात तथा भण्डारण (Transportation and storage), (६) खानेपानी आपूर्ति (Water Supply) गरी ६ उपक्षेत्रहरू मूलतः इन्जिनियरिङ्ग पेशा/व्यवसायसँग सम्बन्धित रहेको हुँदा ती उपक्षेत्रहरूमा इन्जिनियरिङ्ग पेशा/व्यवसायसँग सम्बद्ध जनशक्तिको माग रहन्छ।

राष्ट्रिय आर्थिक गणना २०७६ अनुसार मुलुकभर कुल ९२३,३५६ आर्थिक इकाई वा प्रतिष्ठानहरू सञ्चालनमा रहेकोमा इन्जिनियरिङ्ग पेशासँग सम्बद्ध १ लाख १३ हजार (१२.२%) प्रतिष्ठानहरू रहेको र तिनीहरूमा ५ लाख ८८ हजार जनशक्ति कार्यरत रहेको देखिन्छ। रोजगारीको संख्याको हिसाबले इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रसँग सम्बन्धित जनशक्ति अत्याधिक रहेको देखिन्छ। तालिका ३.५ मा इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रतिष्ठानमा कार्यरत जनशक्तिको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ।

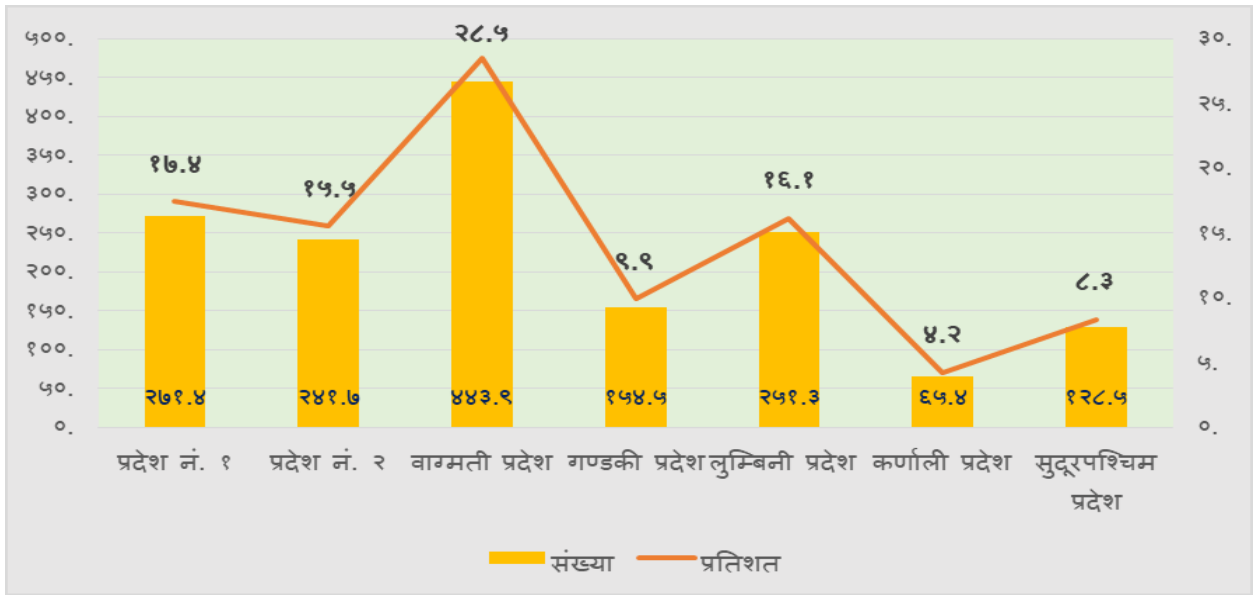
तालिका ३.५ : इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रतिष्ठानमा कार्यरत जनशक्ति

क्र.सं.	इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रसँग सम्बन्धित उपक्षेत्र	प्रतिष्ठानको संख्या	कार्यरत जनशक्ति	प्रति प्रतिष्ठान औषत कामदार संख्या
१	खानी तथा उत्खनन	६६३	७,७२६	११.७
२	उत्पादनशील उद्योग	१०४,०५८	५१०,५२३	४.९
३	विद्युत ग्यास तथा वातानुकूलित आपूर्ति	१,२४२	२०,१७०	१६.२
४	खानेपानी आपूर्ति	२,५२५	१५,३१२	६.१
५	निर्माण	१,६०८	१४,७५०	९.२
६	यातायात तथा भण्डारण	३,१८२	२०,०२७	६.३
इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रको कुल जम्मा		११३,२७८	५८८,५०८	५.२

स्रोत : राष्ट्रिय आर्थिक गणना २०७६

नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षणका अनुसार कुल १५ लाख ५६ हजार जनशक्ति इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रका विभिन्न पेशा/व्यवसायमा आवद्ध रहेका छन्। यी जनशक्ति मध्ये सबैभन्दा बढी ४ लाख ४३ हजार (२८.५ प्रतिशत) जनशक्ति बागमती प्रदेशमा र सबैभन्दा कम ६५ हजार (४.२ प्रतिशत) कर्णाली प्रदेशमा रहेका छन्। यसैगरी सुदूरपश्चिम प्रदेशमा १ लाख २८ हजार लुम्बिनी प्रदेश मा २ लाख ५१ हजार, प्रदेश नं. १ मा २ लाख ७१ हजार, प्रदेश नं. २ मा २ लाख ४१ हजार र गण्डकी प्रदेशमा एक लाख ५४ हजार जनशक्ति कार्यरत रहेका पाइन्छ। यसलाई रेखाचित्र ३.५ मा देखाइएको छ र इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रका विभिन्न पेशा/व्यवसायमा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिको पूर्ण विवरण अनुसूची ३ मा राखिएको छ।

रेखाचित्र ३.५ : इन्जिनियरिङ्ग पेशा/व्यवसायमा आवद्ध जनशक्तिको प्रदेशगत विवरण (हजारमा)

स्रोत : नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को शुष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

पूर्वाधार निर्माण इन्जिनियरिङ्ग पेशा/व्यवसायका जनशक्तिलाई रोजगारी सिर्जना गर्ने महत्वपूर्ण आधार हो। पन्ध्रौँ योजना अवधिमा थप ८,००० कि मी भन्दा बढी राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सडकलाई स्तरोन्नति तथा कालोपत्रे गर्ने लक्ष राखिएको छ। यसैगरी करिब १५८ किलो मिटर रेलमार्ग थप विस्तार गर्ने, खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्याको हिस्सा ८८ बाट ९९ प्रतिशत पुर्याउने तथा विद्युत सुविधा पुगेको परिवारको अनुपात ९०.७ बाट ९९ प्रतिशत पुर्याउने लक्ष राखिएको छ। चालु योजनामा प्रस्तावित पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी लक्षहरूलाई हेर्दा इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रमा उल्लेख्य मात्रामा रोजगारी सिर्जना हुने देखिन्छ।

३.४.३ स्वास्थ्य क्षेत्र

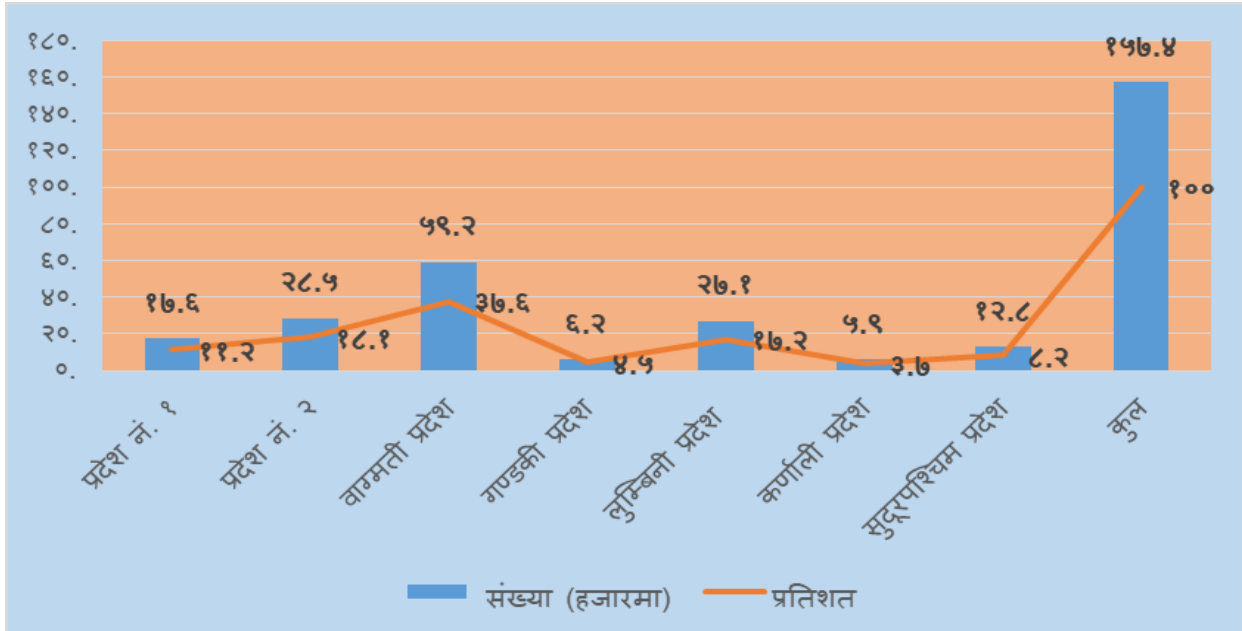
नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ अनुसार १ लाख ५७ हजार (१.७%) जनशक्ति मात्र स्वास्थ्य सँग सम्बन्धित पेशा/व्यवसायमा कार्यरत रहेको देखिन्छ। रोजगारी सिर्जनामा, संख्याको हिसाबले स्वास्थ्य क्षेत्रको योगदान विशेष देखिदैन। तर यस क्षेत्रमा कार्यरत बढी जनशक्ति माथिल्लो तहमा कार्यरत रहेको देखिन्छ। यस क्षेत्रमा सीप तह १ मा कुनै जनशक्ति कार्यरत रहेको देखिएन।

स्वास्थ्य प्राविधिकहरू सबैभन्दा बढी ३७.६ प्रतिशत बाग्मती प्रदेश मा र सबैभन्दा कम ३.७ प्रतिशत कर्णाली प्रदेशमा कार्यरत रहेको देखिन्छ भने प्रदेश नं. २ मा १८.१० प्रतिशत, लुम्बिनी प्रदेश मा १७.२ प्रतिशत, प्रदेश नं. १ मा ११.२ प्रतिशत, सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ८.२० प्रतिशत र गण्डकी

प्रदेशमा ४.५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। स्वास्थ्य पेशा/व्यवसायमा आवद्ध जनशक्तिको प्रदेशगत विवरण रेखाचित्र ३.६ मा देखाइएको छ र यसको पूर्ण विवरण अनुसूची ५ मा समावेश गरिएको छ।

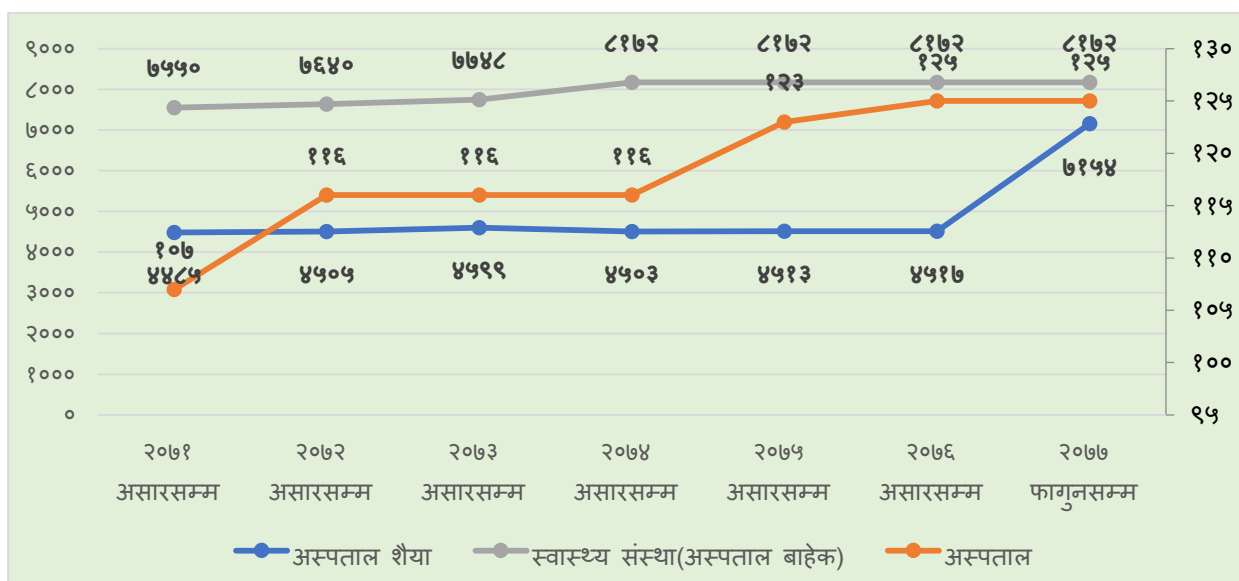
रेखाचित्र ३.६: स्वास्थ्य पेशा/व्यवसायमा आवद्ध जनशक्तिको प्रदेशगत विवरण (हजारमा)

स्रोत : नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

स्वास्थ्य सम्बन्धी रोजगारीको ठूलो हिस्सा सरकारी निकायहरूमा रहेको बुझिन्छ। वि.सं. २०७६ फागुन सम्ममा सरकारी स्तरबाट कुल १२५ अस्पताल, ८,१७२ अस्पताल-शैया, २०३ प्राथमिक स्वास्थ्य चौकी, ३,८०५ स्वास्थ्य चौकी, ३९५ आयुर्वेदिक केन्द्र, २,६२६ उप स्वास्थ्य केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेको तथ्याङ्क छ। उपरोक्त सबै स्वास्थ्य संस्था तथा केन्द्रीय विभागहरूमा गरी स्वास्थ्य सेवा अन्तरगत ९०,९४६ जनशक्ति कार्यरत रहेको पाइन्छ। जसमा डाक्टर २६४०, नर्स/अनमी २०,६५३, कविराज ६१३, बैद्य ६९३, स्वास्थ्य सहायक (हे.अ./अ.हे.ब) र ५२,००० महिला स्वास्थ्य स्वयम् सेविका कार्यरत रहेका छन्। विगत सात वर्षको अस्पताल-शैया, अस्पताल र स्वास्थ्य संस्था (अस्पताल बाहेक) को संख्याको स्थिति रेखाचित्र ३.७ मा देखाइएको छ।

रेखाचित्र ३.७: अस्पताल-शैया, अस्पताल र स्वास्थ्य संस्था को स्थिति

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०७६/७७

अन्तराष्ट्रिय स्वास्थ्य संगठन (WHO) ले विकासोन्मुख देशकालागि आवश्यक हुने स्वास्थ्य जनशक्तिको मापदण्ड तोकेको छ। जसअनुसार प्रति १०,००० जनसंख्याका लागि कम्तिमा १ जना चिकित्सक (डाक्टर) र प्रति चिकित्सक २३ जना नर्स तथा प्यारामेडिकल स्टाफ आवश्यक हुन्छ (विश्व स्वास्थ्य संगठन, २००९)। राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७१ ले पनि उक्त मापदण्ड अनुसार जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्दै जाने नीति लिएको छ। त्यसैगरी प्रति १ लाख जनसंख्यामा कम्तिमा २५ शैयाको अस्पताल व्यवस्था गर्ने नीति पनि लिइएको पाइन्छ। उपरोक्त अनुसार नीति कार्यान्वयन हुने अवस्थामा सम्बन्धित प्राविधिज्ञहरूको माग उल्लेख्य रूपमा बृद्धि हुने अवस्था छ।

नेपाल मेडिकल काउन्सिलमा हाल सम्म २३,१४६ चिकित्सकहरू दर्ता भएका देखिन्छन् भने त्यसको करिब ३३.५ प्रतिशत अर्थात् ७,७५८ जना विशेषज्ञ चिकित्सकहरू छन्। त्यसैगरी नेपाल स्वास्थ्य व्यवसायी परिषदमा कुल ६०,७१९ स्वास्थ्य व्यवसायीहरू दर्ता भएको र नेपाल नर्सिङ काउन्सिलमा ६०,१९५ नर्स तथा ३३,७२४ अनमीहरू दर्ता भएको पाइन्छ। नर्स तथा अनमीहरूको दर्ताको संख्या उल्लेख्य रहेको देखिएतापनि त्यसको २७.६ प्रतिशत मात्र अर्थात् १६,६४२ नर्स तथा २४.२५ प्रतिशत अर्थात् ८,१८० अनमीहरूले मात्र आफ्नो दर्ता नविकरण गरेको पाइएको छ। यसबाट नर्सिङ उत्तिर्ण प्राविधिक जनशक्तिहरू नेपालमा कार्यरत नरहेको भन्ने बुझ्नु पर्ने हुन्छ। तालिका ३.६ मा स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित पेशा/व्यवसायका जनशक्तिको विवरण दिइएको छ।

तालिका ३.६ : स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित पेशा/ व्यवसायका जनशक्तिको विवरण

क्र सं	विवरण	पुरुष	महिला	जम्मा
दर्तावाल चिकित्सक				
१	एम.वि.वि.एस	१५,४८५	७,६६१	२३,१४६
२	वि.डि.एस	१,११८	२,०८२	३,२००
	कुल दर्तावाल चिकित्सक	१६,६०३	९,७४३	२६,३४६
१	एम.डि./एम.एस.	५,२१३	१,९७२	७,१८५
२	एम.डि.एस	३१७	२५६	५७३
	कुल विशेषज्ञ चिकित्सक	५,५३०	२,२२८	७,७५८
स्वास्थ्य व्यवसायी				
१	दर्तावाल स्वास्थ्य व्यवसायी			६०,७१९
नर्सिङ				
१	दर्तावाल नर्स			६०,१९५
२	दर्तावाल अ.न.मी.			३३,७२४
३	विदेशी नर्स			८४४
४	नर्स (नविकरण भएका)			१६,६४२
५	अनमी (नविकरण भएका)			८,१८०

स्रोत: सम्बन्धित काउन्सिलहरूको वेवसाइट, असोज २०७७

३.४.४ पर्यटन क्षेत्र

पर्यटन क्षेत्रले नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उल्लेख्य योगदान पुर्याउन नसकेको भएता पनि रोजगारी सिर्जनाको क्षेत्रमा भने यस क्षेत्रको योगदान उल्लेख्य रहेको पाइन्छ। विगत एक दशकमा पर्यटन क्षेत्रले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पुऱ्याएको योगदान १.५ देखि २.४ प्रतिशतको बीचमा रहेको पाइन्छ। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा उक्त हिस्सा केवल २.२% मा सीमित रहेको पाइन्छ।

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-२०७५ सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणका अनुसार पर्यटन क्षेत्रमा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिको संख्या २ लाख ६४ हजार रहेको छ। पर्यटन सम्बन्धी पेशा/व्यवसायमा कार्यरत जनशक्ति मध्ये सबैभन्दा बढी ३४ प्रतिशत बागमती प्रदेशमा कार्यरत रहेका छन् भने सबैभन्दा कम ४.२ प्रतिशत सुदूरपश्चिममा प्रदेशको हिस्सा रहेको छ। पर्यटन क्षेत्रमा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिको प्रदेशगत विवरण तालिका ३.७ मा देखाइएको र यस क्षेत्रमा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिको पूर्ण विवरण अनुसूची ६ मा राखिएको छ।

तालिका ३.७: पर्यटन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको प्रदेशगत विवरण

क्र.सं.	प्रदेश	कार्यरत जनशक्तिको प्रदेशगत विवरण	
		संख्या (हजारमा)	प्रतिशत
१	प्रदेश नं. १	४१.९	१५.९०
२	प्रदेश नं. २	२८.९	१०.९०
३	बागमती प्रदेश	८९.७	३४.००
४	गण्डकी प्रदेश	२८.०	१०.६०
५	लुम्बिनी प्रदेश	५१.९	१९.६०
६	कर्णाली प्रदेश	१२.७	४.८०
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	११.२	४.२०
	जम्मा	२६४.३	१००

स्रोत : श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

पर्यटन क्षेत्रलाई चलायमन बनाउन र यस क्षेत्रलाई आकर्षक क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न होटल, रेष्टुरेन्ट लगायत यस सँग सम्बन्धित अन्य प्रतिष्ठानहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन्। यस पृष्ठभूमिमा हेर्दा नेपालमा तारे होटलको संख्या १३८ पुगेको छ र यो संख्यामा क्रमशः वृद्धि भइरहेको पाइन्छ। त्यस्तै तारे बाहेकका अन्य प्रकारका होटल, ट्राभल एजेन्सी, ट्रेकिङ्ग एजेन्सी लगायतका पर्यटन क्षेत्रका प्रतिष्ठानहरूको संख्याको पनि क्रमशः वृद्धि भइरहेको देखिन्छ (तालिका ३.८)।

तालिका ३.८ : होटल अन्य पर्यटन सम्बन्धी प्रतिष्ठानहरू

क्र. सं.	पर्यटन प्रतिष्ठान को किसिम	आर्थिक वर्ष							
		६९/७०	७०/७१	७१/७२	७२/७३	७३/७४	७४/७५	७५/७६	७६/७७
१	तारे होटल	१०७	११७	११८	११६	१२०	१२५	१२९	१३८
२	पर्यटक तहका होटल	७४६	९०९	९५७	९५७	९८५	९७७	११२५	११५१
३	ट्राभल एजेन्सी	२२३९	२४५०	२६११	२७६८	३४४४	३८२४	३५०८	३६८०
४	ट्रेकिङ्ग एजेन्सी	१५९८	१७६१	१९०३	२०१९	२३६७	२६३७	२६४९	२७६४
५	राफिटङ्ग एजेन्सी	५२	६०	६१	६६	७२	७३	७३	८१
६	पर्यटन यातायात सेवा	३१	५०	५९	६७	७२	७२	७७	८२

स्रोत : संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, पर्यटन तथ्याङ्क २०७६ (सन २०१९)

३.४.५ अन्य सेवा क्षेत्र

माथि चर्चा गरिएका बाहेकका अन्य प्राविधिक जनशक्तिहरू जस्तै फेसन डिजाइनर, बाद्यवादक, नटराज तथा नृत्यङ्गना, सुरक्षा गार्ड आदिको पनि श्रमबजारमा माग रहेको हुन्छ। नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण

२०७६ अनुसार कुल प्राविधिक जनशक्तिको ४.३० प्रतिशत हिस्सा अर्थात ५ लाख ५५ हजार जनशक्ति यस्तै अन्य सेवा क्षेत्रहरूमा कार्यरत रहेका छन्।

अन्यसेवा अन्तरगत कार्यरत जनशक्तिको प्रादेशिक वितरणको अवस्थालाई हेर्ने हो भने सबैभन्दा ठूलो हिस्सा बागमती प्रदेशको नै रहेको देखिन्छ। बागमती प्रदेशमा १ लाख ८२ हजार (३२.८%) जनशक्ति कार्यरत रहेका छन् भने प्रदेश नं. २ मा १ लाख ८ हजार (१९.५ प्रतिशत), लुम्बिनी प्रदेशमा ७७ हजार (१३.९ प्रतिशत), प्रदेश नं. १ मा ७६ हजार (१३.८ प्रतिशत) जनशक्ति अन्य सेवा क्षेत्रमा कार्यरत रहेका छन्। (यस सम्बन्धी विवरण तालिका ३.९ र ३.१० मा देखाइएको छ।)

तालिका ३.९ अन्य सेवा लगायतका क्षेत्रहरूमा कार्यरत सीपयुक्त जनशक्तिको प्रादेशिक विवरण

क्र.सं.	प्रदेश	कार्यरत जनशक्ति	प्रतिशत
१	प्रदेश नं. १	७६,४००	१३.८
२	प्रदेश नं. २	१०८,२००	१९.५
३	बागमती प्रदेश	१८२,३००	३२.८
४	गण्डकी प्रदेश	५३,२००	९.६
५	लुम्बिनी प्रदेश	७७,३००	१३.९
६	कर्णाली प्रदेश	२५,०००	४.५
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	३२,९००	५.९
	जम्मा	५,५५,०००	१००

स्रोत : नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

उक्त तथ्याङ्कलाई सीपको तह अनुसार वर्गीकरण गरी तुलना गर्दा सबैभन्दा ठूलो हिस्सा सीप तह २ मा ७५ प्रतिशत छन् भने सीप तह ४ मा ११.२ प्रतिशत र सबैभन्दा थोरै सीप तह ३ मा ५.४ प्रतिशत रहेको छ। (तालिका ३.१०)

तालिका ३.१०: अन्य सेवा क्षेत्रका प्राविधिकहरूको सीप तहगत विवरण

क्र.सं.	सीप तह	कार्यरत जनशक्ति (हजारमा)	प्रतिशत
१	सीप तह १	४६,८००	८.४
२	सीप तह २	४१६,४००	७५.०
३	सीप तह ३	२९,८००	५.४
४	सीप तह ४	६१,९००	११.२
	जम्मा	५५५,०००	१००

स्रोत : नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषणमा आधारित

अन्य सेवा क्षेत्र अन्तरगतका विभिन्न पेशामा कार्यरत सीपयुक्त प्राविधिक जनशक्तिको विषयगत क्षेत्र तथा संख्या सम्बन्धित विस्तृत विवरण अनुसूची ७ मा देखाइएको छ।

माथि चर्चा गरिएको अतिरिक्त वर्तमान समयको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई चौथो औद्योगिक क्रान्ति (Industrial Revolution-4) को सन्दर्भमा पनि हेर्नु पर्ने हुन्छ। यसका कारण विश्व श्रमबजारमा कयौं पेशाहरूको जन्म भैराखेको पाइन्छ भने त्यसको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रभाव नेपाली श्रमबजारमा समेत पर्न थालेको र आगामी दिनमा प्रत्यक्ष रूपमा पर्दै जाने देखिन्छ। चौथो औद्योगिक क्रान्तिले विश्व अर्थतन्त्र हुँदै नेपाली अर्थतन्त्रमा पनि आधुनिक प्रविधियुक्त मेसिनहरूलाई प्रवेश दिएको छ जसमा त्रि-आयामिक छपाई यन्त्र (Three Dimensional Printer), यन्त्र मानव (Robot), आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स (Artificial Intelligence) तथा जैविक प्रविधि (Biotechnology) आदि रहेका पाइन्छन्।

स्वाचालित पद्धति (Automation) तेस्रो औद्योगिक क्रान्तिको चावी रहेको थियो भने लचिलोपन (Flexibility), चपलता (agility) तथा अनुकूलित उत्पादन (customised production) प्रणाली चौथो औद्योगिक क्रान्तिको जननी मानिन्छन्। चालक विहिन गाडी, विट क्वाइन तथा ब्लकचेन प्रविधि आदि यसका उदाहरण हुन्। नेपाली शिक्षा क्षेत्रमा समेत प्रविधिको उपयोग बढ्न थालेको देखिन्छ। उदाहरणको लागि साइबर सिकाइ कोविड १९ का कारण अझ विस्तारित भएको पाइन्छ। यसका साथै हालै बढ्दै गएको मुद्रारहित कारोवार (Cashless transaction) ले कतिपय परम्परागत रोजगारीहरू विस्थापित हुँदै गएका र हुँदै जाने स्थिति देखिएको छ भने कतिपय नयाँ रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुँदै गएका छन्। अबको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाले चौथो औद्योगिक क्रान्तिका कारण श्रमबजारमा पर्ने प्रभावका बारेमा समेत विश्लेषण गरी नेपालको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने तर्फ समयमै सोचन समेत जरुरी भएको छ।

श्रमशक्तिको सीप र दक्षतामा अभिवृद्धि गरी निर्माण कार्य वा वस्तु उत्पादन तथा सेवाको उत्पादकत्व बढाउने उद्देश्यका साथ सीपयुक्त र दक्ष जनशक्तिलाई उत्पादनमूलक कार्यमा परिचालन गर्नेतर्फ राज्यले सोच्नु पर्ने हुन्छ। साथै समय र प्रविधिको परिवर्तनसंगै वाहिरी विश्वमा आएको परिवर्तनले (औद्योगिकीकरणको नयाँ चरण-IR4) पार्ने प्रभावको पहिचान गरी देशको अर्थतन्त्रलाई गति दिन आवश्यक हुने श्रमशक्तिको प्रक्षेपण गर्दै सोही अनुसारको जनशक्ति उत्पादन गर्नु र रोजगारीका अवसर सृजना गर्नु राज्यको दायित्व पनि हो।

खण्ड चार

प्राविधिक जनशक्तिको आपूर्ति र श्रम बजारको अवस्था

४.१ पृष्ठभूमि

यस खण्डमा प्राविधिक जनशक्तिको उत्पादन (सीपको आपूर्ति) र श्रम बजारको अवस्था बीच तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ। विषयगत क्षेत्र तथा प्रादेशिक वितरणको आधारमा सीपको आपूर्ति र श्रम बजारको अवस्थाको बारेमा चर्चा गरिएको छ। यसको अतिरिक्त प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमहरूमा उपलब्ध भर्ना क्षमता (सिट संख्या) र यथार्थ भर्ना संख्या बीच पनि तुलनात्मक विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ। साथै प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम क्षेत्रमा यस अघि गरिएका अध्ययनका प्रतिवेदनहरूले औँल्याएका विषयहरूमाथि पनि ध्यान दिइएको छ।

४.२ विषयगत क्षेत्र अनुसार माग र आपूर्ति

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षणमा सीपको स्तरलाई चार तहमा वर्गीकरण गरिएको छ। जसमा तह १ ले न्यून सीपको स्तर देखाउछ भने तह ४ ले उच्च दक्ष वा व्यावसायिक प्राविधिज्ञहरू (Professional Technologist) लाई समेटेको पाइन्छ। नेपालको सन्दर्भमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम क्षेत्रको बढी सरोकारको विषय रहेको आधारभूत तथा मध्यमस्तरीय सीपयुक्त प्राविधिक जनशक्ति तह २ र ३ मा पर्दछन्।

श्रम बजारमा सीपको माग र आपूर्ति बीच सन्तुलन कायम गर्ने लक्ष प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम प्रणालीले राखेको हुनुपर्दछ। सीपको मागको सन्दर्भमा सीप तह २ र ३ ले आधारभूत तथा मध्यम स्तरीय प्राविधिक जनशक्तिलाई सही प्रतिनिधित्व गर्ने हुँदा सोही तहमा कार्यरत जनशक्तिलाई सीपको मागको सूचकको रूपमा ग्रहण गरिएको छ। त्यस्तै प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमको भर्ना क्षमताले सीपको आपूर्ति पक्षलाई इङ्गित गर्दछ। सीप तह २ र ३ का प्राविधिक जनशक्तिको कुल संख्यामा स्वास्थ्य क्षेत्रको हिस्सा केवल ४.५ प्रतिशत देखिन्छ भने भर्ना क्षमतामा स्वास्थ्य क्षेत्रको हिस्सा २१.८७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी पर्यटन क्षेत्र अन्तरगतका कार्यक्रमको भर्ना क्षमता कुल भर्ना क्षमताको १ प्रतिशत भन्दा कम (०.७) रहेको छ भने जनशक्तिको हिस्सा चाहिँ ६.५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। श्रम बजारमा रहेका जनशक्ति र भर्ना क्षमताको विवरण तालिका ४.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ४.१ : श्रम बजारमा रहेका जनशक्ति र भर्ना क्षमताको विवरण

क्र. सं.	पेशागत क्षेत्र	कुल कार्यरत जनशक्ति (हजारमा)	सीप तह २ र ३ का प्राविधिक जनशक्ति (माग पक्ष)		भर्ना क्षमता (प्रतिशतमा) (आपूर्ति पक्ष)
			संख्या (हजारमा)	प्रतिशत	
१	कृषि तथा वन क्षेत्र	१०३१०.९	१०७४.४	३६.७	३४.८२
२	इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र	१५५६.६	१०७९.६	३६.९	४१.९९
३	स्वास्थ्य क्षेत्र	१५७.४	१३३.७	४.५	२१.८७
४	पर्यटन क्षेत्र	२६४.३	१९२.२	६.५	०.७०
५	अन्य सेवा क्षेत्र	५५५.०	४४६.३	१५.३	०.६१
कुल जम्मा		१२८४४.२	२९२६.२	१००	१००

स्रोत: नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५ को सूक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषण

४.३ श्रम बजारमा रहेका जनशक्ति र भर्ना क्षमताको प्रदेशगत अवस्था

सीप तह २ र ३ मा कार्यरत जनशक्तिलाई वर्तमान बजारको मागको संकेतको रूपमा र भर्ना क्षमतालाई सीपको आपूर्तिको संकेतको रूपमा हेर्न सकिन्छ। तर यसैलाई माग र आपूर्तिको अवस्थाको रूपमा तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गर्दा त्यस्तो विश्लेषण पूर्ण हुने अवस्था देखिँदैन। बागमती प्रदेशको हकमा जनशक्तिको हिस्सा ३०.६ प्रतिशत रहेकोमा भर्ना क्षमताको हिस्सा केवल २३.९३ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। त्यस्तै प्रदेश नं. २ मा जनशक्तिको हिस्सा १७.४६ प्रतिशत रहेकोमा भर्ना क्षमताको हिस्सा केवल १३.२९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यसको विपरीत कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशको हकमा जनशक्तिको हिस्साभन्दा भर्ना क्षमताको हिस्सा बढी देखिन्छ। यस अवस्थाबाट प्राविधिक जनशक्तिको माग, नयाँ सीप र दक्षता आवश्यक पर्ने रोजगारीका अवसरहरूका लागि समेत ध्यानमा लिई, माग र आपूर्तिबीच तालमेल मिलाउन थप एवम् वृहत् अध्ययन गर्न आवश्यक देखिन्छ। तालिका ४.२ मा श्रम बजारमा रहेका जनशक्ति र भर्ना क्षमताको प्रदेशगत अवस्था माग तथा आपूर्ति बीच प्रादेशिक सन्तुलनको अवस्था देखाइएको छ।

तालिका ४.२: श्रम बजारमा रहेका जनशक्ति र भर्ना क्षमताको प्रदेशगत अवस्था

क्र. सं.	पेशागत क्षेत्र	कुल भर्ना क्षमता	सीप तह २ र ३ का जनशक्ति		पेशागत क्षेत्र अनुसार भर्ना क्षमता
			संख्या	प्रतिशत	
१	प्रदेश नं. १	१३६१०	४४४.०	१५.०४	१३.८९
२	प्रदेश नं. २	१३०२२	५११.१	१७.४६	१३.२९
३	बागमती प्रदेश	२३४५३	८९५.५	३०.६०	२३.९३
४	गण्डकी प्रदेश	९११२	२५६.९	८.७८	९.३०
५	लुम्बिनी प्रदेश	१७४१०	५३६.०	१८.३२	१७.७७
६	कर्णाली प्रदेश	९३३६	११७.५	४.०२	९.५३
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	१२०४४	१६९.२	५.७८	१२.२९
	नेपाल	९७९८७	२९२६.२		

२०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालीम परिषद् प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

नेपाल श्रम शक्ति सर्वेक्षण २०७४-७५

४.४ भर्ना क्षमता तथा खुद भर्नाको अवस्था

शैक्षिक वर्ष २०७५/७६ मा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालीम परिषद्बाट सम्बन्धन प्राप्त गरी सञ्चालनमा रहेका कुल ९१२ शिक्षालयहरू मध्ये डिप्लोमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ५४९ र प्रि-डिप्लोमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ५२५ संस्थाहरू रहेका थिए। यसैगरी डिप्लोमा तर्फका ५४९ संस्थामा ८८० कार्यक्रम सञ्चालन भएका थिए भने प्रि-डिप्लोमा तर्फ ५२५ संस्थामा ८३५ कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेका थिए। डिप्लोमा तहका कार्यक्रमहरूको अधिकतम भर्ना क्षमता ३५,२०० रहेकोमा त्यसको ७४.१४ प्रतिशत अर्थात् २६,०९९ प्रशिक्षार्थीहरू भर्ना भई अध्ययनरत रहेका छन्। त्यसैगरी प्रि-डिप्लोमा कार्यक्रम तर्फ कुल भर्ना क्षमता ३३,४०० को ६७.३ प्रतिशत अर्थात् २२,४७६ प्रशिक्षार्थीहरू भर्ना भई अध्ययनरत रहेका छन्। यसरी भर्ना दरको तहगत विश्लेषण गर्दा प्रि-डिप्लोमा कार्यक्रम भन्दा डिप्लोमा कार्यक्रम तर्फ प्रशिक्षार्थीको आकर्षण केही बढी रहेको देखिन्छ।

परिषद्ले भर्ना क्षमता निर्धारण गर्दा प्रि-डिप्लोमा तर्फ प्राय सबै कार्यक्रमहरूका लागि ४० जना र डिप्लोमा तर्फ इन्जिनियरिङ्ग कार्यक्रमका लागि ४८, स्वास्थ्य अन्तरगत ल्याव टेक्निसियन र रेडिओग्राफी कार्यक्रमका लागि ३० र बाँकी सबै कार्यक्रमहरूका लागि ४० जनाको दरले भर्ना क्षमता निर्धारण गरिएको पाइन्छ। शैक्षिक वर्ष २०७६/७७ को खुद भर्नाको आधारमा हेर्दा डिप्लोमा कार्यक्रम तर्फ प्रति कार्यक्रम औषत २७ जना र प्रि-डिप्लोमा कार्यक्रम तर्फ औषत २५ जनाको दरमा मात्र प्रशिक्षार्थी भर्ना भई अध्ययनरत रहेको पाइएको छ (तालिका ४.३ र ४.४ हेर्नुहोस)। यसले निर्धारित भर्ना

क्षमताभन्दा प्रशिक्षार्थीहरूको खुद भर्ना दर ज्यादै कम रहेको देखाएको छ। यो स्थितिलाई गम्भीरतापूर्वक विश्लेषण गर्न अति आवश्यक छ।

तालिका : ४.३ प्रि-डिप्लोमा कार्यक्रमहरूमा प्रदेशगत भर्ना अवस्था

क्र. सं.	प्रदेश	प्रि-डिप्लोमा तर्फ कार्यक्रम तथा भर्ना सम्बन्धी विवरण					
		संस्था	कार्यक्रम	कुल क्षमता	औषत भर्ना	कुल भर्ना	भर्ना दर (%)
१	प्रदेश नं. १	६४	१२४	४९६०	२८.८	३५४६	७१.५
२	प्रदेश नं. २	५१	९४	३७६०	३१.१	२९३२	७८.०
३	बागमती प्रदेश	१०६	१७३	६९२०	२३.४	४२६७	६१.७
४	गण्डकी प्रदेश	४८	७०	२८००	२३.१	१७२१	६१.५
५	लुम्बिनी प्रदेश	१०७	१६९	६९६०	२३.७	४६५८	६६.९
६	कर्णाली प्रदेश	५७	८१	३२४०	२३.०	१९३८	५९.८
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	९१	१२४	४९६०	२६.०	३४१४	६८.८
	जम्मा	५२४	८३५	३३४००	२५.३	२२४७६	६७.३

२०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालीम परिषद् प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

तालिका ४.४: डिप्लोमा कार्यक्रमको कुल क्षमता एव खुद भर्ना सम्बन्धी विवरण

क्र. सं.	प्रदेश	डिप्लोमा कार्यक्रम तर्फ भर्ना सम्बन्धी विवरण					भर्ना दर (%)
		संस्था	कार्यक्रम	भर्ना क्षमता	प्रति कार्यक्रम भर्ना	कुल भर्ना	
१	प्रदेश नं. १	४६	९३	३७२०	३१.१	२९५५	७९.४
२	प्रदेश नं. २	६७	११५	४६००	३०.३	३५९८	७८.२
३	बागमती प्रदेश	१६०	२८५	११४००	३०.४	८९९२	७८.९
४	गण्डकी प्रदेश	४५	६५	२६००	२३.८	१६८०	६४.६
५	लुम्बिनी प्रदेश	१०८	१६८	६७२०	२७.४	४९२३	७३.३
६	कर्णाली प्रदेश	५३	६०	२४००	२२.५	१४५६	६०.७
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	७०	९४	३७६०	२३.५	२४९५	६६.४
	जम्मा	५४९	८८०	३५२००	२७.७	२६०९९	७४.१

२०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालीम परिषद् प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

भर्नादरलाई प्रदेशगत रूपमा वितरण गरेर हेर्दा डिप्लोमा तहका कार्यक्रम तर्फ सबैभन्दा बढी भर्ना दर प्रदेश नं. १ मा ७९.४ प्रतिशत रहेको र सबैभन्दा कम कर्णाली प्रदेशमा ६०.७ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। प्रि-डिप्लोमा तहका कार्यक्रमतर्फ पनि सबैभन्दा कम कर्णाली प्रदेशको ५९.८ प्रतिशत रहेको छ भने सबैभन्दा बढी भर्नादर प्रदेश नं. २ मा ७८ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। प्रि-डिप्लोमा र डिप्लोमा दुवै कार्यक्रमहरूमा कर्णाली प्रदेशको भर्ना दर सबैभन्दा कम रहेको देखिएको छ। सुदूरपश्चिम प्रदेशमा भने डिप्लोमा कार्यक्रममा भन्दा प्रि-डिप्लोमा कार्यक्रममा भर्ना दर अधिक पाइएको छ (तालिका ४.३ र ४.४ हेर्नुहोस)।

तालिका ४.५ : प्रशिक्षार्थीको तह र क्षेत्रगत भर्ना अवस्था

प्रि-डिप्लोमा तहको कार्यक्रम तर्फ

क्र. सं.	विषयगत क्षेत्र	प्रि-डिप्लोमा तहको कार्यक्रम					
		संस्था	कार्यक्रम	भर्ना क्षमता	प्रति कार्यक्रम भर्ना	कुल भर्ना	भर्ना दर
१	स्वास्थ्य क्षेत्र	१३९	२१९	८७६०	३४	७५७८	८६.५
२	इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र	२२४	२९६	११८४०	२४	७७७९	६५.७
३	कृषि तथा वन क्षेत्र	२१८	३०३	१२१२०	२२	६७२०	५५.४
४	पर्यटन क्षेत्र	८	१०	४००	२७	२६९	६७.३
५	अन्य सेवा क्षेत्र	१०	७	२८०	५	१३०	४६.४
जम्मा		५२४	८३५	३३४००	२५	२२४७६	६७.३

डिप्लोमा तहको कार्यक्रम तर्फ

क्र. सं.	विषयगत क्षेत्र	डिप्लोमा तहको कार्यक्रम					
		संख्या	कार्यक्रम	भर्ना क्षमता	प्रति कार्यक्रम भर्ना	कुल भर्ना	भर्ना दर
१	स्वास्थ्य क्षेत्र	१८२	३३३	१२०३२	३४	११२१८	९३.२
२	इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्र	२०८	२८६	१२७२८	२९	८६५५	६८.०
३	कृषि तथा वन क्षेत्र	२०२	२५१	१००४०	२२	५९७५	५९.५
४	पर्यटन क्षेत्र	७	१०	४००	२५	२५१	६२.८
जम्मा		५९९	८८०	३५२००	२७	२६०९९	७४.१

२०७७ असार मसान्त सम्मको तथ्याङ्कमा आधारित

स्रोत: प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालीम परिषद् प्रशासकीय तथ्याङ्क, २०७७

खुद भर्ना दर विषयगत कार्यक्रम अनुसार पनि फरक फरक रहेको पाइन्छ। सबैभन्दा बढी भर्ना दर स्वास्थ्य तर्फका कार्यक्रमहरूमा रहेको पाइन्छ भने सबैभन्दा कम अन्य सेवा अन्तर्गतका कार्यक्रमहरूमा

रहेको छ। प्रि-डिप्लोमा तर्फ स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रममा भर्ना दर ६७.३ प्रतिशत र डिप्लोमा तर्फ ९३.२ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी अन्य सेवा क्षेत्रमा प्रि-डिप्लोमा तर्फको भर्ना दर ४६.४ रहेको र डिप्लोमा तर्फ भने यस समूहमा कुनै पनि कार्यक्रम सञ्चालन भएको पाइँदैन।

४.५ पूर्व अध्ययनहरूको सामान्य विश्लेषण

नेपालमा प्राविधिक जनशक्ति वा सीपको माग तथा आपूर्तिको विश्लेषण एवम् प्रक्षेपणसँग सम्बन्धित अध्ययन तथा अनुसन्धान विरलै भएका पाइन्छन्। दातृ पक्ष वा अन्य देशको सहयोगमा सञ्चालित परियोजनाको शुरुवातमा प्रायः श्रम बजारको अध्ययन तथा सर्वेक्षण गर्ने प्रचलन रहेको भएता पनि त्यस्ता अध्ययनहरू परियोजनाको उद्देश्यबाट प्रभावित हुने हुँदा देशको समग्र आवश्यकतालाई सम्बोधन हुने गरी भएको पाइँदैन। यस खण्डमा कार्य टोलीले प्राप्त गरेका अध्ययन प्रतिवेदनहरूको सामान्य विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ।

१. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७०). *इन्जिनियरिङ तथा स्वास्थ्य विषयमा आवश्यक जनशक्तिको प्रक्षेपण*। सानोठिमी, भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।
२. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७३)। *श्रम बजार सर्वेक्षण २०७२*। सानोठिमी, भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।
३. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७५)। सीपको माग पहिचान सम्बन्धी अध्ययन २०१८। सानोठिमी, भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।
४. शिक्षा विज्ञान तथा प्राविधिक मन्त्रालय, स्कील्स कार्यक्रम (२०७६)। सुदूरपश्चिम प्रदेश सीप नक्साङ्कन सर्वेक्षण २०७६। सिंहदरवार, काठमाण्डौ। शिक्षा विज्ञान तथा प्राविधिक मन्त्रालय, स्कील्स कार्यक्रम, सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकार।
५. दिगो तथा सम्मानित रोजगारीका लागि सीप परियोजना (२०७६)। प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम क्षेत्रको सीप नक्साङ्कन प्रतिवेदन (प्रदेश नं १)। सानोठिमी भक्तपुर। (दिगो तथा सम्मानित रोजगारीकालागि सीप परियोजना)
६. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७७)। आधारभूत तथा मध्यम स्तरीय प्राविधिक जनशक्ति प्रक्षेपणका लागि गठित कार्यटोलीको प्रतिवेदन।

माथि उल्लिखित प्रतिवेदनहरूको मुख्य प्राप्ति तथा निष्कर्षहरूलाई उपशीर्षकहरूमा उल्लेख गरिएको छ।

४.५.१ स्वास्थ्य तथा इन्जिनियरिङ कार्यक्रम अन्तरगतका प्राविधिक जनशक्तिको प्रक्षेपण

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, सूचना तथा अनुसन्धान महाशाखाको संयोजनमा सन् २०७० मा उक्त अध्ययन गरिएको थियो। इन्जिनियरिङ क्षेत्र अन्तरगतका कार्यक्रम तथा स्वास्थ्य क्षेत्र अन्तरगतका कार्यक्रमहरूमा फरक फरक विधि अपनाइएको थियो। इन्जिनियरिङ क्षेत्रमा जनशक्तिको

आवश्यकताको प्रक्षेपणका लागि सञ्चालित कार्यक्रमसँग सम्बन्धित आर्थिक उपक्षेत्रको रोजगारीको बृद्धिदरको विश्लेषण गरिएको थियो। उक्त रोजगारीको बृद्धिदर अनुमान तथा निर्धारण गर्ने क्रममा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको रोजगार लोचलाई आधार लिइएको थियो। रोजगारी बृद्धिदर डिप्लोमा इन मेकानिकल इन्जिनियरिङ्ग कार्यक्रमको हकमा ५.०९ र सर्वैभन्दा कम मेकानिकल सब ओभरसियरको हकमा ३.१७ प्रतिशत अनुमान गरिएको थियो। यसैगरी आपूर्तिको विश्लेषण गर्ने क्रममा भर्ना दर, उत्तीर्ण दर र संस्था संख्या आदिलाई आधार लिइएको थियो।

यसैगरी स्वास्थ्य क्षेत्रतर्फका जनशक्ति प्रक्षेपणकालागि जनसंख्या र चिकित्सकको अनुपात तथा चिकित्सक र अन्य स्वास्थ्यकर्मीको अनुपातको निर्धारित मापदण्डलाई आधार लिइएको थियो। जनसंख्या र चिकित्सकको अनुपात सँधै एकै नहुने एवम् विकासको गतिसँग चिकित्सकको संख्यामा बृद्धि हुन जाने हुँदा विभिन्न देशहरूको मानव विकास सूचकाङ्क र प्रति १०,००० जनसंख्यामा चिकित्सकको अनुपातको तथ्याङ्कको आधारमा प्रतिगमन विश्लेषण (Regression Analysis) गरी मोडलिङ्ग तयार पारियो। उक्त मोडलिङ्गलाई प्रयोग गरी सन् २०२३ मा नेपालले हासिल गर्नसक्ने मानव विकास सूचकाङ्कको आधारमा सन् २०२३ मा प्रति १० हजार जनसंख्याका लागि आवश्यक चिकित्सकको संख्या निर्धारण गरियो। दोस्रो चरणमा चिकित्सक र नर्सिङ्ग लगायत अन्य स्वास्थ्यकर्मी बीचको अनुपातका आधारमा बाँकी स्वास्थ्यकर्मीहरूको संख्या निर्धारण गरिएको पाइन्छ।

जस अनुसार सन् २०२३ सम्ममा ८२,९७४ देखि ९२,८३६ सम्म नर्सिङ्ग (अनमी सहित) जनशक्तिको आवश्यकता पर्ने प्रक्षेपण गरिएको थियो।

४.५.२ श्रम बजार सर्वेक्षण २०७०

श्रम बजार सर्वेक्षण प्राविधिक जनशक्तिको बढ्दो मागको पहिचान (**Labour Market Survey: Identification of Emerging Needs of Technical Human Resources**) नाम दिइएको उक्त अध्ययनको मुख्य सूचना तथा तथ्याङ्कको स्रोतका रूपमा देशका २५ जिल्लामा नमुना छनौटमा परेका १३४४ वटा रोजगार इकाइमा गरिएको प्राथमिक सर्वेक्षणलाई लिइएको थियो। यसरी नमुना छनौट गर्दा कृषिसँग सम्बन्धित २४७ वटा, इन्जिनियरिङ्गसँग सम्बन्धित ३१५ वटा, स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित ३९८ वटा र पर्यटन क्षेत्रसँग सम्बन्धित ३८४ वटा रोजगार इकाइहरू रहेका थिए।

सर्वेक्षणको निष्कर्ष अनुसार कार्यरत कर्मचारीमध्ये करिब ५० प्रतिशत कर्मचारी प्राविधिक पृष्ठभूमिका रहेको पाइएको थियो। यसैगरी सर्वेक्षणमा १६.७ प्रतिशत रोजगार इकाइले मात्र प्राविधिक कर्मचारीको अभाव महसुस गरेको पाइएको थियो भने बाँकीले कुनै अभाव महसुस गरेको पाइएको थिएन। केही व्यावसायिक तालिम सहितका आधारभूत तहमा सीपयुक्त जनशक्तिको उल्लेखनीय माग देखिएता पनि लामो अवधिका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमका उत्पादनको केही अपवादलाई छोडेर अन्यको माग उल्लेखनीय भएको देखाइएको छैन। उक्त सर्वेक्षण महाभुकम्प २०७२

पश्चात सञ्चालन गरिएको हुँदा पर्यटन क्षेत्रको यथार्थ अनुमान हुन नसकेको अध्ययनको सीमामा उल्लेख गरिएको छ। उक्त सर्वेक्षण अनुसार श्रमबजारमा प्रमुख रूपमा माग भएका प्रमुख देहाय बमोजिम पेसाहरु तथा उक्त पेसा तथा व्यवसायका लागि वार्षिक माग संख्या क्षेत्रगत रूपमा उल्लेख गरिएको छ।

क्षेत्रगत वार्षिक माग

कृषि तथा वन		इन्जिनियरिङ	
पेसा/व्यावसाय	वार्षिक माग	पेसा/व्यावसाय	वार्षिक माग
१. जुनियर टेक्निकल असिष्टेण्ट	२३००	१. उत्पादन सम्बन्धित दक्ष कामदार	११,०००
२. कुखुरा पालन टेक्निसियन	२१५०	२. सिकर्मी	६६००
३. लाइभ स्टक टेक्निसियन	२०००	३. डकर्मी	४७००
४. कसाही (Butcher)	१७५०	४. वेभर	४५००
५. भेटनरी जेटिए	१५४०	५. इलेक्ट्रिसियन	३१००
६. माली	१२००	६. प्लम्बर	१९००
७. फाइवर प्रोसेसर	११००	७. सुपरभाइजर	१८००
		८. मसिन अपरेटर	१४००
स्वास्थ्य		पर्यटन	
१. व्यूटिसियन	९०००	१. वेटर वेट्रेस	३००
२. स्टाफ नर्स	२५००	२. फिल्ड गाइड टुरिष्ट	२००
३. सामुदायिक मेडिसिन सहायक	१६००	३. थान्का पेन्टर	२००
४. ल्याव असिष्टेण्ट	९००	४. कुक	१५०
५. हेल्थ असिष्टेण्ट	८००	५. बाँस फर्निचर बनाउने	१५०
६. फार्मासिष्ट	७००		

४.५.३ नेपालको औद्योगिक क्षेत्रमा सीप आवश्यकता अध्ययन

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, सूचना तथा अनुसन्धान महाशाखाको संयोजनमा वि.सं. २०७४ सालमा यो अध्ययन गरिएको थियो। नेपालको उद्योग क्षेत्रमा प्राविधिक जनशक्तिको माग पहिचानका लागि गरिएको यस अध्ययन मुख्यतया काठमाण्डौ उपत्यका लगायत तराइका ४ वटा औद्योगिक कोरीडोरका ३२९ उद्योगहरुमा गरिएको प्राथमिक सर्वेक्षणमा आधारित थियो। यस अध्ययनले सर्वेक्षणका समयमा उद्योगहरुमा करिब १२ प्रतिशत पद खाली भएको देखाएको छ। यसलाई क्षेत्रगत रूपमा विश्लेषण गर्दा निर्माण क्षेत्रमा १४.४ प्रतिशत, प्रशोधन उद्योगमा १३.०१ प्रतिशत, उर्जा सम्बन्धित उद्योगमा ९.६२ प्रतिशत र पर्यटन उद्योगमा ४.१५ प्रतिशत पदहरु आवश्यक सीपयुक्त जनशक्तिको अभावमा खाली रहेको अध्ययनको निष्कर्ष छ। यसरी जनशक्ति प्राप्त गर्न कठिनाई भएका मुख्य पदहरुमा

मसिन अपरेटर, लेथ अपरेटर, इलेक्ट्रिसियन, वेल्डर, क्यामिष्ट, कुक, मेकानिकल फिटर आदि रहेको उल्लेख छ।

यसैगरी उद्योग क्षेत्रमा कार्यरत केवल १८ प्रतिशत कामदारले मात्र तालिम प्राप्त गरेको प्रतिवेदनमा खुलाइएको छ।

४.५.४ सुदूरपश्चिम प्रदेश सीप नक्साङ्कन सर्वेक्षण २०१९

नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय तथा सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकार, सामाजिक विकास मन्त्रालयको सक्रियतामा सुदूरपश्चिम प्रदेशका नौ वटै जिल्लाका केही स्थानीय तहलाई नमुना छनौट गरी यो अध्ययन गरिएको थियो। यसरी पहिलो चरणमा नमुना छनौटमा परेका स्थानीय तहका आर्थिक प्रतिष्ठानहरूमध्येबाट पुनः नमुना छनौट गरी छनौटमा परेका प्रतिष्ठानहरूमा अर्ध-संरचनागत प्रश्नावली (Semi-structured Questionnaire) का आधारमा सर्वेक्षण गरिएको थियो।

उक्त सर्वेक्षणले आगामी ३ वर्ष भित्र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ५१,००० भन्दा बढी प्राविधिक जनशक्तिको माग हुने प्रक्षेपण गरेकोछ। उक्त प्रक्षेपणका अनुसार आगामी तीन वर्षमा उच्च माग देखिएका ट्रेडहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्।

डिप्लोमा कार्यक्रम	प्रि डिप्लोमा कार्यक्रम
१. सिभिल इन्जिनियरिङ्ग	१. कृषि पशु विज्ञान
२. कृषि बालि विज्ञान	२. कृषि बालि विज्ञान
३. फार्मेसी	३. सामुदायिक स्वास्थ्य कार्यकर्ता
४. फेसन डिजाइनिङ्ग	४. कम्प्युटर अनुप्रयोग तथा सचिवालय व्यवस्थापन
५. आयुर्वेद फार्मेसी	५. पशुपालन तथा तथा पशु स्वास्थ्य
६. होटल व्यवस्थापन	६. होटल व्यवस्थापन
७. कृषि पशुपालन	७. मेकानिकल इन्जिनियरिङ्ग
८. कम्प्युटर इन्जिनियरिङ्ग	८. उद्यमशीलता विकास
९. उद्यमशीलता विकास	९. सिभिल इन्जिनियरिङ्ग
१०. सिभिल इन्जिनियरिङ्ग (पुल इन्जिनियरिङ्गमा विशिष्टिकरण)	

व्यावसायिक तालिम

१. सहायक फर्निचर मेकर
२. चाइनिज क्यूसिन कुक (Chinese Cuisine Cook)
३. उनी प्रशोधन
४. नर्सरी हेरचाह तथा माली

५. वेटर /वेट्रेस
६. निर्माण सिकर्मी
७. मेशन (सीप स्तर अभिवृद्धि तालिम)
८. जुनियर इलेक्ट्रिसियन
९. इन्ड्रस्ट्रियल मेसिन चालक
१०. साधारण सिकर्मी

उक्त सर्वेक्षण अनुसार हाल औपचारिक क्षेत्र अन्तरगतको श्रम बजारमा कार्यरत मध्ये १३ प्रतिशत जनशक्ति मात्र तालिम प्राप्त रहेको भेटिएको थियो। यसैगरी कुल प्रतिष्ठानहरू मध्ये ४०.३ प्रतिशत प्रतिष्ठानहरूमा उनीहरूको आवश्यकता बमोजिम श्रमबजारमा जनशक्तिको उपलब्धतामा कमी रहेकोमा ५६.६ प्रतिशत प्रतिष्ठानहरूमा आवश्यकता बमोजिम नै जनशक्ति उपलब्ध रहेको देखिएको थियो। बाँकी ३.१ प्रतिशत प्रतिष्ठानहरूमा मात्र प्राविधिक जनशक्ति आवश्यकता भन्दा बढी उपलब्ध भएको प्रतिष्ठान सञ्चालकहरूको अनुभूति रहेको छ।

४.५.५ सीप नक्साङ्कन प्रदेश नं. १

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम क्षेत्र नक्साङ्कन प्रतिवेदन प्रदेश नं. १ (Report on Technical and Vocational Education and Training (TVET) Sector Mapping in State No. 1) नामक यस अध्ययनका लागि संख्यात्मक दृष्टिकोण अपनाइएको एवम् द्वितीयात्मक स्रोतबाट संकलित तथ्याङ्कलाई विश्लेषणको प्रमुख आधार बनाइएको थियो। साथै अध्ययनका क्रममा प्राथमिक तहबाट संकलन गरिएका गुणात्मक तथ्याङ्कहरूलाई पनि आधार बनाइएकोछ। जनशक्तिको माग विश्लेषण तथा प्रक्षेपण गर्ने क्रममा कृषि, प्रशोधन उद्योग, निर्माण र पर्यटन गरी मुख्यतया ४ वटा क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ। उद्देश्य तथा अध्ययन क्षेत्रमा स्पष्टसँग नखुलाइएको भएतापनि यस अध्ययन मुख्य रूपमा छोटो अवधिका व्यावसायिक तालिमको माग प्रक्षेपणमा सीमित भएको पाइन्छ।

कृषि तथा वन क्षेत्र

कृषि क्षेत्र अन्तरगत विभिन्न नौ वटा पेशाहरूमा तालिमको माग पहिचान गरिएको छ। उक्त पेशाहरूमा फ्लोरिकल्चर नर्सरी तालिम (९०), टिस्यूकल्चर (८०), जेटिए लाइभस्टक (२२०), जेटिए प्लान्ट साइन्स (२२०) इन्ट्रिप्रेटेड पेस्ट मेनेजमेन्ट (२२०), फार्मर फिल्ड स्कुल (५६०), भर्मी कम्पोष्ट (५०), फार्म मसिन अपरेटर (२५०) र एग्रोभेट तालिम (२८०) आदि प्रमुख रहेका छन्। उपरोक्त बमोजिम अधिकांश पेशाहरूमा वार्षिक औषत २५ प्रतिशतका दरले सीपयुक्त जनशक्तिको माग वृद्धि हुने प्रक्षेपण गरिएको छ। तर सर्वेक्षणका समयमा भर्मी कम्पोष्ट तालिममा वार्षिक ५० जनाको दरमा मात्र माग देखिएको भएता पनि उक्त संख्यामा वार्षिक ६० प्रतिशत वृद्धि भई १० वर्षमा वार्षिक माग ६०० हुने प्रक्षेपण गरिएको छ।

निर्माण क्षेत्र :

निर्माण क्षेत्रमा सीपयुक्त जनशक्तिको ठूलो माग औल्याइएको छ। निर्माण क्षेत्रमा सीप तह २ वरावरको तालिमको उच्च माग देखिएका क्षेत्रहरूमा डकमी वार्षिक (६५००), टाइल मार्बल मिस्त्री (५५०), एल्मुनियम फेब्रिकेशन (१०००), वेल्डिङ (६५०), प्लम्बिङ (८००), पेन्टर (२४००), निर्माण सुपरभाइजर (४००) र जेसिबी मसिन अपरेटर (१५००) रहेको पाइन्छ। यसमध्ये सबैभन्दा बढी पेन्टरको माग वार्षिक ३७ प्रतिशतका दरमा बढेर दशौं वर्षमा ९००० सम्म पुग्ने प्रक्षेपण गरिएको छ। त्यसैगरी निर्माण सुपरभाइजरको माग वार्षिक ४५ प्रतिशतले वृद्धिहुँदै दशवर्षमा १८०० हुने अनुमान गरिएको छ। उपरोक्त सबै पेशामा गरी दश वर्षमा निर्माण क्षेत्रको माग वार्षिक ४०४०० हुने प्रक्षेपण गरिएको छ।

पर्यटन क्षेत्र:

पर्यटन क्षेत्रका ९ वटा पेशाहरूमा गरी सर्वेक्षणका समयमा वार्षिक ९१११ जना सीपयुक्त कामदारहरूको माग रहेको औल्याइएको छ। उक्त पेशाहरूमा इन्डियन/चाइनिज/कन्टिनेन्टल कुक (१५००), वेटर/वेट्रेस (३०००), कमिस (२१००), हाउस किपिङ (२०००), फुड एण्ड वेभरेज (२५०) आदि रहेका छन्। यी पेशाहरूमा वार्षिक ३३ प्रतिशत देखि ७५ प्रतिशतका दरले तालिमको मागमा वृद्धि आउने आधारमा आगामी १० वर्षको मागको प्रक्षेपण गरिएको छ।

प्रशोधन उद्योग क्षेत्र

चारवटै क्षेत्रहरूमध्ये सबैभन्दा बढी सीपको माग भएको क्षेत्रको रूपमा प्रशोधन उद्योग रहेको उक्त अध्ययनको निष्कर्ष छ। प्रशोधन उद्योग अन्तरगतका सबै पेशाहरूमा गरी सर्वेक्षणका समयमा ११,५९० जना जनशक्तिको माग औल्याइएको छ। जसमध्ये वेभर (४०००), र स्पिनर (३८००), इन्डस्ट्रियल इलेक्ट्रिसियन (२२०), एअर कण्डिसनिङ र रेफ्रिजेरेशन (६०), पिसिएल चालक (८०), वोइलर अपरेटर (८०), फुड एण्ड डेरी टेक्नोलोजी (१५०) र अटोमोवाइल (३२००) माग देखिएको छ। यस मध्ये वेभर र स्पिनर पेशामा जनशक्तिको माग आगामी दश वर्षमा प्रत्येक पेशामा १५००० हुनजाने प्रक्षेपण गरिएको छ।

४.५.६ आधारभूत तथा मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति प्रक्षेपण कार्यटोलीको प्रतिवेदन २०७६

माननीय शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रीको अध्यक्षतामा मिति २०७६/०३/२८ मा बसेको प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को बैठकको निर्णय बमोजिम डा. रुद्र सुवालको संयोजकत्वमा आधारभूत तथा मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति प्रक्षेपणका लागि पाँच सदस्यीय एक कार्यटोली गठन भएको थियो। उक्त कार्यटोलीले प्रतिवेदन तयारीका लागि आधारका रूपमा नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षणको सूक्ष्म तथ्यांकलाई प्रयोग गरी आ.व. २०७४/०७५ मा कुल जनशक्तिको विस्तृत आँकलन गरी सात वटा क्षेत्रहरू कृषि र वन, ईञ्जिनियरिङ तथा निर्माण, चिकित्सा तथा मानव स्वास्थ्य, होटल मेनेजमेण्ट, यातायात तथा संचार, प्रशोधन उद्योग र विविध अन्तर्गत (निजी तथा व्यावसायिक सेवाहरूमा) समूहीकृत

गरी कुल कार्यरत जनशक्तिको अनुमान गरिएको छ ।

आधार वर्ष २०७४/०७५ को तथ्याङ्कमा आधारित रहेर प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको प्रमुख ७ वटा क्षेत्रहरूको पहिचान गरी प्राविधिक जनशक्तिको प्रक्षेपण गरिएको थियो । जनशक्तिको आवश्यकता (माग) र जनशक्तिको उत्पादन (आपूर्ति) क्षमता समेतलाई आधार मानी बहिर्विस्तार विधि (Extrapolation) र प्रवृत्ति विश्लेषण (Trend Analysis) विधिको आधारमा गरिएको प्रक्षेपण अनुसार जनशक्तिको सरदर वार्षिक वृद्धिदर ६.९९ प्रतिशत हुने अनुमान गरिएको छ ।

त्यसैगरी क्षेत्रगत रूपमा सातवटा क्षेत्रहरूको जनशक्तिको वार्षिक वृद्धिदर कृषि र बन क्षेत्रमा ७.९९ प्रतिशत, ईञ्जिनियरिङ तथा निर्माण क्षेत्रमा ८.९५ प्रतिशत, चिकित्सा तथा मानव स्वास्थ्यतर्फ २.२४ प्रतिशत, होटल मेनेजमेण्टतर्फ ७.९४ प्रतिशत, यातायात तथा संचारमा ८.० प्रतिशत, प्रशोधन उद्योगमा ५.५८ प्रतिशत र विविधतर्फ ९.५५ प्रतिशत हुने प्रक्षेपण गरिएको थियो ।

खण्ड पाँच

निष्कर्ष तथा सुझाव

यस खण्डमा अधिल्ला खण्डहरूमा गरिएको विश्लेषणका केही प्रमुख निष्कर्षहरू र सीप नक्साङ्कनका लागि र समग्र प्राविधिक शिक्षा एवम् व्यावसायिक तालिमको नतिजामुखी विकास, विस्तार एवम् नीतिहरूको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक देखिएका केही प्रमुख सुझावहरू समावेश गरिएका छन्।

५.१ निष्कर्ष

१. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिमसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरू विखण्डित रूपमा सञ्चालन भएको पाइन्छ। लामो अवधिका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्ले सञ्चालन गर्दै आएकोमा शिक्षा मन्त्रालयले शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रमार्फत छुट्टै पाठ्यक्रमका आधारमा समान प्रकृति र मान्यताको कार्यक्रम (प्राविधिक धार) सञ्चालन गरेको अवस्था छ। छोटो अवधिका व्यावसायिक तालिमतर्फ संघीय तहमा १२ मन्त्रालय, अन्य व्यावसायिक संघ संगठन तथा निजीक्षेत्रबाट समेत तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएको पाइन्छ। यी सबै निकायहरूमा गरी वार्षिक २ लाख १० हजार व्यक्तिहरूले व्यावसायिक तालिम पाएको अध्ययनहरूबाट देखिन आएको छ। त्यसैगरी प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट पनि व्यावसायिक तालिमका कार्यक्रम सञ्चालन भएको पाइन्छ तर तिनीहरूको एकीन तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सकेको छैन। त्यस्ता तालिमहरूको अवधि, पाठ्यक्रम तथा सञ्चालन प्रारूप आदिमा समानता पाइँदैन तिनीहरूले के उद्देश्य पुरा गरे र तिनीहरूको प्रभावकारिता कस्तो रह्यो भन्ने पनि खुल्दैन। एकीकृत तथ्याङ्कको अभावमा त्यस्ता कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता (Relevancy), गुणस्तरीयता (Quality) र प्रभावकारिता (Effectiveness) को बारेमा एकीन साथ भन्न सकिने अवस्था देखिएन।
२. कुन क्षेत्रकोलागि वा कुन मागको सम्बोधन गर्नकालागि कुन प्रकारको तालिम प्रदान गरिएको हो र तिनीहरूको प्रभावकारिता कस्तो रह्यो भन्ने विषयमा जानकारीको अभाव छ। तालिमहरूको आवश्यकता र तालिमपछिको रोजगारीको अवस्था र तिनीहरूको प्रभावकारिताको बारेमा समेत जानकारी राख्ने व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ। अन्यथा तालिम तालिमको लागि मात्र हुने स्थिति कायमै रहन्छ।
३. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदायक संस्थाहरूको उपस्थितिलाई प्रदेशगत रूपमा हेर्दा बागमती प्रदेशमा सबभन्दा बढी ३५६ संस्थाहरू रहेको र गण्डकी प्रदेश र कर्णाली प्रदेशमा सबैभन्दा कम १५७ संस्था रहेको देखिन्छ। प्रदेशगत रूपमा हेर्दा प्राविधिक तथा

- व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिममा सबभन्दा धेरै संस्थागत पहुँच पुगेको प्रदेशमा सुदूरपश्चिम प्रदेश देखिन्छ र सबभन्दा थोरै स्थानीय तहमा पहुँच पुगेको प्रदेश चाहेँ प्रदेश नं. २ रहेको छ। तर भूगोल र जनसंख्यालाई विचार नगरी पहुँच पुगेको सुनिश्चित गर्न सकिदैन ।
४. स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षालयको संस्थागत पहुँचमा भएको विस्तारले प्राविधिक शिक्षाको सहज पहुँच स्थापित हुँदै गएको मान्नु पर्ने हुन्छ। यस प्रकारको विस्तारले लक्षित वर्गलाई प्राविधिक शिक्षाको पहुँचमा सहजता ल्याउनुका साथै विपन्न वर्गलाई समेत कम लागतमा प्राविधिक शिक्षाको अवसर पाउने अवस्थालाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने देखिन्छ साथै सिट संख्या अधिक रहेको आधारमा मात्र त्यस स्थान वा क्षेत्रमा बसोबास गर्ने र प्राविधिक शिक्षाको चाहना राख्ने सबैमा प्राविधिक शिक्षाको पहुँच पुगेको मात्र सकिदैन भन्नेमा पनि ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ। त्यसैगरी कुनै स्थान वा क्षेत्रमा उपलब्ध सीट संख्या कम रहेको आधारमा मात्र पनि त्यस स्थान वा क्षेत्रमा बसोबास गर्ने र प्राविधिक शिक्षाको चाहना राख्नेहरू प्राविधिक शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित रहेको निष्कर्ष निकाल्न मिल्ने अवस्था छैन।
  ५. कृषि तथा वन र इन्जिनियरिङ्ग तर्फको भर्ना क्षमता अधिक रहेको देखिन्छ। तर आर्थिक क्रियाकलापको प्रमुख क्षेत्रको रूपमा पर्यटनलाई लिने गरिएको भएतापनि यस क्षेत्रसँग सम्बन्धित र अन्य सेवा तर्फको कार्यक्रममा रहेको भर्ना क्षमता अनपेक्षित रूपमा कम छ।
  ६. स्वास्थ्य विषयका जनशक्तिको उत्पादन उल्लेख्य संख्यामा भएको देखिन्छ। स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित सीपयुक्त प्राविधिक जनशक्तिको माग पनि अधिक नै रहेको पृष्ठभूमिमा स्वास्थ्य विषयका जनशक्तिको उत्पादन अधिक हुनु स्वाभाविकै देखिएतापनि (१) यो जनशक्ति देशभित्र नै काममा नरहेको खासगरी प्रमाणपत्र तह नर्सिङ्ग (PCL Nursing) उत्तिर्ण प्राविधिक जनशक्तिहरू धेरै मात्रामा नेपालमा कार्यरत नरहेको देखिन्छ र (२) देशभित्रै रहेका पनि पूर्ण रोजगारीमा नरहेको र श्रम र सीप अनुसार उचित पारिश्रमिक पाउन नसकेको बुझिन्छ।
  ७. औद्योगिक सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्यांकले १ महिनादेखि १ वर्ष अवधिको तालिम लिनेको संख्या १३ लाख ४१ हजार (६१%) रहेको र यो संख्या राष्ट्रिय सीप परीक्षण समितिको सीप परीक्षणमा सहभागी भएकाहरूको संख्या ५ लाख ४८ हजारभन्दा उल्लेख्य रूपमा बढी रहेको देखिन्छ। सीप परीक्षणमा सहभागी हुने जनशक्तिको ठूलो हिस्सा पनि यहि अवधि (१ महिनादेखि १ वर्ष) को तालिम लिनेहरूको हुने भएकोले, ३ महिना भन्दा बढी अवधिको तालिम लिएका जनशक्तिको ठूलो हिस्सा सीप परीक्षणमा सहभागी नहुने गरेको देखिन्छ।
  ८. निर्वाहमुखी कृषि कार्य र घरेलु श्रम, खासगरी महिलाहरूले गर्ने घरेलु कामलाई रोजगारीको परिभाषाभित्र ल्याउने अभ्यास नभएको अवस्था विद्यमान छ।
  ९. सीपको ठूलो हिस्सा अर्थात् ७६.३० प्रतिशत जनशक्ति सीप तह १ का रहेका र सीप तह ४ का कामदारहरूको हिस्सा एक (१) प्रतिशत भन्दा पनि कम रहेको छ। साथै सीपको तहगत वितरण पनि सबै विषयगत क्षेत्रहरूमा समान रहेका छैनन्। उदाहरणको लागि कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिमा करिब ९० प्रतिशत सीप तह १ का जनशक्ति रहेको पाइन्छ भने

स्वास्थ्य र अन्य सेवा क्षेत्र अन्तरगतका कुनै पनि पेशामा सीप तह १ का जनशक्ति रहेको देखिएन। साथै तह ४ अर्थात् उच्चदक्ष जनशक्तिको हिस्सा सवै भन्दा बढी स्वास्थ्य क्षेत्रमा १५.१० प्रतिशत र अन्य सेवा क्षेत्रमा ११.२० प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यसैगरी सीप तह ४ को हिस्सा इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रमा १.३४ प्रतिशत मात्र रहेको र पर्यटन र कृषि तथा वन क्षेत्रमा भने नगन्य नै रहेको छ। यसबाट मध्यमस्तरिय जनशक्तिको अभाव टड्कारो देखिन्छ।

१०. कृषि तथा वनको तथ्याङ्क एकीकृत रूपमा प्रस्तुत गरिएको भएतापनि रोजगारीमा रहेका जनशक्तिको संख्या र अर्थतन्त्रमा योगदानको हिसाबले कृषि क्षेत्र प्रमुख रहेको प्रष्ट हुन्छ भने वनतर्फको वास्तविक अवस्था बुझ्न सकिने तथ्याङ्कको अभाव देखिन्छ। कृषि तथा वन क्षेत्र र सीप तह १ बीचको सम्बन्धलाई हेर्दा निम्न कुराहरु अनुमान गर्न पर्ने हुन्छः
- (क) यस क्षेत्रमा आवश्यकता भन्दा बढी जनशक्ति आश्रित रहेको,
  - (ख) यस क्षेत्रमा श्रम शक्ति बचत (Surplus Labour) को अवस्था रहेको,
  - (ग) यस क्षेत्रमा संलग्न जनशक्तिहरुको दक्षता अभिवृद्धि हुन नसकेको अर्थात् सीप तह १ को नै बाहुल्यता रहेको,
  - (घ) यस क्षेत्रमा रहेका जनशक्तिको दक्षता (सीप तह) मा अभिवृद्धि गरी कृषि तथा वन क्षेत्रको उत्पादकत्व (Productivity) बढाउने तर्फ यथेष्ट ध्यान नपुगेको, र
  - (ङ) यस क्षेत्रका बचत श्रम शक्तिलाई उत्पादनका अन्य क्षेत्रमा काममा लगाउनका साथै वैकल्पिक रोजगारीको अवसर सृजना गर्दै सो अनुसार सीपमूलक तालिमको यथोचित व्यवस्था नभएको।
११. वैदेशिक रोजगारीमा जानेको संख्यामा देखिन थालेको कमी र हाल कोभिड-१९ को कारण पनि देश फर्किएका जनशक्तिहरुका निमित्त देश भित्रै रोजगारीका अवसर सृजना गर्न जरुरी देखिएको छ। यसका लागि वास्तविक तालिमको आवश्यकता र प्रभावकारी तालिम पध्दति छनौट गरी गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमको अवसरलाई सहज र सरल बनाउनु पर्ने र स्वदेशी बजारको संरचनामा समेत नेपाली अर्थतन्त्रको विकास अनुकूल हुनेगरी उद्देश्यमूलक ढंगले परिवर्तन गर्दै विप्रेषणको विकल्पको रूपमा आन्तरिक अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउनेतर्फ ढिलो नगरी सोच्नु पर्ने अवस्था देखिएको छ।
१२. रोजगारीको हिसाबले प्रमुख सम्भावनायुक्त क्षेत्रका रूपमा कृषि (तथा वन) नै अगाडि रहेको देखिएतापनि देश कृषि उत्पादनमा समेत आत्मनिर्भर हुनसकेको पाइँदैन।
१३. भौतिक पूर्वाधार निर्माण इन्जिनियरिङ्ग पेशा/व्यावसायका जनशक्तिलाई रोजगारी सिर्जना गर्ने महत्वपूर्ण आधार हो। चालु योजनामा प्रस्तावित पूर्वाधार निर्माण सम्बन्धी लक्ष्यहरुलाई हेर्दा इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रमा उल्लेख्य मात्रामा रोजगारी सिर्जना हुन सक्ने देखिन्छ।
१४. अबको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाले चौथो औद्योगिक क्रान्तिका कारण श्रमबजारमा पर्ने प्रभावका बारेमा समेत विश्लेषण गरी नेपालको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने तर्फ समयमै सोचन समेत जरुरी देखिन्छ।

१५. श्रमशक्तिको सीप र दक्षतामा अभिवृद्धि गरी निर्माण कार्य वा वस्तु उत्पादन तथा सेवाको उत्पादकत्व बढाउने उद्देश्यका साथ सीपयुक्त र दक्ष जनशक्तिलाई उत्पादनमूलक कार्यमा परिचालन गर्नेतर्फ राज्यले सोच्नु पर्ने हुन्छ। साथै समय र प्रविधिको परिवर्तनसंगै बाहिरी विश्वमा आएको परिवर्तनले (औद्योगिकरणको नयाँ चरण - IR4) पार्ने प्रभावको पहिचान गरी देशको अर्थतन्त्रलाई गति दिन आवश्यक हुने श्रमशक्तिको प्रक्षेपण गर्दै सोही अनुसारको जनशक्ति उत्पादन गर्नुपर्ने र रोजगारीका अवसर सृजना गर्नु राज्यको दायित्व भएको देखिन्छ।
१६. शैक्षिक बर्ष २०७६/७७ को खुद भर्नाको आधारमा हेर्दा डिप्लोमा कार्यक्रम तर्फ प्रति कार्यक्रम औषत २७ जना र प्रि-डिप्लोमा कार्यक्रम तर्फ औषत २५ जनाको दरमा मात्र प्रशिक्षार्थी भर्ना भई अध्ययनरत रहेबाट निर्धारित भर्ना क्षमताभन्दा खुद भर्ना दर ज्यादै कम रहेको अवस्था छ। अर्थात् उपलब्ध क्षमताको न्यून-उपयोग (Underutilization) को अवस्था देखिन्छ।
१७. जुन रूपमा प्राविधिक शिक्षाको अवसरमा बृद्धि हुँदै गएको छ त्यही रूपमा प्राविधिक शिक्षाप्रतिको आकर्षणमा बृद्धि भएको देखिँदैन। समग्रमा कुल भर्ना क्षमताको ७४ प्रतिशत सिटहरूमा मात्र प्रशिक्षार्थीहरू भर्ना हुने गरेको पाइएको छ।

५.२ सुझावहरू

माथिका निष्कर्षहरूको आधारमा प्राविधिक शिक्षा एवम् व्यावसायिक तालिमको नतिजामुखी विकास, विस्तार एवम् नीतिहरूको कार्यान्वयनका लागि केही प्रमुख सुझावहरू तल दिइएका छन् :

१. सञ्चालित कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता (Relevancy), गुणस्तरीयता (Quality) र प्रभावकारिता (Effectiveness) को बारेमा यकीन हुन सकिने संस्थागत प्रणाली स्थापना गर्नु पर्ने र समन्वयात्मक ढंगबाट कार्यक्रमहरू सञ्चालन र कार्यान्वयन गरी अर्थतन्त्रमा मानव संशाधनको माग र आपूर्तिको अद्यावधिक एकीकृत तथ्याङ्क तयार पार्नु पर्ने। परिषद् र मन्त्रालयले सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रमका पाठ्यक्रम र गुणस्तर समान हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने।
२. श्रम शक्तिको ठूलो संख्यासँग सीपको प्रमाणपत्र नभएको वर्तमान अवस्थामा सीप परीक्षणको दायरालाई बढाउने र एकीकृत तथ्याङ्ककालागि र प्रमाणिक (Standard) तालिमको सुनिश्चितताको लागि सीपमूलक तालिमको पासपोर्ट (Skills Passport) को व्यवस्था गरी तालिमप्राप्त र दर्तावाल (Registered) जनशक्ति/श्रमिकलाई मात्र काममा लगाउने र तालिमप्राप्त र दर्तावाल जनशक्ति/श्रमिकलेमात्र काम गर्न पाउने व्यवस्था गर्नु पर्ने।
३. नीतिमा स्पष्टता र कार्यान्वयनको प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि संघ (केन्द्र) ले प्राविधिक शिक्षा र व्यावसायिक तालिमका कुनै पनि कार्यक्रम प्रत्यक्ष रूपमा सञ्चालन नगर्ने। हाल सञ्चालनमा रहेका कार्यक्रमहरूलाई क्रमशः प्रदेश तहमा हस्तान्तरण गर्ने।
४. लक्षित वर्गलाई प्राविधिक शिक्षाको पहुँचमा सहजता ल्याउनुका साथै विपन्न वर्गलाई समेत कम लागतमा प्राविधिक शिक्षाको अवसर पाउने अवस्थालाई सुनिश्चित गर्नका लागि प्रदेश, स्थानीय

- तह र सम्बन्धित उद्योगहरुसँगको सहकार्यमा व्यावहारिक कार्यक्रम लागू गर्ने र तिनीहरुको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने।
५. प्रदेशहरुमा रहेको संस्थागत पहुँचको अवस्थाले त्यस क्षेत्रको माग र आपूर्तिको अवस्थालाई सम्बोधन गरेको छ कि छैन भन्ने र प्रदेशहरुमा रहेका तालिम प्रदायक संस्थाहरुले प्रदान गर्ने शिक्षा/तालिमको गुणस्तरीयता र प्रभावकारिता लगायत तिनीहरुको क्षमताको उपयोग पूर्ण रुपमा हुन सकेको छ कि छैन भन्ने अध्ययन गरी सोको आधारमा प्रदेशहरुको लागि आवश्यक हुने थप संस्था एवम् कार्यक्रमहरुको बारेमा निर्णय गर्नुपर्ने। गुणात्मक प्राविधिक शिक्षाको अवसरलाई लक्षित वर्गको पहुँचमा पुऱ्याउनका लागि र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम कार्यक्रमहरुको आवश्यकताको बारेमा विश्लेषण गर्दा सम्बन्धित पालिका, जिल्ला वा प्रदेशको (क) भौगोलिक अवस्था (ख) जनसंख्याको चाप (ग) विकासको अवस्था र (घ) विशिष्ट सामाजिक-साँस्कृतिक अवस्थाको आधारमा गर्नु पर्ने र रोजगारीको अवसर सहितको व्यावहारिक, दिगो र प्रभावकारी कार्यक्रमहरु कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने।
  ६. पर्यटन र अन्य सेवातर्फ भर्ना क्षमता कम रहनुले पर्यटन तथा अन्य सेवातर्फको पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका विषयवस्तु, कार्यक्रमको अवधि लगायत पाठ्यक्रमको ढाँचा, लक्षित वर्गको चाहना र आवश्यकता एवम् सम्बन्धित उद्योग (बजार) को मागलाई समेत ध्यान दिई सूक्ष्म अध्ययनको आधारमा अगाडिको बाटो तय गर्नुपर्ने।
  ७. स्वास्थ्य विषयका जनशक्तिको उत्पादन उल्लेख्य संख्यामा भइरहेको र स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित सीपयुक्त प्राविधिक जनशक्तिको माग पनि अधिक नै रहेको पृष्ठभूमिमा यी प्राविधिकहरुको उपयोगिता (Usefulness), रोजगारीको विस्तार (Expansion of employment), वृत्ति विकास (Career development) र कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिको सन्तुष्टि (Satisfaction) को अवस्थाको अध्ययन विश्लेषण गर्नुपर्ने।
  ८. कृषि र वन क्षेत्रको रोजगारी र प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमसँग सम्बन्धित विवरणलाई छुट्टाछुट्टै रुपमा तथ्याङ्कमा समावेश गर्नुपर्ने।
  ९. कृषि तथा वन क्षेत्रमा रहेका श्रम/जनशक्तिको दक्षता (सीप तह) मा अभिवृद्धि गरी कृषि तथा वन क्षेत्रको उत्पादकत्व (Productivity) बढाउने तर्फ ध्यान दिनुपर्ने, र यस क्षेत्रका बचत श्रम (Surplus labor) लाई उत्पादनका अन्य क्षेत्रमा काममा लगाउनकालागि वैकल्पिक रोजगारीको अवसर सृजना गर्दै सोहि अनुसार सीपमूलक तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने।
  १०. रोजगारी र गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमको माध्यमबाट श्रम बजारलाई चलायमान बनाउन नयाँ उद्योगहरु सञ्चालन गर्ने र बजारमा नयाँ सीपको माग (औद्योगिकरणको नयाँ चरण-IR4) अनुरूप हुने गरी देशको समग्र विकासको नीतिलाई निर्देशित गर्नुपर्ने हुँदा नयाँ सीप र दक्षता आवश्यक पर्ने रोजगारीका अवसरहरुलाई समेत ध्यानमा लिई प्राविधिक जनशक्तिको माग र आपूर्तिबीच तालमेल मिलाउन थप एवम् वृहत् अध्ययन गर्नुपर्ने। यस्ता जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्न एक स्थायी संरचनाले नियमित र निरन्तररुपमा काम गर्नुपर्ने।

११. रोजगारीको हिसाबले प्रमुख सम्भावनायुक्त क्षेत्रका रूपमा कृषि तथा वन नै अगाडि रहेको देखिएतापनि देश कृषि उत्पादनमा समेत आत्मनिर्भर हुन नसकेको हुँदा कृषि तथा वनमा आधारित सामग्रीहरूको उत्पादन प्रबर्द्धन गरी आयात प्रतिस्थापन गर्नकालागि योजनाबद्ध ढंगले लाग्नु पर्ने।
१२. निर्धारित भर्ना क्षमताभन्दा खुद भर्ना दर ज्यादै कम रहेको अवस्थालाई गम्भीरतापूर्वक विश्लेषण गर्नुपर्ने र उपलब्ध भौतिक पूर्वाधार लगायत अन्य साधनस्रोतको अधिकतम उपयोग गर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने।
१३. लामो अवधिका प्राविधिक कार्यक्रमको पहुँचमा विगत दुई वर्षमा उल्लेख्य बृद्धि भएको पाइन्छ। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को अन्तसम्ममा लामो अवधिका प्राविधिक शिक्षाका कार्यक्रमको पहुँच पुगेका स्थानीय तहको संख्या ६३५ पुगेको छ जुन कुल स्थानीय तहको ८४ प्रतिशत हुन आउँछ। कार्यक्रमको संख्यात्मक विस्तारमा राम्रो प्रगतिसँगै गुणस्तरमा समस्या आएको देखिन्छ तसर्थ कार्यक्रमलाई गुणस्तरीय बनाउन ज्यादा जोड दिनुपर्ने।
१४. प्राविधिक शिक्षाप्रतिको आकर्षणमा वृद्धि गर्न र यसको पहिचान (Recognition) लाई समाजमा स्थापित गर्नका लागि यस विषय अध्ययन गरेका जनशक्तिहरूको रोजगारी (Employment) को अवसर र वृत्ति विकास (Career development) को अवस्थालाई नयाँ ढंगबाट सोचन आवश्यक भएको।
१५. औद्योगिक सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कले हाल कार्यरत जनशक्तिको ठूलो हिस्सा मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति रहेको देखाउँछ। तर हालसम्म परिषदलगायत अन्य तालिम प्रदायक संस्थाहरूबाट त्यति कै संख्यामा तालिम प्रदान भएको देखिँदैन। यसबाट स्पष्ट हुन्छ कि तालिम प्राप्त जनशक्तिको ठूलो हिस्सा काम गर्दागर्दै अरीतिक तवरबाट सीप सिक्नेहरूको रहेको छ। यसर्थ त्यस्ता अरीतिक तवरबाट सीप हासिल गरेका जनशक्तिलाई लक्षित गरि व्यापक रूपमा सीप पहिचान, अभिवृद्धि तथा प्रमाणीकरण गर्नुपर्दछ। जसले गर्दा एकातर्फ उनीहरूको रोजगारीमा अपेक्षित पहुँच बढ्छ भने अर्कोतर्फ कम लगानीमा श्रमबजारको आवश्यकता अनुसारको जनशक्ति उत्पादन हुन्छ।
१६. संघीय तहबाट कार्यक्रम सञ्चालन तथा स्वीकृतिको व्यवस्था हुँदा प्रादेशिक असन्तुलन बढेको देखिन्छ। प्रदेशलाई एक इकाई मानी लामो अवधिका तालिम दिने संस्थाहरू आवश्यकताका आधारमा स्वीकृत गर्दै जाने र औद्योगिक करिडर वा औद्योगिक क्षेत्रलाई आधार बनाई उद्योगसँग सम्बन्धित सीप सिकाउने व्यवस्था मिलाउनु सान्दर्भिक देखिन्छ।
१७. सार्वजनिक/सरकारी क्षेत्रको रोजगारीमा प्रवेश गर्ने डिप्लोमा तह उत्तिर्ण प्राविधिक जनशक्तिको लागि राजपत्राङ्कित चतुर्थ श्रेणीको पद सिर्जना गर्ने, परिषद्ले डिप्लोमा तह पछि विशेष सीप विकासका लागि एडभान्स डिप्लोमा (Advance Diploma) पाठ्यक्रम तयार गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र राष्ट्रिय व्यावसायिक योग्यता प्रारूप (NVQF) अनुरूप हुने गरी वृत्ति विकासको बाटो खुला गर्ने।

१८. सरकारले आँगिक, साझेदारी, सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा र निजी जुनसुकै स्वरूप (Model) बाट व्यावसायिक तालिम र सीप विकास सम्बन्धी कार्यक्रम शुरु गर्दा कुनै पनि सेवामा पहुँच नभएका स्थानमा तालिम प्रदायक संस्थाहरू स्थापना गरी औपचारिक, अनौपचारिक र अरिक्तिक सीपमूलक तालिमको माध्यमबाट मानव विकास सूचकाङ्कमा बढोत्तरी गर्न सहयोग पुऱ्याउन सकिन्छ जसले दिगो विकास लक्ष्य (Sustainable Development Goals) हासिल गर्न समेत सघाउ पुऱ्याउँदछ ।
१९. हस्तकला, मूर्तिकला लगायतका पराम्परागत सीपका क्षेत्रहरू ओझेलमा परेको हुनाले यस्ता सीपका क्षेत्रमा समेत पाठ्यक्रम निर्माण, तालिम सञ्चालन र सीप प्रमाणीकरणको व्यवस्था गरी मर्यादित रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्नुपर्ने ।
२०. निर्वाहमुखी कृषि कार्य र घरेलु श्रम, खासगरी महिलाहरूले गर्ने घरेलु कामलाई पनि रोजगारीको परिभाषाभिन्न ल्याउनु पर्ने र यी कार्यहरूका लागि पनि व्यावसायिक सीप प्रदान गर्ने गरी पाठ्यक्रम तर्जुमा गर्ने संभावनाको खोजी गर्नुपर्ने ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७०)। *इन्जिनियरिङ्ग तथा स्वास्थ्य विषयमा आवश्यक जनशक्तिको प्रक्षेपण*। सानोठिमी, भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७३)। *श्रम बजार सर्वेक्षण २०७२: उभर्दो प्राविधिक जनशक्तिको माग पहिचान*। सानोठिमी, भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७५)। *सीपको माग पहिचान सम्बन्धी अध्ययन २०७५*। सानोठिमी, भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।

अर्थ मन्त्रालय (२०६७)। *आर्थिक सर्वेक्षण २०६६-६७*। सिंहदरवार काठमाण्डौ। नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय।

अर्थ मन्त्रालय (२०७७)। *आर्थिक सर्वेक्षण २०७६-७७*। सिंहदरवार काठमाण्डौ। नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय।

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०५४)। *नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण, २०५४*। थापाथली काठमाण्डौ। केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग।

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०६४)। *नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण, २०६४*। थापाथली काठमाण्डौ। केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग।

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०७६)। *आर्थिक गणना, २०७६*। थापाथली काठमाण्डौ। केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग।

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०७६)। *नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण, २०६४*। थापाथली काठमाण्डौ। केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग।

दिगो तथा सम्मानित रोजगारीका लागि सीप परियोजना (२०७६)। *प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम क्षेत्रको सीप नक्साङ्कन प्रतिवेदन (प्रदेश नं १)*। सानोठिमी भक्तपुर। दिगो तथा सम्मानित रोजगारीकालागि सीप परियोजना।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७७)। *आधारभूत तथा मध्यम स्तरीय प्राविधिक जनशक्ति प्रक्षेपणका लागि गठित कार्यटोलीको प्रतिवेदन*। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०६६)। प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम एक झलक। सानोठिमी भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७०)। प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम एक झलक। सानोठिमी भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७५)। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, वार्षिक प्रतिवेदन। सानोठिमी भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (२०७६)। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, वार्षिक प्रतिवेदन। सानोठिमी भक्तपुर। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्।

रोजगार विभाग (२०७६)। वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन, २०७५। सिंहदरवार, काठमाण्डौ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (२०६६)। Health Workforce, infrastructure and essential medicine. https://www.who.int/whosis/whostat/EN_WHS09_Table6.pdf (visiting date- October 5, 2020)

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०४८)। आठौं पञ्चवर्षिय योजना २०४८/४९-२०५२/५३। सिंहदरवार, काठमाण्डौ। राष्ट्रिय योजना आयोग।

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७६)। चौधौं पञ्चवर्षिय योजना २०७६/७७-२०८०/८१। सिंहदरवार, काठमाण्डौ। राष्ट्रिय योजना आयोग।

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (२०७६)। प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदन २०७६। सिंहदरवार काठमाण्डौ। शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय।

शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधिक मन्त्रालय, स्कील्स कार्यक्रम (२०७६)। सुदूरपश्चिम प्रदेश सीप नक्साङ्कन सर्वेक्षण २०७६। सिंहदरवार, काठमाण्डौ। शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधिक मन्त्रालय, स्कील्स कार्यक्रम, सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकार।

संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय (२०७६)। पर्यटन तथ्याङ्क २०७६। सिंहदरवार काठमाण्डौ। नेपाल सरकार, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय।

स्वास्थ्य मन्त्रालय (२०७९)। राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७९। रामशाहपथ काठमाण्डौ। नेपाल सरकार, स्वास्थ्य मन्त्रालय।

Pradhan H. & Neupane, M. (2019). *Private sector investment in TVET*. Report Presented to TVET PP (Dakchhata) Project).

अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरू:

राष्ट्रिय तथ्याङ्क विभागबाट सम्पन्न नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षणको सूक्ष्म तथ्याङ्कको विश्लेषण
प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालीम परिषद्को संस्थाहरूको विवरण सहितको प्रशासनिक तथ्याङ्कको
विश्लेषण

राष्ट्रिय सीप परीक्षण समितिको प्रशासनिक तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण

नेपाल मेडिकल काउन्सिलको आधिकारिक वेवसाइट

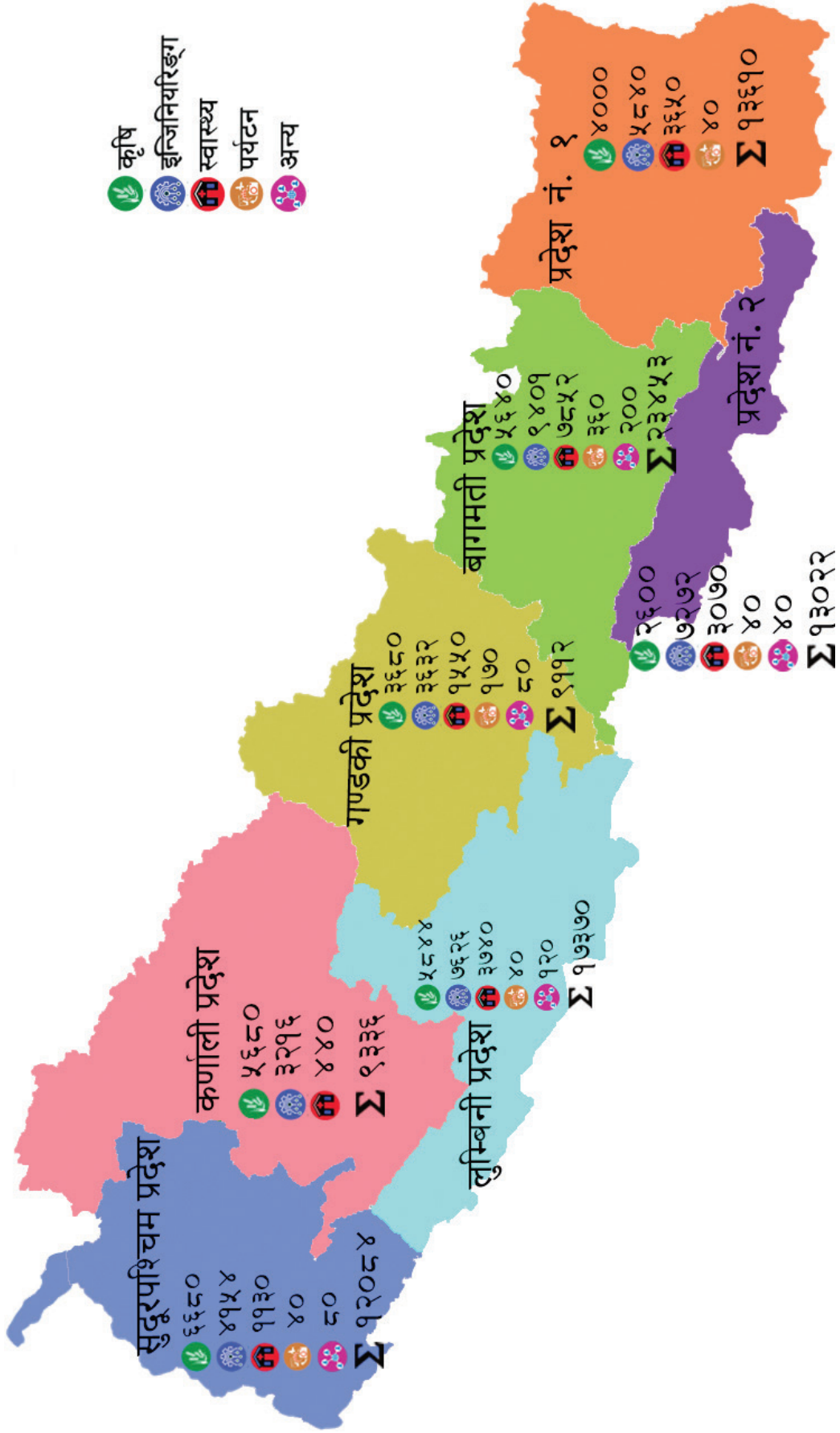
नेपाल प्यारामेडिकल काउन्सिलको आधिकारिक वेवसाइट

नेपाल नर्सिङ्ग काउन्सिलको आधिकारिक वेवसाइटको विश्लेषण

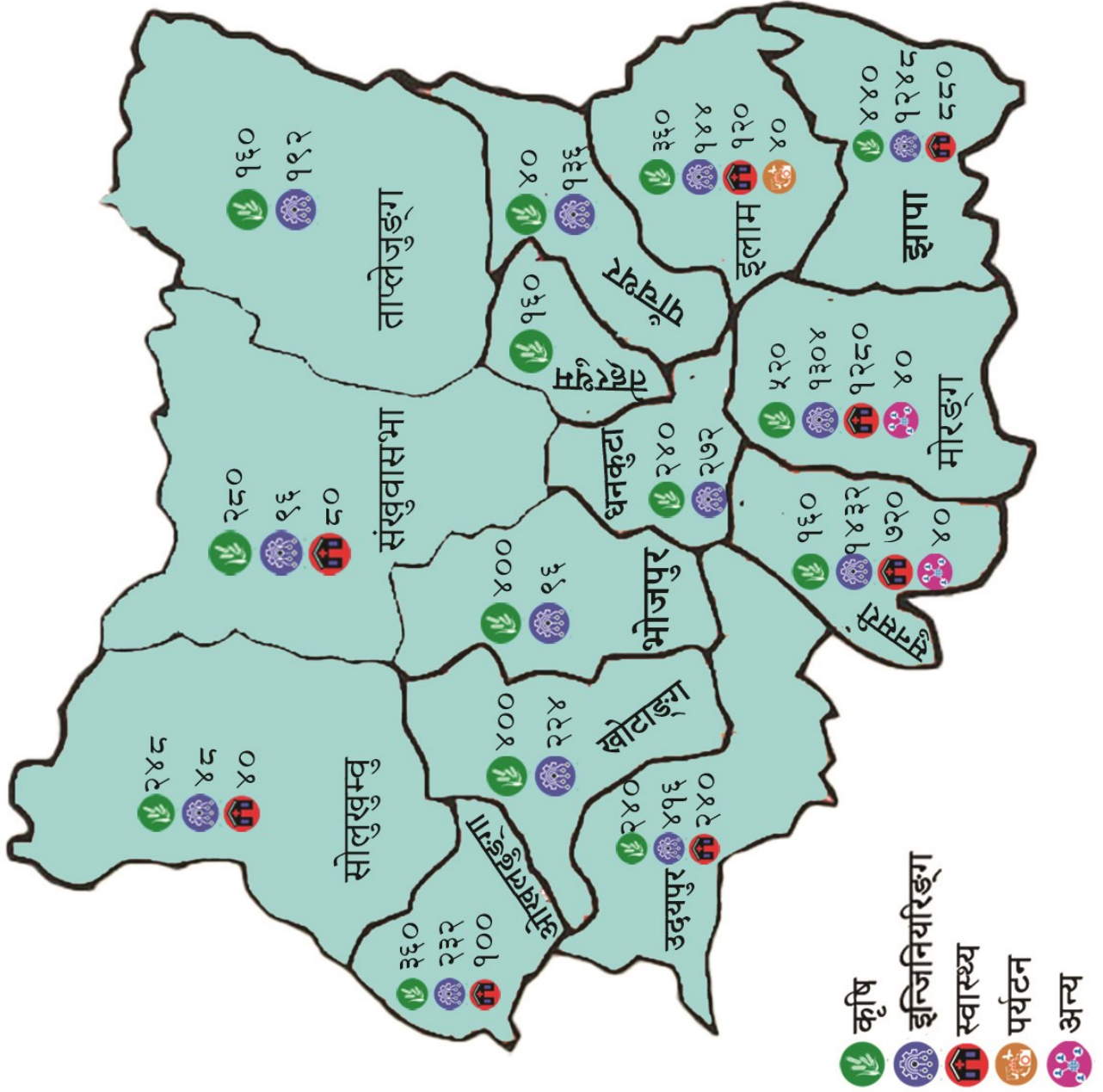
सीप नक्साङ्कन

- ❁ लामो अवधिको कार्यक्रमहरुको भर्ना क्षमता (मुलकुभर)
- ❁ लामो अवधिको कार्यक्रमहरुको भर्ना क्षमता प्रदेश नं. १
- ❁ लामो अवधिको कार्यक्रमहरुको भर्ना क्षमता प्रदेश नं. २
- ❁ लामो अवधिको कार्यक्रमहरुको भर्ना क्षमता बागमती प्रदेश
- ❁ लामो अवधिको कार्यक्रमहरुको भर्ना क्षमता गण्डकी प्रदेश
- ❁ लामो अवधिको कार्यक्रमहरुको भर्ना क्षमता लुम्बिनी प्रदेश
- ❁ लामो अवधिको कार्यक्रमहरुको भर्ना क्षमता कर्णाली प्रदेश
- ❁ लामो अवधिको कार्यक्रमहरुको भर्ना क्षमता सुदूरपश्चिम प्रदेश
- ❁ श्रमबजारमा कार्यरत जनशक्तिको क्षेत्रगत तथा प्रदेशगत विवरण
- ❁ सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति प्रदेश नं. १
- ❁ सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति प्रदेश नं. २
- ❁ सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति बागमती प्रदेश
- ❁ सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति गण्डकी प्रदेश
- ❁ सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति लुम्बिनी प्रदेश
- ❁ सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति कर्णाली प्रदेश
- ❁ सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति सुदूरपश्चिम प्रदेश

लामो अवधिका कार्यक्रमहरूको भर्ना क्षमता

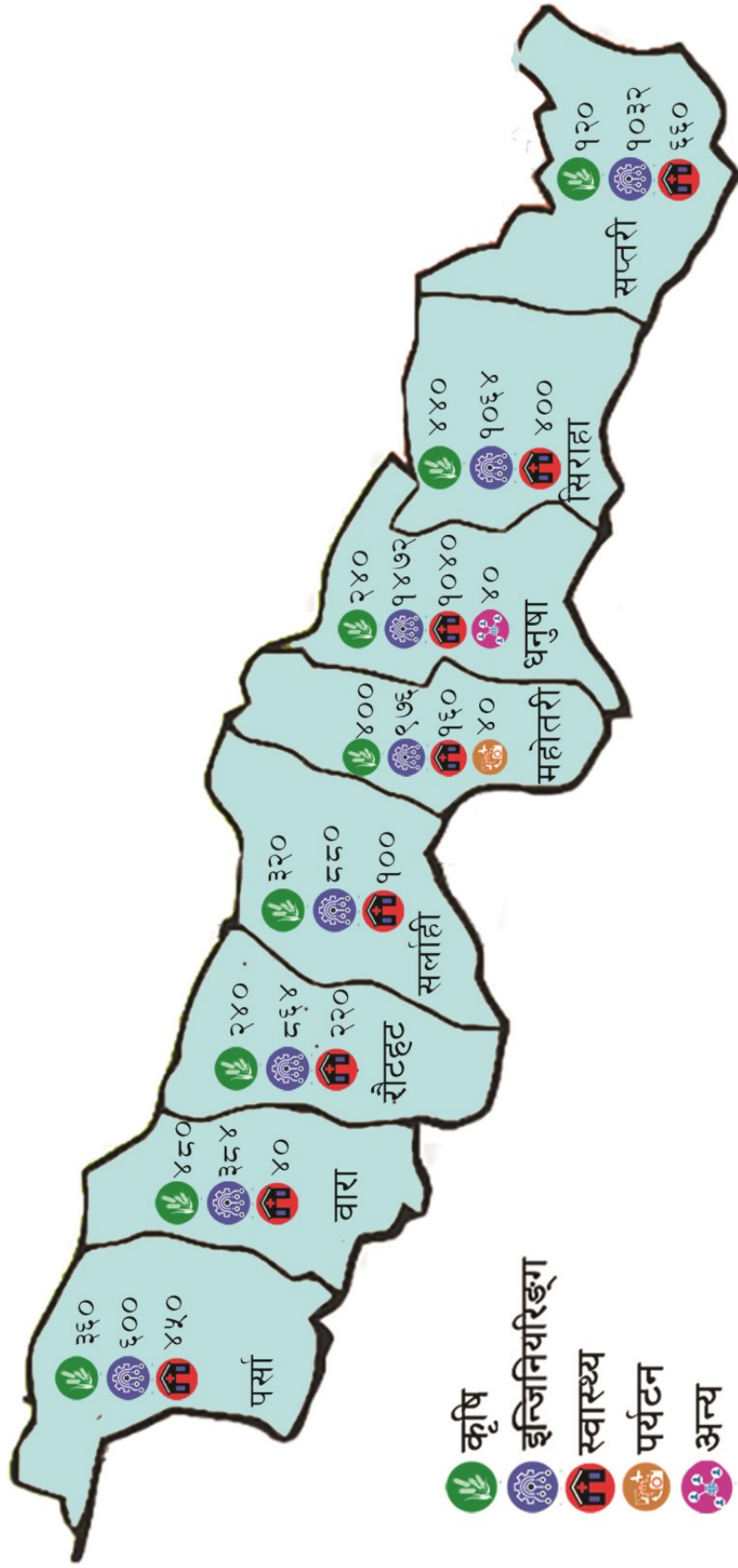

लामो अवधिका कार्यक्रमहरूको भर्ना क्षमता प्रदेश नं. १

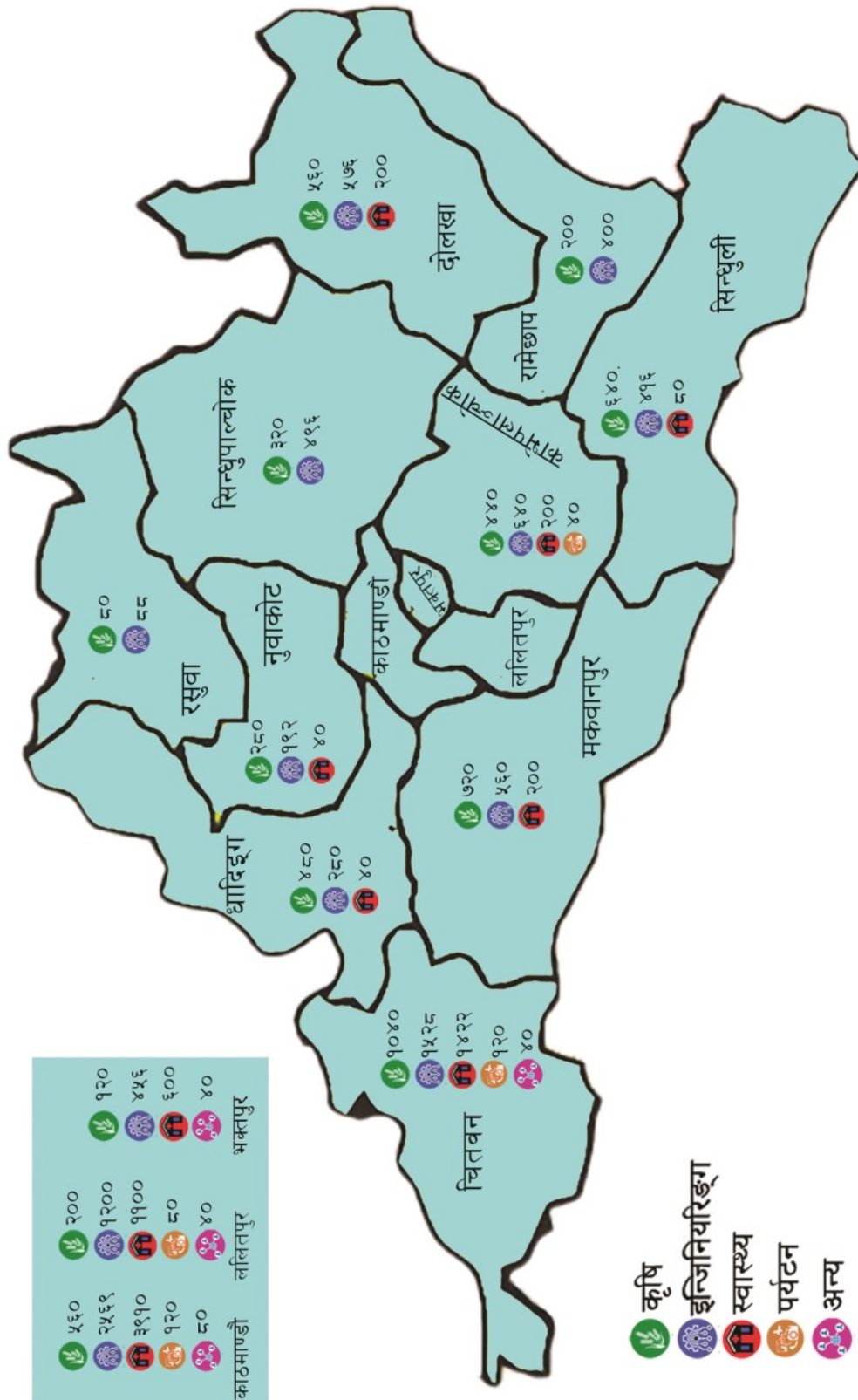

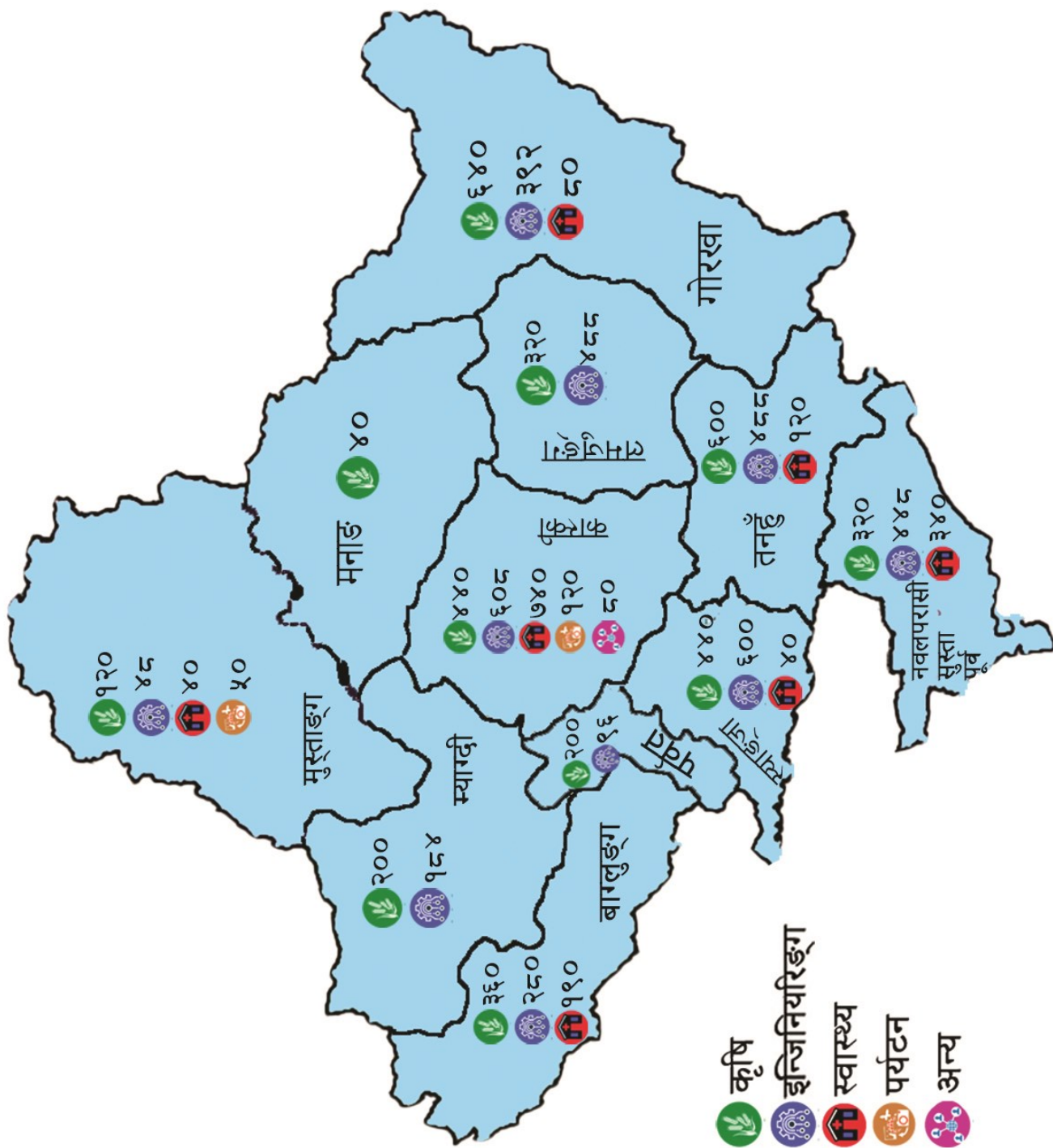
लामो अवधिका कार्यक्रमहरूको मर्ना क्षमता प्रदेश नं. २

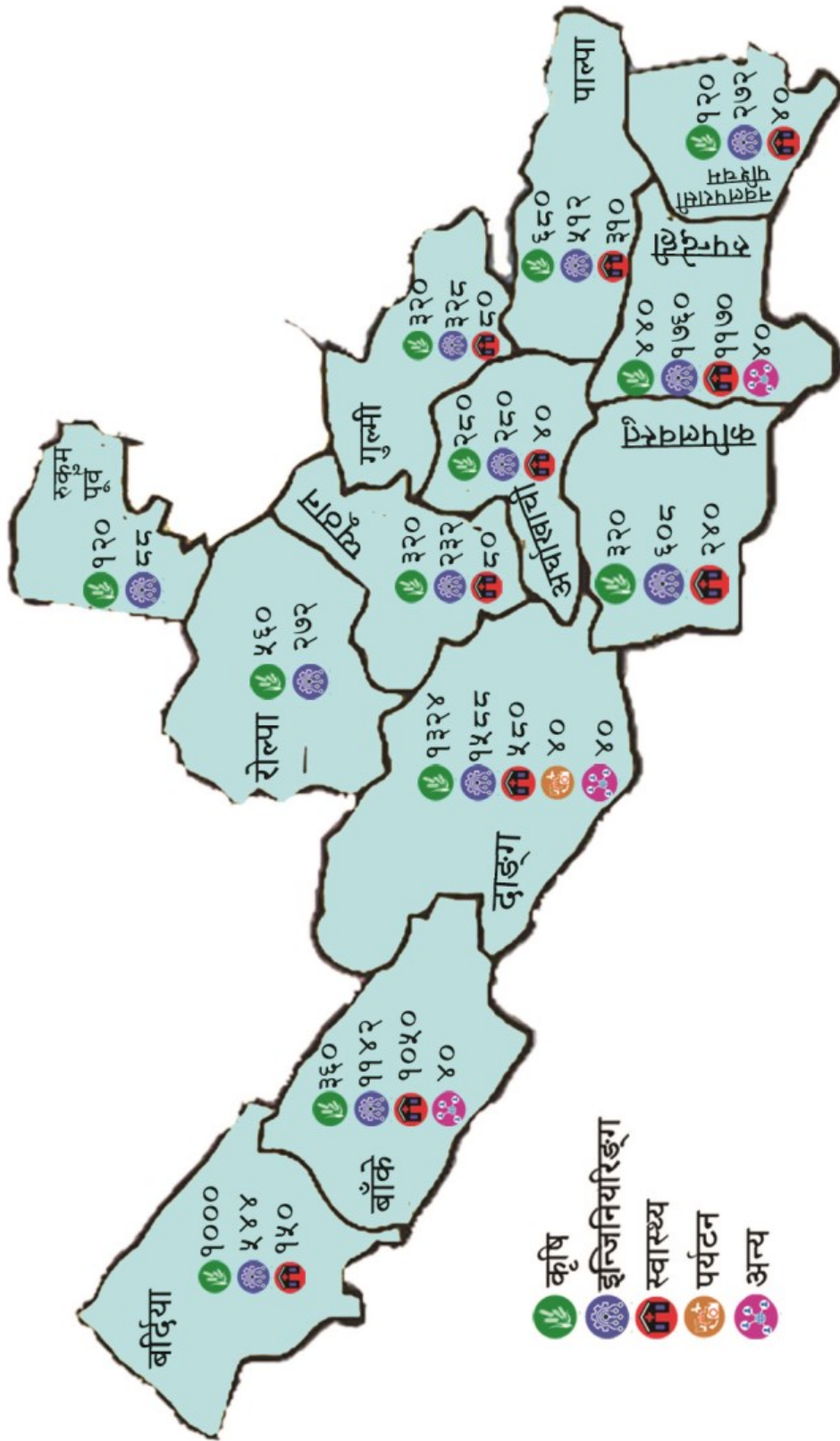
लामो अवधिका कार्यक्रमहरूको भर्ना क्षमता बागमती प्रदेश

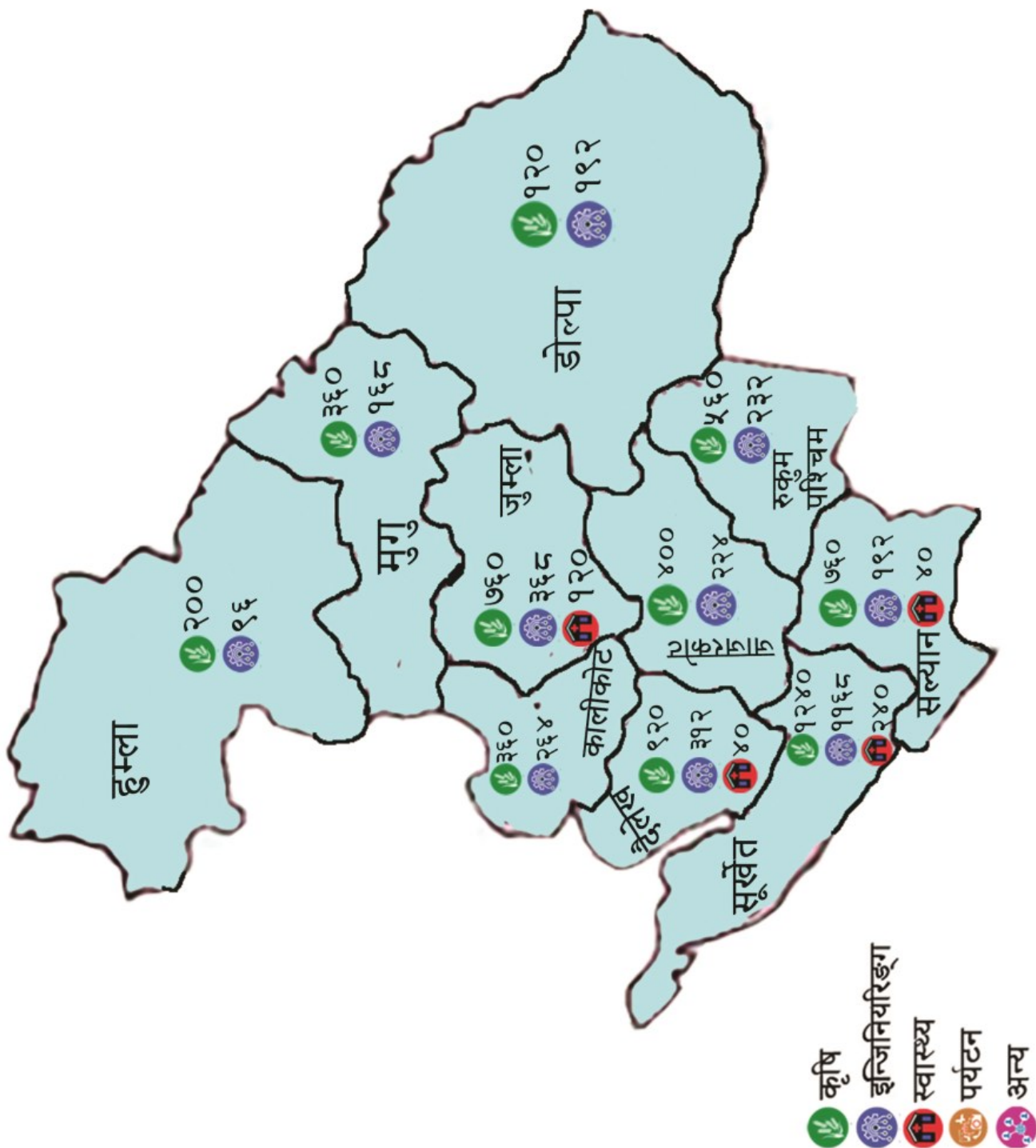
लामो अवधिका कार्यक्रमहरूको भर्ना क्षमता गण्डकी प्रदेश

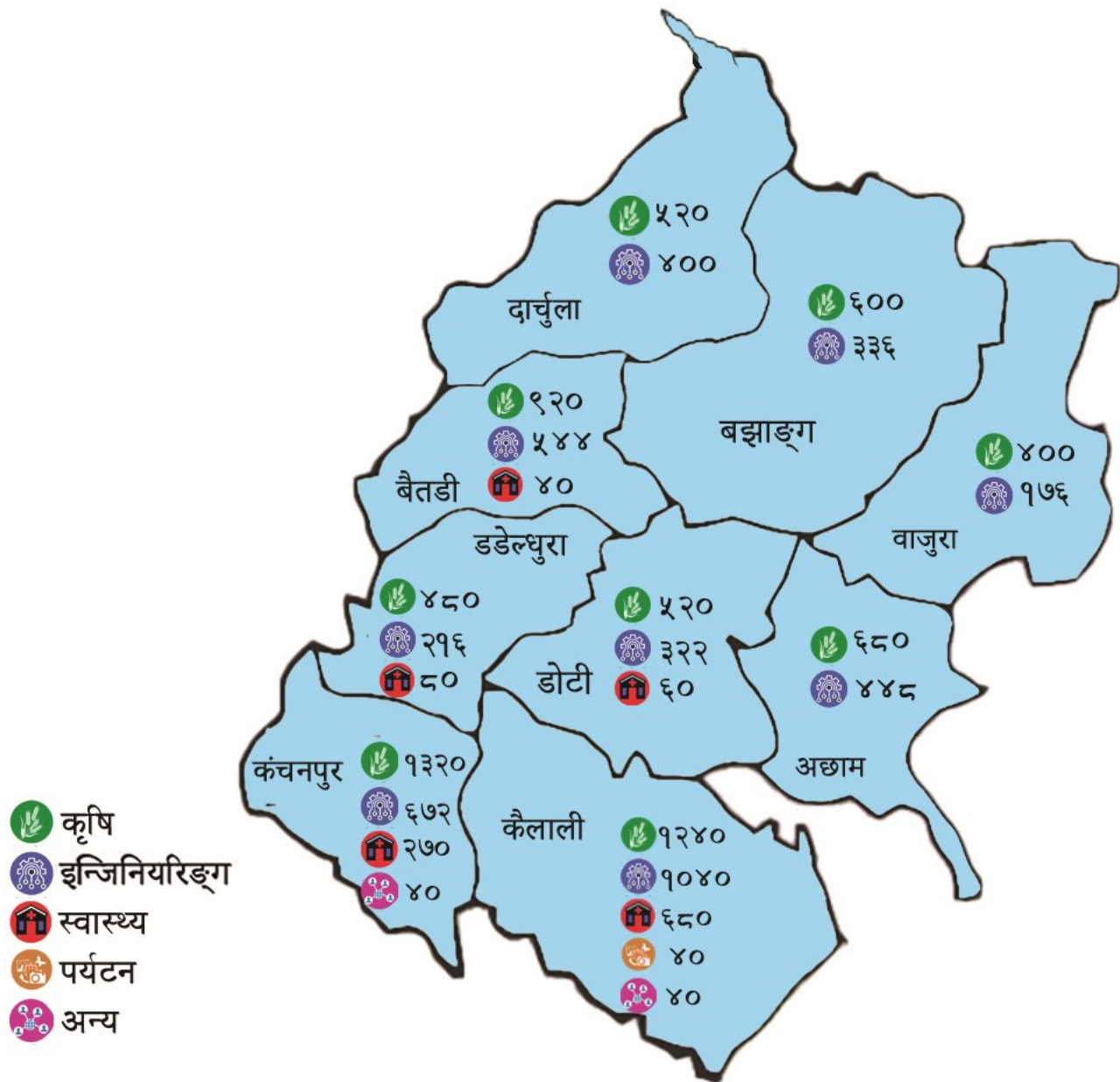
लामो अवधिका कार्यक्रमहरूको भर्ना क्षमता लुम्बिनी प्रदेश

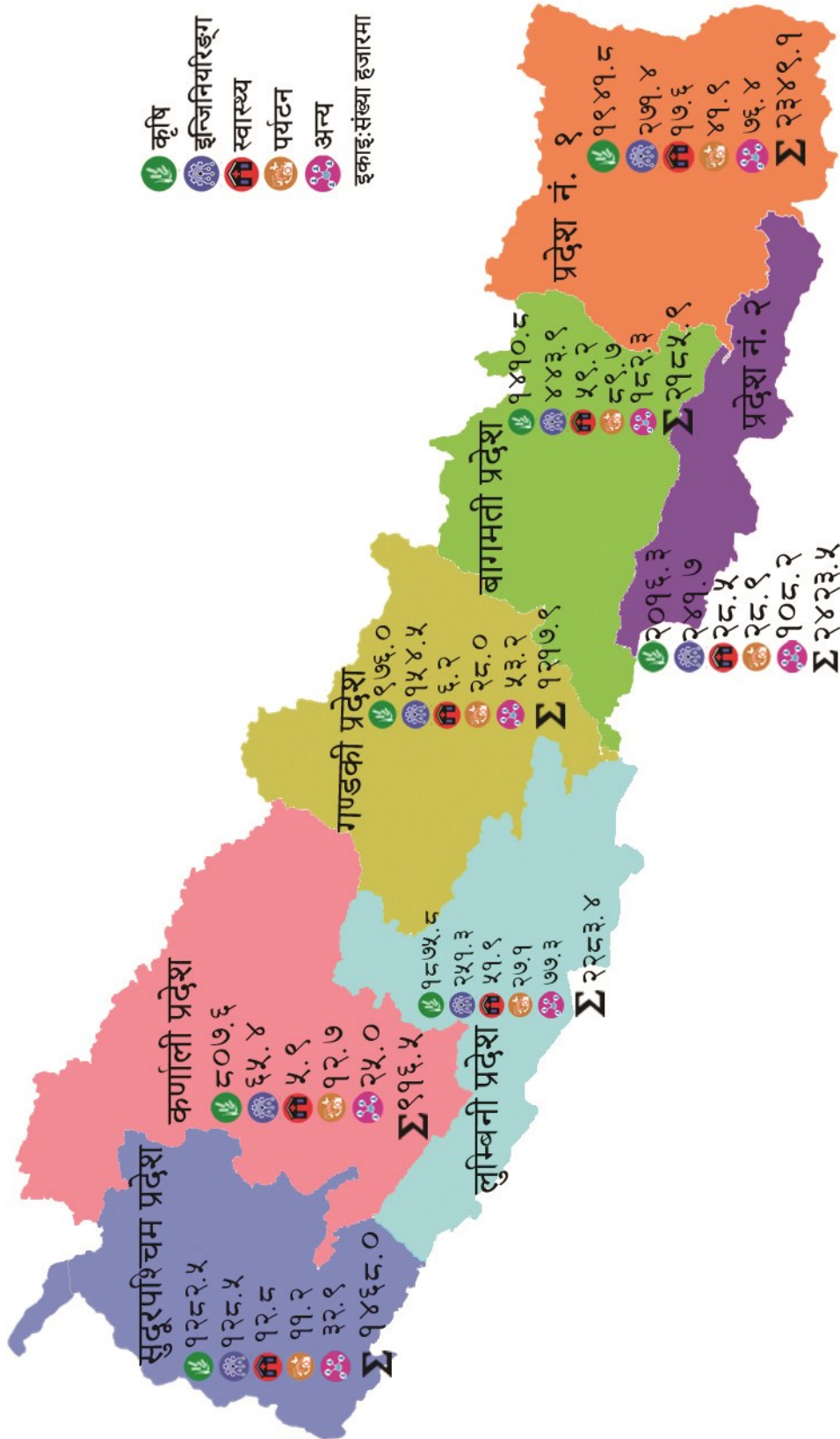
लामो अवधिका कार्यक्रमहरूको भर्ना क्षमता कर्णाली प्रदेश

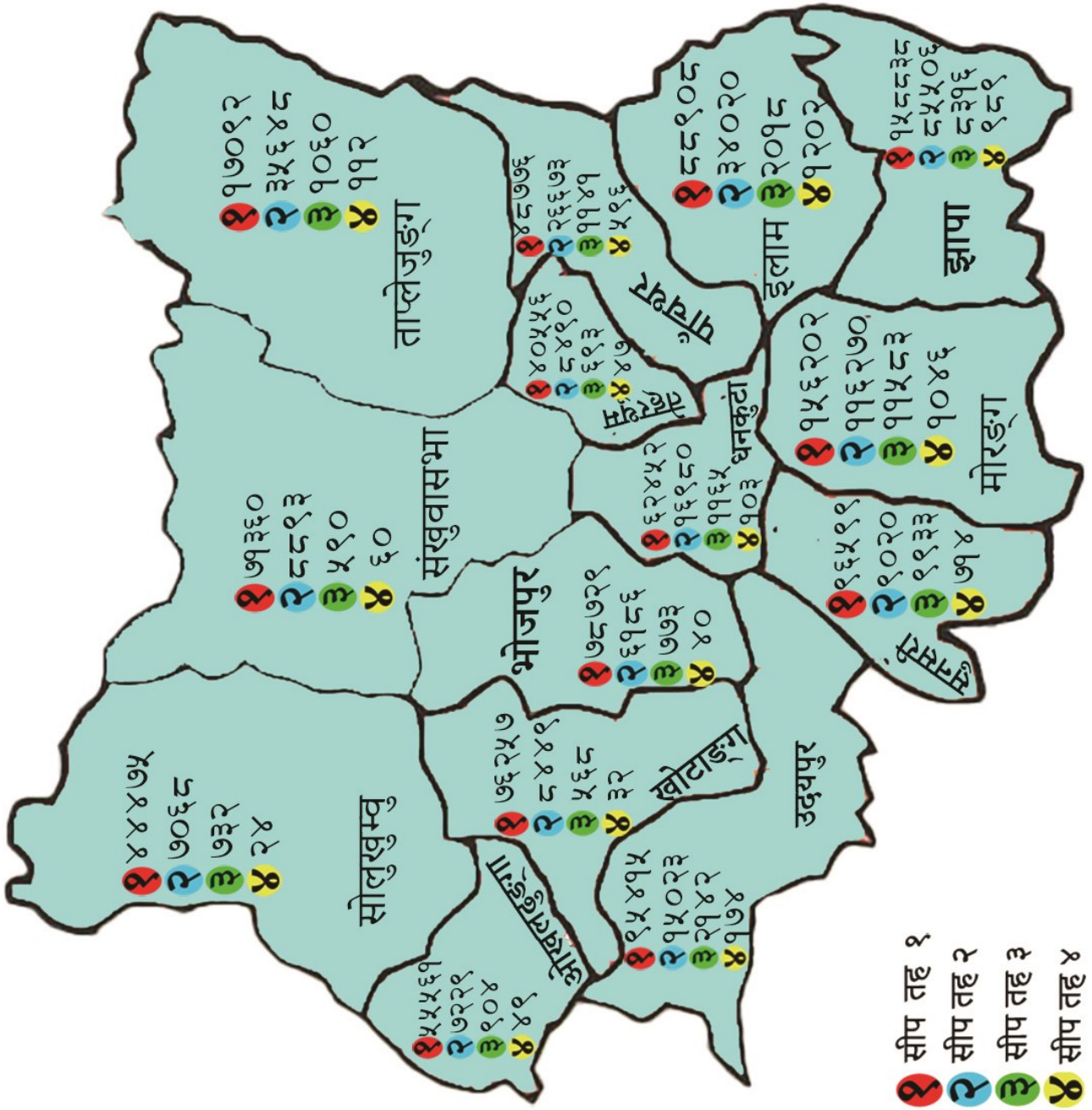
लामो अवधिका कार्यक्रमहरूको भर्ना क्षमता सुदूरपश्चिम प्रदेश

अमबजारमा कार्यरत जनशक्तिको क्षेत्रगत तथा प्रदेशगत विवरण

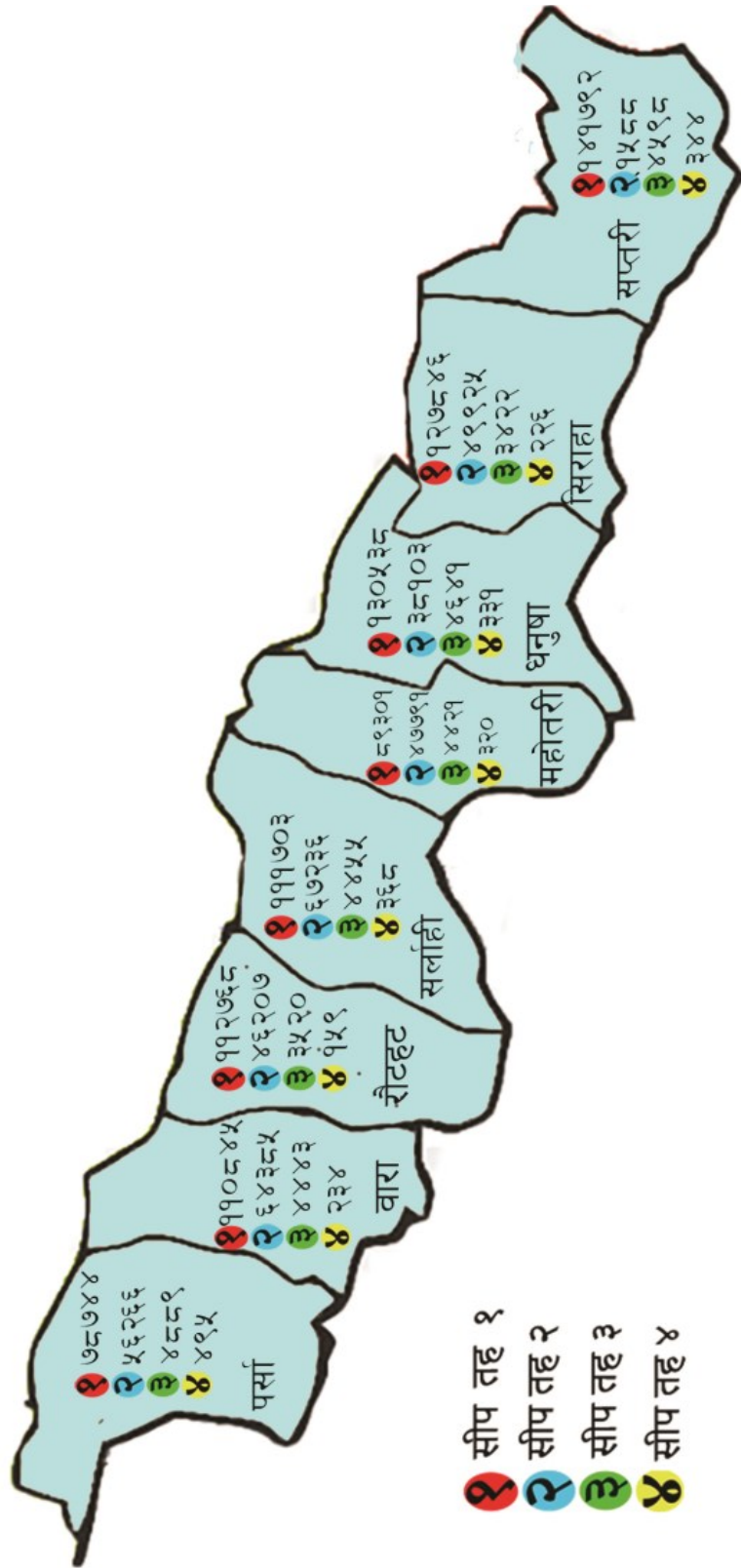

सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति- प्रदेश नं. १

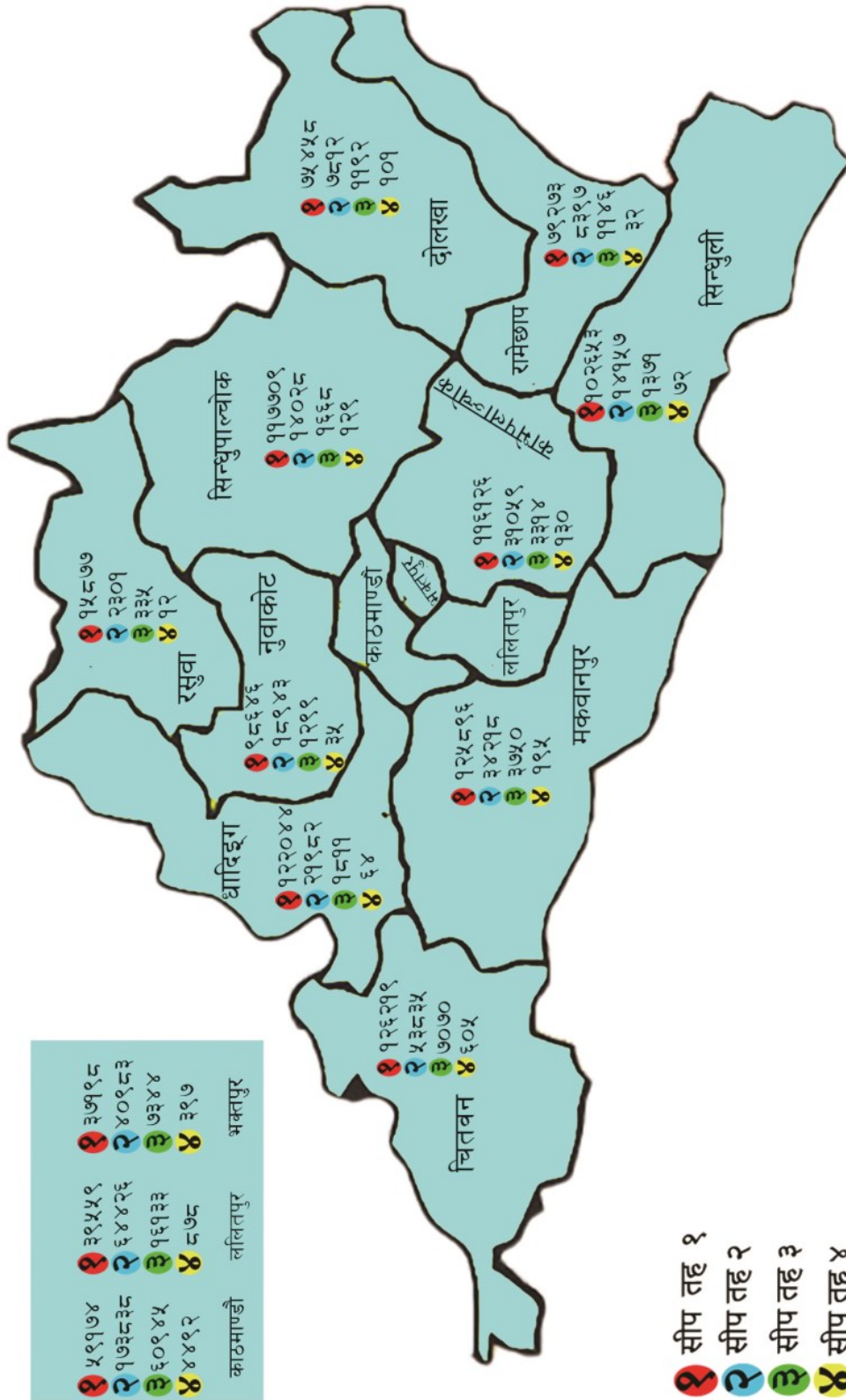

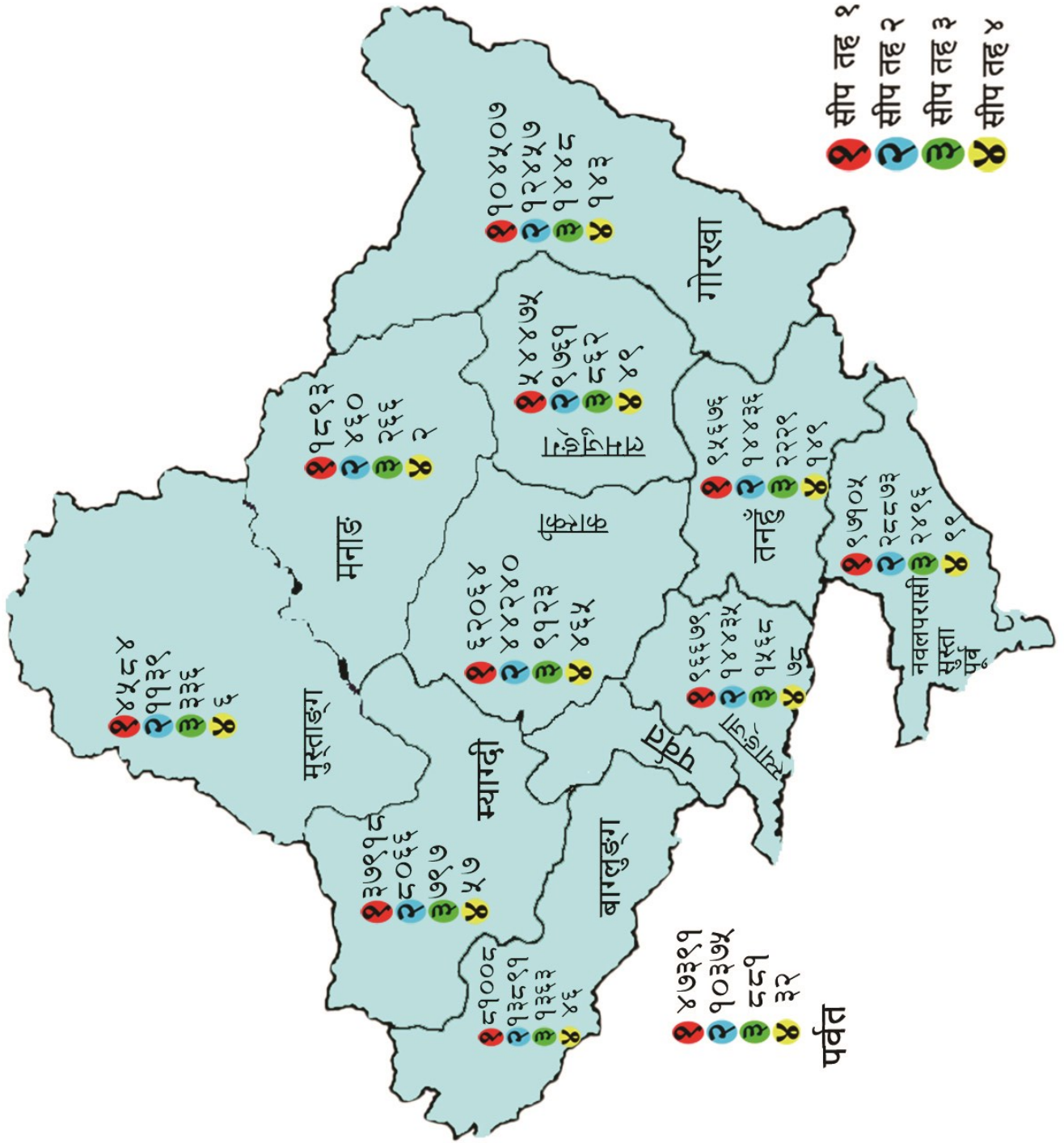
सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति- प्रदेश नं. २

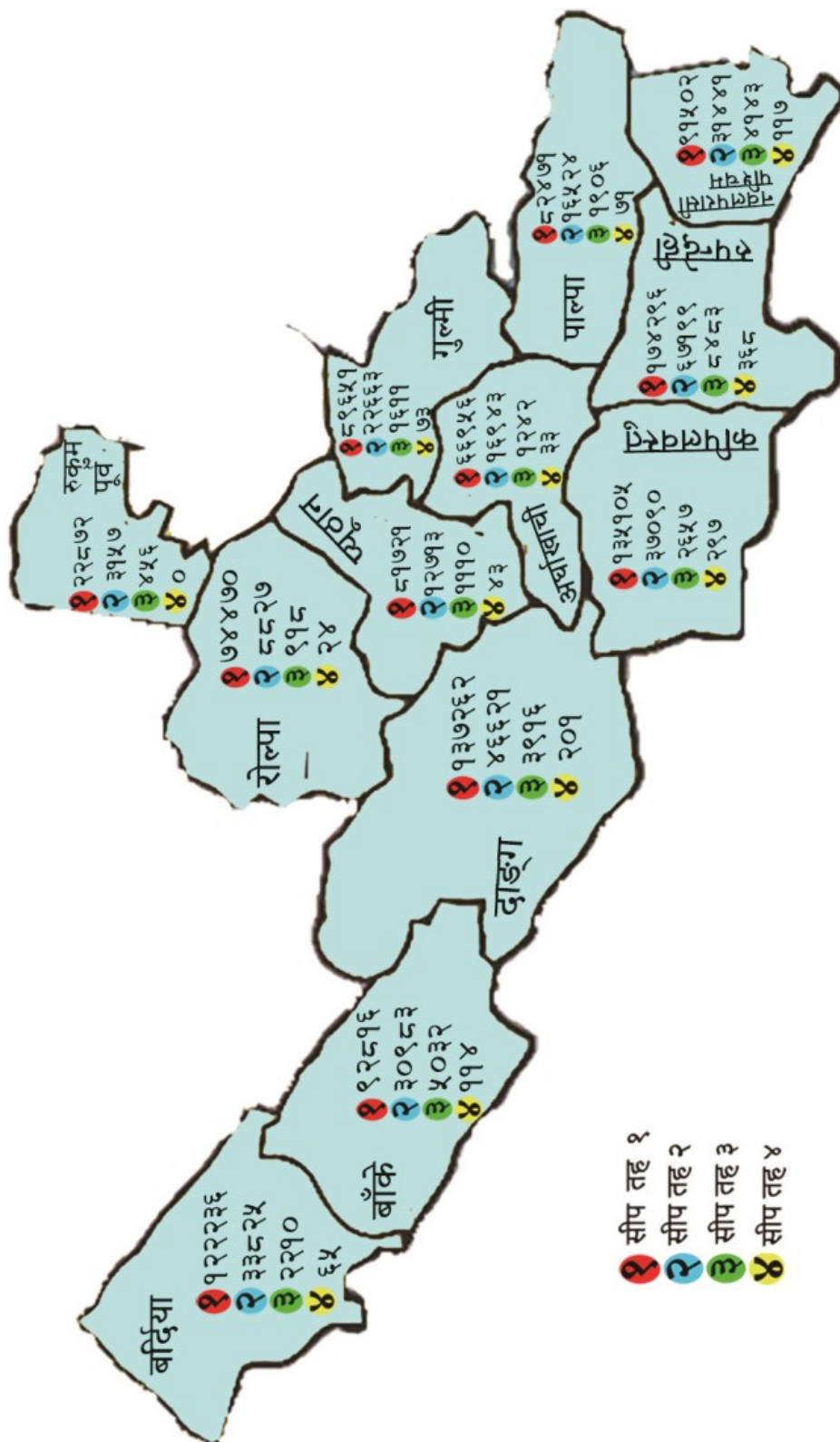
सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति- बागमती प्रदेश

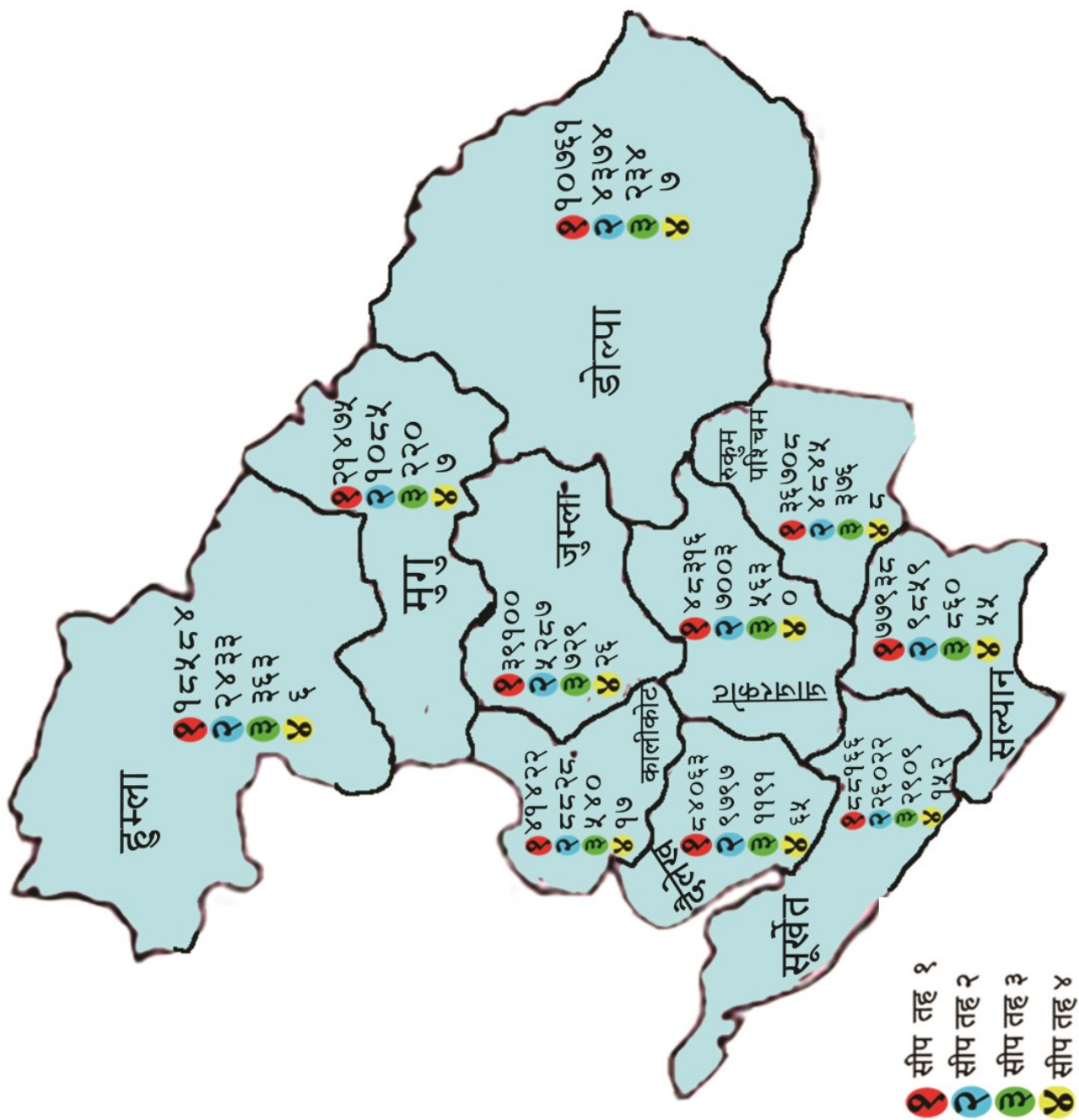
सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति- गण्डकी प्रदेश

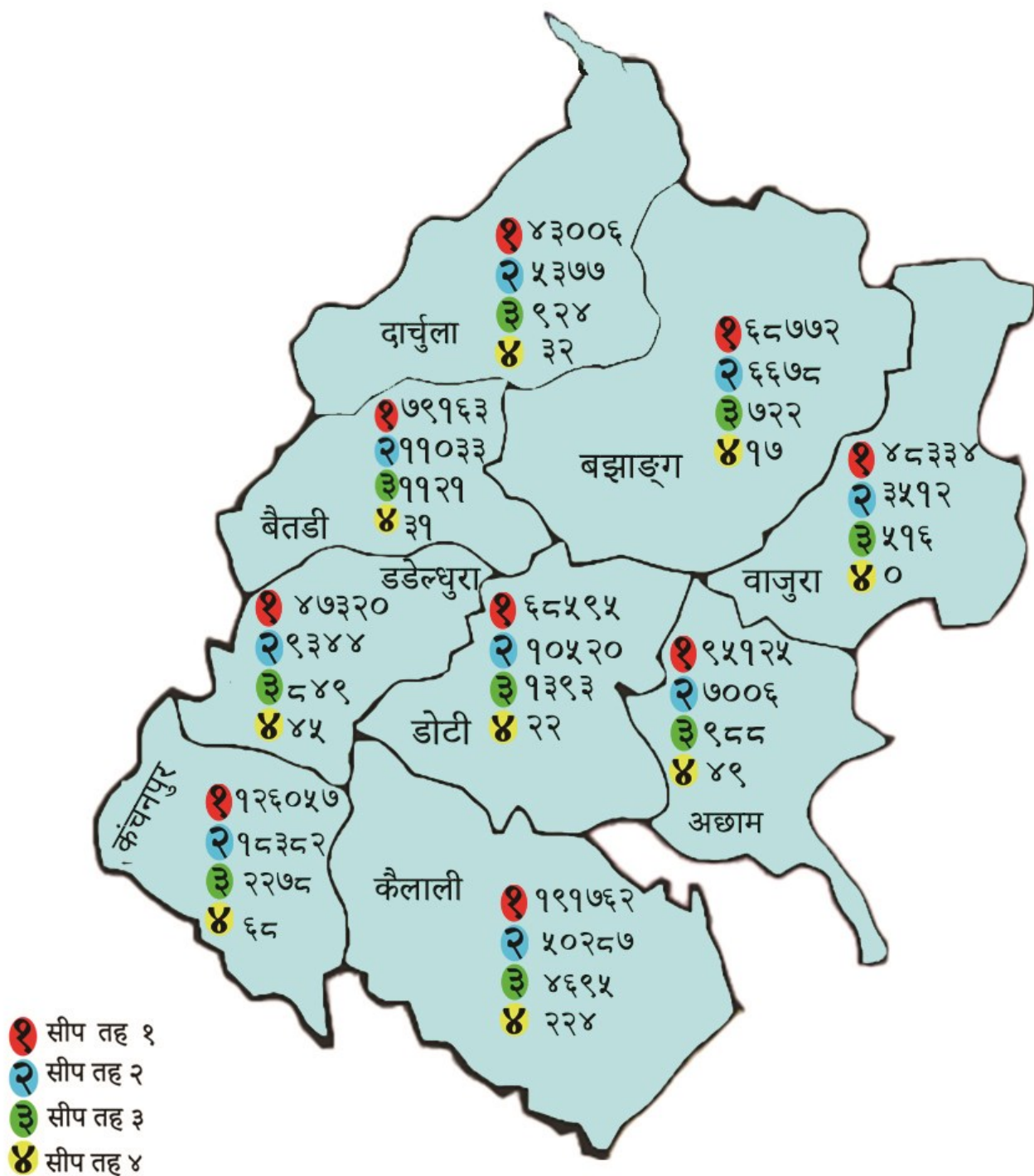
सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति- लुम्बिनी प्रदेश

सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति- कर्णाली प्रदेश

सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति- सुदूरपश्चिम प्रदेश

अनुसूचीहरू

अनुसूची १: सीपको तहगत व्याख्या

International Standard Classification of Occupations (ISCO-08) अनुसार
सीपको तहगत व्याख्या

सीप तह	व्याख्या
१	<p>सीप तह १ मा मुख्य गरेर सरल किसिमको नियमित मानसिक तथा शारीरिक कामहरू पर्दछन् । यस्ता काम गर्न हातले नियमित चलाउने सामानहरू प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । सामान्य विद्युतीय उपकरण वा वेल्चा, कोदालो, भ्याकुम लिक्नर आदि जस्ता सामानहरू चलाएर यस्ता कामहरू गरिन्छ । सफा गर्ने, खन्ने, उचाल्ने, सामानहरू ओसारने हातले छात्रे, सोहोर्ने, जम्मा गर्ने, यन्त्र बिहिन सवारी साधन चलाउने, फलफूल टिप्ने, तरकारी टिप्ने आदि कामहरू यो तहमा पर्दछन् ।</p> <p>यो तहको काम गर्न शरीरको शक्ति खर्च गर्नुपर्ने हुन सक्छ । यस्तो कामको लागि साक्षरता वा सामान्य हिसावको आवश्यकता पर्न सक्दछ । तर कामको मुख्य भाग चाहिँ हुँदैन । केही कामको लागि छोटो समयको कार्यकालीन तालिमको आवश्यकता पर्न सक्दछ । कार्यालय सफा गर्ने, ढुवानी गर्ने, बगैचामा काम गर्ने, सहायक भान्छे यस अन्तरगत पर्दछन् ।</p>
२	<p>सीप तह २ मा मुख्य रूपमा मेशीन तथा विद्युतीय यन्त्र चलाउने कामहरू जस्तै सवारी साधन चलाउने, मेशीन तथा विद्युतीय सामानको मर्मत तथा संभार, सूचना संग्रह तथा व्यवस्थापन पर्दछन् । सीप तह २ अनुसारको काम गर्नकोलागि सामान्य रूपमा पढ्न र लेख्न राम्ररी जान्नु पर्दछ । सुरक्षा तथा अन्य निर्देशिकाहरू पढ्न जानु पर्दछ र गरेको कामको राम्रो रेकर्ड राख्न सक्ने हुनुपर्दछ । यो तहको काम गर्दा धेरै जसो राम्रो लेखपढ गर्न र हिसाब किताब राख्न सक्ने हुनुको साथै पारस्परिक रूपमा कामसँग सम्बन्धित विषयलाई राम्रोसँग बुझ्न र बुझाउन सक्ने क्षमता राख्नु पर्दछ । साथै निर्देशिका तथा नियम विनियममा निपुण हुनु पर्दछ ।</p> <p>सीप तह २ को क्षमता माध्यमिक तहको पढाई पछि प्राप्त हुन्छ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ । तर कतिपय यस्ता कामको लागि विशेष व्यावसायिक तालिमको आवश्यकता पनि पर्न सक्दछ । कतिपय अवस्थामा अनुभव र कार्यकालमा प्राप्त गरेको तालिमले औपचारिक शिक्षालाई प्रतिस्थापन पनि गर्न सक्दछ । बस ड्राइभर, कार्यालय सचिवहरू, लेखापालहरू, लुगा सिलाउने, पसलमा काम गर्ने सहायकहरू, केश काट्ने बनाउने, भवनहरूमा विद्युत जडान गर्ने, मोटर मर्मत गर्ने जस्ता मानिसहरू यसभित्र पर्दछन् ।</p>
३	<p>सीप तह ३ मा काम गर्नको लागि जटिल समस्याको समाधान गर्ने र निर्णय गर्न सक्ने क्षमता हुनु पर्दछ । यसको लागि खास कामको विषयसँग सम्बन्धित प्रक्रियागत तथा व्यवहारिक ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ । पेशागत व्यक्तिको सहयोगको लागि प्राविधिक कार्यहरू गर्न सक्नु पर्दछ । यस्तो काम गर्नको लागि उच्च स्तरको लेखाई पढाई हिसाब र पारस्परिक सम्बन्ध स्थापना गर्ने क्षमता हुन</p>

	<p>आवश्यक छ । जटिल किसिमको लिखित दस्तावेजहरू बुझ्ने, रिपोर्टहरू तयार गर्ने तथा अठेरो अवस्थामा पनि राम्ररी संचार गर्न सक्नु पर्दछ ।</p> <p>यो सीप प्राप्त गर्न १ देखि ३ वर्ष सम्मको उच्च शिक्षा हासिल गर्ने र कार्य अनुभव र कार्यकालीन तालिम आवश्यक पर्न सक्दछ । यस्तो कामको केहि उदाहरणको रूपमा, ल्याव प्राविधिज्ञहरू, कानूनी सचिवहरू, व्यापार प्रतिनिधिहरू, रेडियोग्राफरहरू, कम्प्युटर सहायक प्राविधिज्ञहरू, रिकर्डिङ गर्ने प्राविधिज्ञहरू आदि पर्दछन् ।</p>
४	<p>सीप तह ४ मा जटिल समस्याहरूको बीचमा निर्णय लिन सक्ने क्षमता भएका व्यापक सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक ज्ञान भएका विशेषज्ञहरू पर्दछन् । यसकोलागि उच्चस्तरको पढाई लेखाई र हिसाब गर्ने क्षमता आवश्यक पर्नुको साथै उच्चस्तरको पारस्परिक सम्बन्ध स्थापना गर्न सक्ने खुबी आवश्यक पर्दछ । किताब तथा मेडियामा भएका जटिल किसिमका विषयवस्तु बुझी प्रतिवेदनहरू तयार गरेर प्रस्तुत गर्न सक्नु पर्दछ ।</p> <p>यस्तो काम गर्नको लागि ३ देखि ६ वर्षको उच्च शिक्षा हासिल गर्न आवश्यक पर्दछ भने कार्यकालीन तालिम, अनुभव र थप औपचारिक शिक्षाको आवश्यकता पर्न सक्दछ । यस्तो काम प्रवेशकोलागि प्राय तोकिएको विषयमा उच्च शिक्षा तहको औपचारिक शिक्षा प्राप्त गरेको हुनु पर्दछ । उदाहरणको रूपमा सिप तह ४ मा बजार व्यवस्थापकहरू, बिक्री प्रबन्धकहरू, सिभिल इन्जिनियर, कम्प्युटर सिस्टम एनालिस्ट आदि पर्दछन् ।</p>

अनुसूची २: लामो अवधिका कार्यक्रमहरुको भर्ना क्षमता

प्रदेश	जिल्ला	भर्ना क्षमता					
		कुल	कृषि	इन्जिनियरिङ्ग	स्वास्थ्य	पर्यटन	अन्य
प्रदेश नं. १	ताप्लेजुङ्ग	३५२	१६०	१९२	-	-	-
	पाँचथर	१७६	४०	१३६	-	-	-
	इलाम	६६४	३६०	१४४	१२०	४०	-
	झापा	२५६८	४४०	१२४८	८८०	-	-
	संखुवासभा	४५६	२८०	९६	८०	-	-
	तेह्रथुम	१६०	१६०	-	-	-	-
	धनकुटा	७०२	२४०	२७२	-	-	-
	भोजपुर	४९६	४००	९६	-	-	-
	मोरङ्ग	३१४४	५२०	१३०४	१२८०	-	४०
	सुनसरी	२३५२	१६०	१४३२	७२०	-	४०
	सोलुखुम्बु	३२८	२४०	४८	४०	-	-
	खोटाङ्ग	६२४	४००	२२४	-	-	-
	ओखलढुङ्गा	६९२	३६०	२३२	१००	-	-
	उदयपुर	८९६	२४०	४९६	२४०	-	-
प्रदेश नं. १	१३६१०	४०००	५८४०	३६५०	४०	८०	
प्रदेश नं. २	सप्तरी	१८१२	१२०	१०३२	६६०	-	-
	सिराहा	१९०४	४४०	१०६४	४००	-	-
	धनुषा	२७९२	२४०	१४७२	१०४०	-	४०
	महोत्तरी	१५७६	४००	९७६	१६०	४०	-
	सर्लाही	१३००	३२०	८८०	१००	-	-
	रौटहट	१३२४	२४०	८६४	२२०	-	-
	वारा	९०४	४८०	३८४	४०	-	-
	पर्सा	१४१०	३६०	६००	४५०	-	-
	प्रदेश नं. २	१३०२२	२६००	७२७२	३०७०	४०	४०
बागमती प्रदेश	दोलखा	१३३६	५६०	५७६	२००	-	-
	रामेछाप	६००	२००	४००	-	-	-
	सिन्धुली	११३६	६४०	४९६	८०	-	-
	सिन्धुपाल्चोक	८७६	३२०	४९६	-	-	-
	रसुवा	१६८	८०	८८	-	-	-
	नुवाकोट	५१२	२८०	१९२	४०	-	-
	धादिङ्ग	८००	४८०	२८०	४०	-	-
	काभ्रेपलान्चोक	१३२०	४४०	६४०	२००	४०	-
	भक्तपुर	१२१६	१२०	४५६	६००	-	४०
	काठमाण्डौ	७२३९	५६०	२५६९	३९१०	१२०	८०
	ललितपुर	२६२०	२००	१२००	११००	८०	४०

प्रदेश	जिल्ला	भर्ना क्षमता					
		कुल	कृषि	इन्जिनियरिङ्ग	स्वास्थ्य	पर्यटन	अन्य
	मकवानपुर	१४८०	७२०	५६०	२००		
	चितवन	४१५०	१०४०	१५२८	१४२२	१२०	४०
	बागमती प्रदेश	२३४५३	५६४०	९४०१	७८५२	३६०	२००
गण्डकी प्रदेश	गोरखा	१११२	६४०	३९२	८०	-	-
	मनाङ	४०	४०			-	-
	लमजुङ्ग	८०८	३२०	४८८		-	-
	कास्की	१९८८	४४०	६०८	७४०	१२०	८०
	तनहुँ	१२०८	६००	४८८	१२०	-	-
	स्याङ्जा	१०८०	४४०	६००	४०	-	-
	नवलपरासी सुस्ता पूर्व	११०८	३२०	४४८	३४०	-	-
	मुस्ताङ्ग	२५८	१२०	४८	४०	५०	
	म्याग्दी	३८४	२००	१८४		-	-
	बागलुङ्ग	८३०	३६०	२८०	१९०	-	-
	पर्वत	२९६	२००	९६		-	-
	गण्डकी प्रदेश	९११२	३६८०	३६३२	१५५०	१७०	८०
	लुम्बिनी प्रदेश	पाल्पा	१५०२	६८०	५१२	३१०	-
गुल्मी		७२८	३२०	३२८	८०	-	-
अर्घाखाची		६००	२८०	२८०	४०	-	-
रूपन्देही		३४१०	४४०	१७६०	११७०	-	४०
कपिलवस्तु		११६८	३२०	६०८	२४०	-	-
रुकुम पूर्व		२०८	१२०	८८		-	-
रोल्पा		८३२	५६०	२७२		-	-
प्युठान		६३२	३२०	२३२	८०	-	-
दाङ्ग		३५७२	१३२४	१५८८	५८०	४०	४०
बाँके		२५९२	३६०	११४२	१०५०	-	४०
बर्दिया		१६९४	१०००	५४४	१५०	-	-
नवलपरासी पश्चिम		४३२	१२०	२७२	४०	-	-
लुम्बिनी प्रदेश		१७३७०	५८४४	७६२६	३७४०	४०	१२०
कर्णाली प्रदेश		सल्यान	९९२	७६०	१९२	४०	-
	हुम्ला	२९६	२००	९६		-	-
	मुगु	५२८	३६०	१६८		-	-
	डोल्पा	३१२	१२०	१९२		-	-
	कालीकोट	६२४	३६०	२६४		-	-
	जुम्ला	१२४८	७६०	३६८	१२०	-	-

प्रदेश	जिल्ला	भर्ना क्षमता					
		कुल	कृषि	इन्जिनियरिङ्ग	स्वास्थ्य	पर्यटन	अन्य
	जाजरकोट	६२४	४००	२२४		-	-
	दैलेख	१२७२	९२०	३१२	४०	-	-
	सुर्खेत	२६४८	१२४०	११६८	२४०	-	-
	रुकुम पश्चिम	७९२	५६०	२३२		-	-
	कर्णाली प्रदेश	९३३६	५६८०	३२१६	४४०	-	-
सुदूरपश्चिम प्रदेश	वाजुरा	५७६	४००	१७६		-	-
	बझाङ्ग	९३६	६००	३३६		-	-
	अछाम	११२८	६८०	४४८		-	-
	डोटी	९०२	५२०	३२२	६०	-	-
	कैलाली	३०४०	१२४०	१०४०	६८०	४०	४०
	दार्चुला	९२०	५२०	४००			
	बैतडी	१५०४	९२०	५४४	४०	-	-
	डडेल्धुरा	७७६	४८०	२१६	८०	-	-
	कंचनपुर	२३०२	१३२०	६७२	२७०	)	४०
	सुदूरपश्चिम प्रदेश	१२०८४	६६८०	४१५४	११३०	४०	८०

अनुसूची ३: श्रमबजारमा कार्यरत जनशक्तिको जिल्लागत विवरण

जिल्ला	सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ४	कुल
ताप्लेजुङ्ग	१७,०९२	३५६४८	१०६०	११२	५३९९२
पाँचथर	४८,७७६	२६६७३	११४१	५९६	७७१८५
इलाम	८८,९०८	३४०२०	२०१८	१२०२	१२६१४९
झापा	१५८,८३८	८५५०६	८३१६	९८९	२५३६४८
मोरङ्ग	१५६,२०२	११६२७०	११५८३	१०४६	२८५१०१
सुनसरी	९६,५९९	९०२००	९९३३	७१४	१९७४४६
धनकुटा	६२,४५२	१६९८०	११६५	१०३	८०७००
तेह्रथुम	४०,५५६	८४९०	६९३	४७	४९,७८६
संखुवासभा	७१,३६०	८८९३	५९०	६०	८०९०३
भोजपुर	७८,७२९	६१८६	७७३	४०	८५,७२९
सोलुखुम्बु	४४,४७५	७०६८	७३२	२४	५२,२९९
ओखलढुङ्गा	५५,५६१	७२२९	९०४	४९	६३,७४२
खोटाङ्ग	७६,२५७	८४४९	५६८	३२	८५,३०५
उदयपुर	९५,४१५	१५०२३	२१४२	१७४	११२,७५४
सप्तरी	१४१,७९२	५१५८८	४५९८	३४४	१९८,३२१
सिराहा	१२७,८४६	४९९२५	३४२२	२२६	१८१,४१९
धनुषा	१३०,५३८	३८१०३	४६४१	३३१	१७३,६१३
महोत्तरी	८९,३०१	४७७९१	४४२१	३२०	१४१,८३३
सर्लाही	१११,७०३	६७२३६	४४५५	३६८	१८३,७६२
सिन्धुली	१०२,६५३	१४१५७	१३७१	७२	११८,२५३
रामेछाप	७९,२७३	८३९७	११४६	३२	८८,८४८
दोलखा	७५,४५८	७८१२	११९२	१०१	८४,५६३
सिन्धुपाल्चोक	११७,७०९	१४०२८	१६६८	१२९	१३३,५३४
काभ्रेपलान्चोक	११६,१२६	३१०५९	३३१४	१३०	१५०,६२९
ललितपुर	३९,५५९	६४४२६	१६१३३	८७८	१२०,९९६
भक्तपुर	३७,९९८	४०९८३	७३४४	३९७	८५,९२२
काठमाण्डौ	५९,१७४	१७३८३८	६०९४५	४४९२	२९,८४४९
नुवाकोट	९८६४६	१८९४३	१२९९	३५	११८,९२३
रसुवा	१५८७७	२३०१	३३५	१२	१८,५२५
धादिङ्ग	१२२०४४	२१९८२	१८११	६४	१४५,९०२
मकवानपुर	१२५८९६	३४२१८	३७५०	१९५	१६४,०५९

जिल्ला	सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ४	कुल
रौटहट	११२७६८	४६२०७	३५२०	१५९	१६२६५४
वारा	११०८४५	६४३८५	४४४३	२३४	१७९९०५
पर्सा	७८७४४	५६२६६	४८८९	४९५	१४०३९४
चितवन	१२६२१९	५३८३५	७०७०	६०५	१८७७२९
गोरखा	१०४५०७	१२४५७	१४४८	१४३	११८५५५
लमजुङ्ग	५४४७५	९७६१	८६२	४९	६५१४७
तनहुँ	९५६७६	१४४३६	२२२९	१४९	११२४९०
श्याङ्जा	९६६७९	१४४३५	१५६८	७८	११२७६०
कास्की	६२०६४	४४२४०	९१२३	४६५	११५८९३
मनाङ	१८९३	४६०	२६६	२	२६२१
मुस्ताङ्ग	४५८४	११३९	३३६	६	६०६६
म्याग्दी	३७९१८	८०६६	७९७	५७	४६८३८
पर्वत	४७३९१	१०३७५	८८१	३२	५८६७९
बागलुङ्ग	८१००८	१३८९१	१३६३	४६	९६३०७
गुल्मी	८९६५१	२२६६३	१६११	७३	११३९९९
पाल्पा	८२४७१	१६५२४	१९०६	७१	१००९७२
नवलपरासी पुर्व	९७१०५	२८८७३	२४९६	९९	१२८५७३
रुपन्देही	१७४२९६	६७९९९	८४८३	३६८	२५०३४६
कपिलवस्तु	१३५१०५	३७०९०	२६५७	२९७	१७५१४९
अर्घाखाँची	६६९५६	१६९४३	१२४२	३३	८५१७४
प्यूठान	८१७२१	१२७१३	१११०	४३	९५५८५
रोल्पा	७४४७०	८८२७	९१८	२४	८४२३८
रुकुम पूर्व	२२८७२	३१५७	४५६	०	२६४८५
सल्यान	७७९३८	९८५९	८६०	५५	८८७११
दाङ	१३७२६२	४६६२१	३९१६	२०१	१८८०००
बाँके	९२८१६	३०९८३	५०३२	११४	१२८९४५
बर्दिया	१२२२३६	३३८२५	२२१०	६५	१५८३३६
सुर्खेत	८८१६६	२६०२२	२९०९	१५२	११७२५०
दैलेख	८४०६३	९७९७	११९१	६५	९५११६
जाजरकोट	४८३१६	७००३	५६३	०	५५८८२
डोल्पा	१०७६१	४३७४	२३४	७	१५३७६
जुम्ला	३९१००	५२८७	७२९	२६	४५१४२

जिल्ला	सीप तहगत प्राविधिक जनशक्ति				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ४	कुल
कालीकोट	४१४२२	८८२८	५४०	१७	५०८०७
मुगु	२१४७५	१०८५	२२०	७	२२७८७
हुम्ला	१८५८४	२४३३	३६३	६	२१३८६
बाजुरा	४८३३४	३५१२	५१६	०	५२३६१
बझाङ	६८७७२	६६७८	७२२	१७	७६१९०
अछाम	९५१२५	७००६	९८८	४९	१०३१६९
डोटी	६८५९५	१०५२०	१३९३	२२	८०५३०
कैलाली	१९१७६२	५०२८७	४६९५	२२४	२४६९६७
कंचनपुर	१२६०५७	१८३८२	२२७८	६८	१४६७८४
डडेल्धुरा	४७३२०	९३४४	८४९	४५	५७५५९
बैतडी	७९१६३	११०३३	११२१	३१	९१३४९
दार्चुला	४३००६	५३७७	९२४	३२	४९३३९
नवलपरासी पश्चिम	९१५०२	३१४४१	२१४३	११७	१२५२०२
रुकुम पश्चिम	३६७०८	४८४५	३७६	८	४१९३८
कुल	६१९९९११	२०६१९०३	२५७९०८	१८१६६	८५३७८८८

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, सुक्ष्म तथ्याङ्क विश्लेषण

अनुसूची ४: कृषि तथा वन क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको पेशागत विवरण

कृषि तथा वन क्षेत्रका पेशाहरु	सीपको तह				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ४	कुल
कृषि तथा वन उत्पादन प्रबन्धक	०	०	०	२३८२	२३८२
पशु चिकित्सक	०	०	०	१३३०	१३३०
डाइटिसियन र पोषण विशेषज्ञ	०	०	०	११७३	११७३
कृषि प्राविधिक	०	०	४१४८	०	४१४८
वन प्राविधिक	०	०	२७६१	०	२७६१
पशु प्राविधिक र सहायक	०	०	६४८०	०	६४८०
घरपालुवा जनावर र जनावर रेखदेख कामदारहरु	०	५५२	०	०	५५२
बाली र तरकारी उत्पादक	०	१९७५८०	०	०	१९७५८०
मालीहरु, बागवानी र नर्सरी उत्पादकहरु	०	११७८३	०	०	११७८३
मिश्रित बाली उत्पादक	०	५७६८८	०	०	५७६८८
पशुधन र दुग्ध उत्पादकहरु	०	४३४१६७	०	०	४३४१६७
कुखुरा उत्पादक	०	१६३९५७	०	०	१६३९५७
निर्वाह माछापालक कृषकहरु	०	१९८८	०	०	१९८८
अन्य शिल्प र सम्बन्धित कामदारहरु	०	५६४९	०	०	५६४९
मिश्रित पशु र बाली उत्पादक	०	३१९०२	०	०	३१९०२
वन तथा तत् सम्बन्धी कामदार	०	५५२२	०	०	५५२२
एक्वाकल्चर कामदारहरु	०	२४९५	०	०	२४९५
अन्तर्देशीय र तटीय पानी माछा पालन गर्नेहरु	०	३६०६	०	०	३६०६
निर्वाह बाली किसानहरु	०	१९२७२	०	०	१९२७२
निर्वाह पशुपालक किसानहरु	०	४५४३	०	०	४५४३
निर्वाह मिश्रित बाली तथा पशुपालक कृषकहरु	०	७६५३	०	०	७६५३
निर्वाह माछा पालन गर्नेहरु, शिकारीहरु, ट्रयापरहरु र भेलाहरु	०	८७५८	०	०	८७५८
कसाईहरु, माछा र अन्य खाना तयारकर्ताहरु	०	१७४४३	०	०	१७४४३
दुग्ध उत्पादन उत्पादकहरु	०	२२४९५	०	०	२२४९५

कृषि तथा वन क्षेत्रका पेशाहरु	सीपको तह				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ४	कुल
फल, तरकारी र सम्बन्धित संरक्षकहरु	०	२६८१५	०	०	२६८१५
काठ संरक्षक	०	३१९५	०	०	३१९५
Fumigators र अन्य कीट र झार नियन्त्रणकर्ताहरु	०	२००३	०	०	२००३
मोबाइल फार्म र फोरेस्ट्री प्लान्ट अपरेटरहरु	०	३१९७२	०	०	३१९७२
बालीनाली खेतका मजदुर	४३८१०५५	०	०	०	४३८१०५५
पशुपालन मजदुर	४२७१६६२	०	०	०	४२७१६६२
मिश्रित बाली र पशुपालन खेतालाहरु	५३८६५६	०	०	०	५३८६५६
बगैचार बागवानी मजदुरहरु	११६७२	०	०	०	११६७२
वन कामदारहरु	१६६९२	०	०	०	१६६९२
मत्स्यपालन र एक्वाकल्चर मजदुरहरु	११८८५	०	०	०	११८८५
	९२३१६२२	१०६१०३५	१३३८८	४८८५	१०३१०९२९

अनुसूची ५: इन्जिनियरिङ्ग सँग सम्बन्धित पेसाका कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिहरू

इन्जिनियरिङ्ग सम्बन्धित पेशा	श्रम बजारमा कार्यरत जनशक्ति				कुल
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ३	
पर्यावरण संरक्षण पेशाविद्हरू	०	०	०	५२३	५२३
सिभिल ईन्जिनियरहरू	०	०	०	५८९६	५८९६
मेकानिकक ईन्जिनियरहरू	०	०	०	११५६	११५६
खानी ईन्जिनियरहरू, धातुकर्मी र सम्बन्धित पेशेवरहरू	०	०	०	६६६	६६६
विद्युत ईन्जिनियरहरू	०	०	०	११९२	११९२
दुरसंचार ईन्जिनियरहरू	०	०	०	२४३३	२४३३
ग्राफिक र मल्टिमिडिया डिजाइनर	०	०	०	३९५	३९५
सूचना प्रविधि प्रशिक्षकहरू	०	०	०	४४५८	४४५८
सफ्टवेयर डेभलपरहरू	०	०	०	४६१	४६१
एप्लिकेशन प्रोग्रामहरू	०	०	०	५९२	५९२
कम्प्युटर नेटवर्क सम्बन्धी पेशाविद्हरू	०	०	०	४०१	४०१
दृश्य कलाकारहरू	०	०	०	२६४३	२६४३
सिभिल ईन्जिनियरका प्राविधिकहरू	०	०	१५३५६	०	१५३५६
ईलेक्ट्रिकल ईन्जिनियरका प्राविधिकहरू	०	०	२७२१	०	२७२१
मेकानिकल ईन्जिनियरका प्राविधिकहरू	०	०	२२७५	०	२२७५
अन्यत्र उल्लेख नभएका भौतिक र ईन्जिनियरिंग विज्ञान प्राविधिकहरू	०	०	५६०	०	५६०
खानी सम्बन्धी सुपरभाइजरहरू	०	०	११०९	०	११०९
उत्पादन उद्योगका सुपरभाइजर	०	०	५३५६	०	५३५६
निर्माणका सुपरभाइजर	०	०	१४१७७	०	१४१७७
विद्युत उत्पादन प्लान्टका अपरेटरहरू	०	०	१४१०	०	१४१०
पेट्रोलियम तथा प्रकृतिक ग्याँस प्रशोधन प्लान्टका अपरेटरहरू	०	०	२४	०	२४
हवाईजहाज उडान नियन्त्रकहरू	०	०	८०५	०	८०५
मेडिकल सम्बन्धी वस्तु तथा उपचारमा प्रयोगहुने उपकरण चलाउने प्राविधिकहरू	०	०	९४७२	०	९४७२
सूचना तथा संचार सम्बन्धी प्राविधिकहरू	०	०	४८८४	०	४८८४
सूचना र संचार प्रविधि प्रयोगकर्ता सहयोग प्राविधिक	०	०	१२७७	०	१२७७
कम्प्युटर नेटवर्क र प्रणाली प्राविधिकहरू	०	०	७७४१	०	७७४१
प्रसारण र अडियोदृश्य प्राविधिकहरू	०	०	१९६६	०	१९६६

इन्जिनियरिङ्ग सम्बन्धित पेशा	श्रम बजारमा कार्यरत जनशक्ति				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ३	कुल
दूरसंचार ईन्जिनियरिङ्ग प्राविधिकहरू	०	०	११०३	०	११०३
टेलिफोन स्विचबोर्ड अपरेटरहरू	०	५२१	०	०	५२१
घर निर्माणकर्ताहरू	०	१०२३७१	०	०	१०२३७१
ईट्टा टायल र तत् सम्बन्धित कामदारहरू	०	९०६१२	०	०	९०६१२
ढुङ्गा सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू	०	१२६२६३	०	०	१२६२६३
कंक्रीट तथा सिमेन्टको प्लाष्टर सम्बन्धित काम गर्ने कामदारहरू	०	६४१४०	०	०	६४१४०
काठ र जडान सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू	०	१५६६०२	०	०	१५६६०२
अन्यत्र उल्लेख नभएका भवन फ्रेम र तत् सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू	०	५०२६	०	०	५०२६
भुईँमा टायल तथा अन्य वस्तु छापने कामदारहरू	०	७६०९	०	०	७६०९
प्लाष्टर सम्बन्धी कामदारहरू	०	२६२९८	०	०	२६२९८
शिशु काट्ने कामदारहरू	०	१४३८	०	०	१४३८
प्लम्बर र पाईप जडान सम्बन्धि काम गर्ने	०	१६७५८	०	०	१६७५८
रङ्गरोगन र तत् सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू	०	३९३९५	०	०	३९३९५
धातु पगाल्ने तथा खास वस्तु बनाउने कामदारहरू	०	२५०९	०	०	२५०९
धातुका सामग्री जडान तथा फिट गर्ने कामदारहरू	०	३७२५	०	०	३७२५
धातु जोड्ने तथा आगाको ज्वालाबाट धातु काट्ने पगाल्ने कामदारहरू	०	३१६७१	०	०	३१६७१
धातुका पाता बनाउने कामदारहरू	०	१२२५४	०	०	१२२५४
धातुका पाता तथा अन्य धातुलाई आकार दिने कामदारहरू	०	१३५१	०	०	१३५१
कामी टुल बनाउने र तत् सम्बन्धी कामदारहरू	०	२२६१५	०	०	२२६१५
टुल बनाउने र तत् सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू	०	४८८	०	०	४८८
धातुको काम गर्न मेशिन टुल सेटिङ्ग गर्ने र सञ्चालन गर्ने कामदारहरू	०	३९२३	०	०	३९२३

इन्जिनियरिङ्ग सम्बन्धित पेशा	श्रम बजारमा कार्यरत जनशक्ति				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ३	कुल
धातुमा पालिस गर्ने, पिस्ने मेशिनको दौत तिखो बनाउने तथा टुलको धार निकाल्ने कामदारहरु	०	८६९	०	०	८६९
मोटरगाडी मेकानिक तथा मर्मत गर्ने मिस्त्रीहरु	०	३५७४४	०	०	३५७४४
हवाईजहाजको ईन्जिन मेकानिक तथा मर्मत गर्ने मिस्त्रीहरु	०	५७२	०	०	५७२
कृषि तथा औद्योगिक उपकरणका मेकानिकहरु तथा मर्मत गर्ने मिस्त्रीहरु	०	१००८०	०	०	१००८०
साईकल तथा तत् सम्बन्धी मर्मत गर्ने मिस्त्रीहरु	०	१३५०९	०	०	१३५०९
साना उपकरण बनाउने तथा मर्मत गर्ने कामदारहरु	०	७००	०	०	७००
ग्लास बनाउने, काट्ने पिस्ने र सजाउने कामदारहरु	०	४३८	०	०	४३८
काठका हस्तकला र तत् सम्बन्धी कामदारहरु	०	४२२१४	०	०	४२२१४
भवन बाईरिङ्ग गर्ने र तत् सम्बन्धी विद्युतमा काम गर्ने कामदारहरु	०	२०७६७	०	०	२०७६७
विद्युत मेकानिकहरु र फिटरहरु	०	३२१८	०	०	३२१८
विद्युत उपकरण जडान गर्ने र मर्मत गर्ने कामदारहरु	०	९६०६	०	०	९६०६
विद्युतीय मेकानिकहरु तथा सेवा प्रदायकहरु	०	६९३०	०	०	६९३०
सूचना तथा संचार प्रविधिक जडान गर्ने र सेवा प्रदान गर्ने कामदारहरु	०	१६२८१	०	०	१६२८१
खानी उत्खनन गर्ने कामदारहरु	०	३४४८	०	०	३४४८
खनिज तथा ढुङ्गा प्रशोधन गर्ने यन्त्रका अपरेटरहरु	०	७८४६	०	०	७८४६
ईनार खन्ने तथा प्वालपार्ने र तत् सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरु	०	३७३३	०	०	३७३३
सिमेन्ट, ढुङ्गा तथा खनिज बस्तु उत्पादन गर्ने मेशिन अपरेटरहरु	०	४०६	०	०	४०६
धातु प्रशोधन तथा सफा गर्ने प्लान्टको अपरेटरहरु	०	२५०८	०	०	२५०८

इन्जिनियरिङ्ग सम्बन्धित पेशा	श्रम बजारमा कार्यरत जनशक्ति				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ३	कुल
रासायनिक सामान उत्पादन गर्ने प्लान्ट तथा मेशीन अपरेटरहरू	०	२१८७	०	०	२१८७
रबरका सामान उत्पादन गर्ने मेशीन अपरेटरहरू	०	५६४	०	०	५६४
प्लाष्टिकका सामान उत्पादन गर्ने मेशीन अपरेटरहरू	०	३६४९	०	०	३६४९
कागजका सामान उत्पादन गर्ने मेशीन अपरेटरहरू	०	१३२३	०	०	१३२३
बुनाई र बुनाई मेशिन अपरेटरहरू	०	७८४	०	०	७८४
सिलाउने मेशीन अपरेटर	०	५८७८	०	०	५८७८
कपडा सेतोपार्ने,रङ्ग लगाउने र सफा गर्ने मेशीन अपरेटर	०	४३१	०	०	४३१
जुता बनाउने र तत्सम्बन्धी मेशीन अपरेटर	०	१०८९	०	०	१०८९
कपडा धुने मेशीन अपरेटर	०	१२३	०	०	१२३
भुवा तथा छाला तयार गर्ने मेशीन अपरेटर	०	२६११	०	०	२६११
खाना तथा खानाका परिकार बनाउने मेशीन अपरेटर	०	२२९२१	०	०	२२९२१
पल्प तथा कागज बनाउने प्लान्ट अपरेटर	०	२७७	०	०	२७७
काठ प्रशोधन प्लान्ट अपरेटर	०	१०२४१	०	०	१०२४१
ग्लास तथा माटाका भाडा बनाउने प्लान्ट अपरेटर	०	१२१२	०	०	१२१२
वाष्प इन्जिन तथा व्वाइलर अपरेटर	०	४४६	०	०	४४६
प्याकिङ्ग,बोटलिङ्ग,लेभलिङ्ग मेशीन अपरेटर	०	७८५७	०	०	७८५७
अन्यत्र वर्गीकरण नगरिएका स्टेशनरी,प्लाण्ट र मेशीन अपरेटर	०	९४४४	०	०	९४४४
यान्त्रीक मेशीनरी जडान गर्ने कामदारहरू	०	२९२१	०	०	२९२१
विद्युत तथा विद्युतिय उपकरण जडान गर्ने कामदारहरू	०	१९९६९	०	०	१९९६९
अन्यत्र उल्लेख नगरिएका जडान गर्ने कामदारहरू	०	१४३०	०	०	१४३०

इन्जिनियरिङ्ग सम्बन्धित पेशा	श्रम बजारमा कार्यरत जनशक्ति				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ३	कुल
भूसतहको काम गर्ने तथा तत्सम्बन्धी प्लाण्ट अपरेटर	०	३६९८	०	०	३६९८
सामान उठाउने र ट्रक अपरेटरहरू	०	३९०९	०	०	३९०९
खानी निर्माण उत्पादन उद्योग र यातायत क्षेत्रमा हातले कामगर्ने कामदारहरू	५०३११	०	०	०	५०३११
सिभिल ईन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रमा हातले काम गर्ने कामदारहरू	६२४९४	०	०	०	६२४९४
भवन निर्माण क्षेत्रमा हातले काम गर्ने कामदारहरू	२९३५५७	०	०	०	२९३५५७
अन्यत्र वर्गीकरण नगरिएका उत्पादन उद्योग क्षेत्रमा हातले काम गर्ने कामदारहरू	३५९२७	०	०	०	३५९२७
फोहोर संकलन तथा रिसाईक्लिङ्ग गर्ने कामदारहरू	१०८४३	०	०	०	१०८४३
फोहोर छात्रे कामदारहरू	२९२९	०	०	०	२९२९
	४५६०६१	९९७४०१	७०२३३	२०८१७	१५४४५१२

अनुसूची ६: स्वास्थ्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित पेसामा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिहरू

स्वास्थ्य सँग सम्बन्धित पेसा	श्रम बजारमा कार्यरत जनशक्ति				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ४	कुल
जनरल मेडिकल प्राक्टिसनहरू	०	०	०	८१८४	८१८४
विशेषज्ञ मेडिकल प्राक्टिसनहरू	०	०	०	४७३८	४७३८
परम्परागत तथा सहायक चिकित्सा प्रदान गर्ने पेशाविद्हरू	०	०	०	१५५२	१५५२
प्यारामेडिकल प्राक्टिसनहरू	०	०	०	३८७४	३८७४
दन्त चिकित्सकहरू	०	०	०	२४२१	२४२१
औषधि विशेषज्ञहरू	०	०	०	२३५५	२३५५
फिजियोथेरापिष्टहरू	०	०	०	४५४	४५४
अन्यत्र बर्गिकरण नगरिएका स्वस्थ्य पेशाविद्हरू	०	०	०	२७१	२७१
मेडिकल तथा प्याथोलोजी ल्यावका प्राविधिकहरू	०	०	१२९५३	०	१२९५३
औषधि विज्ञानका प्राविधिक तथा सहायकहरू	०	०	३७९८	०	३७९८
मेडिकल तथा दाँत भर्ने प्राविधिकहरू	०	०	११२८	०	११२८
नर्सिङ सम्बन्धी प्राविधिकहरू	०	०	४४९५२	०	४४९५२
प्रसुति सेवा सम्बन्धी प्राविधिकहरू	०	०	३५०९	०	३५०९
परम्परागत तथा सहायक चिकित्सा प्रदान गर्ने पेशाविद्हरू	०	०	६९३१	०	६९३१
दन्त सहायक चिकित्सकहरू	०	०	६४३	०	६४३
सामुदायिक स्वस्थ्य कार्यकर्ताहरू	०	०	६५८९	०	६५८९
भौतिक चिकित्सा प्राविधिक तथा सहायकहरू	०	०	६८२	०	६८२
मेडिकल सहायकहरू	०	०	५२६२	०	५२६२
अन्यत्र बर्गिकरण नगरिएका स्वस्थ्य सम्बन्धी पेशाविद्हरू	०	०	१२६७	०	१२६७
कपाल सजाउने श्रृङ्गारकर्ता तथा तत् सम्बन्धी कामदारहरू	०	२२७७५	०	०	२२७७५
श्रृङ्गारकर्ता तथा तत् सम्बन्धी कामदारहरू	०	१८३०१	०	०	१८३०१
स्वास्थ्य हेरचार गर्ने निजी कामदारहरू	०	२०४९	०	०	२०४९
अन्यत्र उल्लेख नभएका स्वस्थ्यक्षेत्रका निजी कामदारहरू	०	२७६०	०	०	२७६०
	०	४५८८६	८७७१३	२३८४८	१५७४४७

अनुसूची ७: पर्यटन क्षेत्रसँग सम्बन्धित पेसामा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिहरु

पेसाको नाम	सीप तह अनुसार जनशक्तिको विवरण				
	सीप तह १	सीप तह २	सीप तह ३	सीप तह ४	कुल जम्मा
भान्छेहरु	०	०	४७५	०	४७५
अन्यत्र उल्लेख नभएका कलाकार तथा साँस्कृतिक सहायक पेशाविद्हरु	०	०	९८३	०	९८३
यात्रा परामर्शका कार्यालय सहायक	०	७०७१	०	०	७०७१
होटल रिसेप्सनिष्ठहरु	०	१७२०	०	०	१७२०
यात्रुको अगुवाई गर्ने र यात्रीको उपस्थिति रुजुगर्ने गाईडहरु	०	५७१९	०	०	५७१९
यात्रा पथ प्रदर्शक	०	४१७१	०	०	४१७१
भान्छेहरु	०	९४७४६	०	०	९४७४६
बेरा	०	२१७३१	०	०	२१७३१
सडकमा खाना विक्रेताहरु	०	३००२०	०	०	३००२०
बेकरी, जन्मदिनको केक र मिठाई बनाउने कामदारहरु	०	७५५१	०	०	७५५१
खाना तथा पेय पदार्थ टेष्टगर्ने र त्यसको स्तर निर्धारण गर्नेहरु	०	१५५०७	०	०	१५५०७
हातले लुगाधुने तथा आइरन लगाउने कामदारहरु	८८०८	०	०	०	८८०८
फाष्टफुड तयारीकर्ताहरु	२९१७८	०	०	०	२९१७८
भान्छाका सहायकहरु	३४०९८	०	०	०	३४०९८
	७२०८३	१९०७७८	१४५९	०	२६४३२०

अनुसूची ८: अन्यसेवा क्षेत्रसँग सम्बन्धित पेसामा कार्यरत प्राविधिक जनशक्तिहरु

पेशागत क्षेत्र	सीप तह अनुसारको विवरण				
	तह १	तह २	तह ३	तह ४	जम्मा
कपडा डिजाईनरहरु	०	०	०	६६८	६६८
व्यावसायिक शिक्षाका शिक्षकहरु	०	०	०	५२६३	५२६३
पूर्व प्राथमिक विद्यालयका शिक्षकहरु	०	०	०	४९८७७	४९८७७
संगीत शिक्षकहरु	०	०	०	२१३	२१३
अन्य कला सिकाईका शिक्षकहरु	०	०	०	१०६७	१०६७
समाजसेवी एवं परामर्श सम्बन्धी पेशाविद्	०	०	०	३५७	३५७
संगीतकार गायककार र गीत रचनाकारहरु	०	०	०	३२७५	३२७५
नृत्यकलाकार तथा नृत्यनिर्देशकहरु	०	०	०	६१७	६१७
अन्यत्र वर्गीकरणमा नपरेका सृजनात्मक कलाकारहरु	०	०	०	५६५	५६५
रसायन ईन्जिनियरका प्राविधिकहरु	०	०	१६३३	०	१६३३
अन्यत्र वर्गीकरणमा नपरेका व्यावसायिक सेवाका प्रतिनिधिहरु	०	०	६१३४	०	६१३४
प्रशासकिय सहायकस्तरका सचिवहरु	०	०	७३०५	०	७३०५
सहायक स्तरका सामाजिक कार्यकर्ताहरु	०	०	१४४९३	०	१४४९३
फोटोग्राफरहरु	०	०	१९१८	०	१९१८
सचिव	०	८७२७	०	०	८७२७
टाईपिष्ट तथा बर्डप्रोशेसिङ्ग अपरेटरहरु	०	४२०२	०	०	४२०२
सूचना तथा सम्पर्क केन्द्रका कामदारहरु	०	४७४	०	०	४७४
सोधपुछमा काम गर्ने कामदारहरु	०	७४०४	०	०	७४०४
स्वागत कक्षमा काम गर्ने रिसेप्सनिष्ट	०	४१८५	०	०	४१८५
बेराहरु	०	२५४३	०	०	२५४३
कार्यालय भवन होटल तथा प्रतिष्ठानको सरसफाई तथा हेरचार गर्ने कामदारहरु	०	१००१४	०	०	१००१४
गृह व्यवस्थापकहरु	०	१२४३	०	०	१२४३
भवनको पालेपहरा गर्नेहरु	०	१४९४६	०	०	१४९४६
फेसन र मोडेलहरु	०	८१८	०	०	८१८
बच्चा हेरचार गर्ने निजी कामदार	०	५७८१	०	०	५७८१
सुरक्षा गार्डहरु	०	३५६५७	०	०	३५६५७

पेशागत क्षेत्र	सीप तह अनुसारको विवरण				
	तह १	तह २	तह ३	तह ४	जम्मा
अन्यत्र उल्लेख नभएका सुरक्षा कामदारहरू	०	७४८०	०	०	७४८०
धातु जोड्ने तथा आगाको ज्वालाबाट धातु काट्ने पगाल्ने कामदारहरू	०	२१४१	०	०	२१४१
काठका हस्तकला र तत् सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू	०	३९४१६	०	०	३९४१६
छपाई पूर्वका प्राविधिकहरू	०	४६०२	०	०	४६०२
छपाई गर्ने कामदारहरू	०	५६४६	०	०	५६४६
छपाई पछिको काम गर्ने वेन्डिङ्ग गर्ने कामदारहरू	०	७३८	०	०	७३८
काठका वाकस बनाउने र तत् सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू	०	१०४०६	०	०	१०४०६
सूचिकार , ड्रेसमेकरहरू	०	१९०२४८	०	०	१९०२४८
गारमेन्ट र तत् सम्बन्धित बान्की बनाउने कामदारहरू	०	७४१३	०	०	७४१३
सिलाई, कढाई र तत् सम्बन्धित कामदारहरू	०	४६३२३	०	०	४६३२३
जुता सिलाउने र तत् सम्बन्धित कामदारहरू	०	७५६७	०	०	७५६७
उत्पादन ग्रेडरहरू र परीक्षकहरू (खाद्य पदार्थ र पेय पदार्थ बाहेक)	०	१७७	०	०	१७७
अन्यत्र उल्लेख नगरेका शिल्प र तत् सम्बन्धित कामदारहरू	०	११२४७	०	०	११२४७
हातले प्याक गर्ने कामदारहरू	४६८३१	०	०	०	४६८३१
	४६८३१	४२६४४५	२९८५१	६१९०२	५५५०३०

अनुसूची ९: तालिम अवधि अनुसार तालिम प्राप्तको विवरण

क्र. सं.	तालिमको नाम	तालिम अवधि				कुल जम्मा
		१ महिना सम्म	१ देखि ३ महिना	३ देखि १२ महिना	१२ महिना भन्दा बढी	
१	Dressmaking, tailoring	२४८७४	२३७५३५	१९९९१६	१०३८४	४७२७०९
२	Computer science	२६०१	१४७८१८	११६३१५	४२५०	२७०९८४
३	Agriculture, animal husbandry	१६८५१५	३९५११	१६०८३	८०२९	२३२१३७
४	Driving skills and motor vehicle operation	२३४९०	५८८६८	३२५३१	१५७५	११६४६३
५	Hairdressing, beauty work	३१३१	२७९३९	७९४२५	२६१४	११३१०८
६	Handicrafts, spinning, weaving	३६७५८	३३७६८	२८६०७	१७००	१००८३२
७	Electrician	६७०३	२९२६८	२७९६१	२४९०	६६४२२
८	Cooking and food preparation	१०००९	१५२९०	१४८४९	३१४५	४३२९३
९	Other healthrelated programmes	१५०८२	८९८४	४७९०	१४२६८	४३१२४
१०	Architecture	२२००७	१५८३१	१९६४	२५६९	४२३७१
११	Nursing and other medical auxiliary programmes	१३२८७	५१६५	१९१४	२०४०५	४०७७१
१२	Mechanic trades (including mechanical repair)	६७०	७७५९	१६६८६	१०८१९	३५९३३
१३	Plumbing	४३९२	११७५७	८८७१	५१३	२५५३३
१४	Engineering	२३२७	९०८५	८१३४	४७९५	२४३४१
१५	Carpentry	६००४	१०६४०	४३८६	२६४३	२३६७४
१६	Other craft, trade and industrial	११३१	१०२८९	१००८९	१६७३	२३१८२
१७	Furniture making and repair	१५०६६	३७३९	४२९७	०	२३१०२
१८	Medicine, dentistry and surgery	८८१	१५१७	४७२२	१०९८०	१८०९९
१९	Animal health and veterinary science	२६७५	७५८२	२२९२	३७१०	१६२५९
२०	Construction and building n.e.c.	८५५६	३५५०	२७२४	५२५	१५३५४
२१	Metal trades	१११०	६९२६	६०८८	४१७	१४५४१
२२	Other hotel and restaurant trades	११९५	६७९१	४५२७	८६६	१३३८०
२३	Visual and plastic arts, carving, sculpture	३८१८	५६७१	२३६६	५६९	१२४२४
२४	Trade and industry work n.e.c.	५६१८	१९४५	१४५८	२३८	९२६०
२५	Forestry and forest products technology	५२३३	३४८६	०	०	८७१९
२६	Health n.e.c.	४३८६	५७२	१६१५	८०४	७३७६
२७	Programmes with emphasis on child care	४७४१	२५६७	०	०	७३०८

क्र. सं.	तालिमको नाम	तालिम अवधि				कुल जम्मा
		१ महिना सम्म	१ देखि ३ महिना	३ देखि १२ महिना	१२ महिना भन्दा बढी	
२८	Architecture and townplanning n.e.c.	१४३८	२२०४	३०४	५७३	४५१८
२९	Shoe making and repair	६३०	०	३३७३	३०७	४३०९
३०	Transport and communications n.e.c.	९७	१८४४	२१९१	०	४१३१
३१	Other transport and communication programmes	१८८०	१०७३	८०५	०	३७५८
३२	Clerical	१३७८	८६४	१३७८	०	३६१९
३३	House painting	१२८१	११९३	९५५	०	३४२९
३४	Sorthandtyping (secretarial)	०	२३५६	७१४	०	३०६९
३५	Other fie and applied arts	०	१०७७	१८६५	४२	२९८४
३६	Fine and applied arts n.e.c.	८५३	५६७	९१४	०	२३३४
३७	ricklaying	४०७	१२१५	०	०	१६२२
३८	Fisheries	६९२	२०९	०	०	९०१
३९	Printing and book binding trades	०	०	२८६	०	२८६
कुल जम्मा		४०२९१६	७२६४५५	६१५३९५	११०९०३	१८५५६५९

अनुसूची १०: प्रदेश अनुसार व्यावसायिक तालिम प्राप्तको विवरण

क्र. सं.	तालिमको नाम	प्रदेशगत तालिम प्राप्तको विवरण							कुल जम्मा
		प्रदेश नं १	प्रदेश नं २	बागमती	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश	
१	Dressmaking, tailoring	६१,९८८	५५,८६९	१२४,६६४	६३,१५५	११४,६८०	१६,५०४	३५,८४८	४७२,७०८
२	Computer science	३२,९४२	२१,०३८	१३७,४३७	३२,३५७	३२,८०२	६,४२३	७,९८६	२७०,९८५
३	Agriculture, animal husbandry	२३,६६५	२०,४२८	४२,६४०	४४,०५७	६९,५६८	१०,३९५	२१,३८३	२३२,१३६
४	Driving skills and motor vehicle operation	२५,४८७	१५,१५८	३२,८२६	९,२७१	२९,९४७	२,०७०	१,७०५	११६,४६४
५	Hairdressing, beauty work	२०,६२०	३,९१६	५२,८९२	१०,९६३	१८,८१९	१,७९५	४,१०४	११३,१०९
६	Handicrafts, spinning, weaving	१६,५१७	६,८३४	३३,१५१	१६,०४३	२०,८७५	३,०२३	४,३९०	१००,८३३
७	Electrician	८,४३०	८,०६४	१८,०९९	७,७९३	१७,०१४	२,३५१	४,६७०	६६,४२१
८	Cooking and food preparation	६,८१०	१,१४७	२७,४४९	२,४९२	३,७१७	८६९	८०९	४३,२९३
९	Other healthrelated programmes	४,३५०	११,६८५	१२,९४३	२,९६०	६,६५१	१,४८२	३,०५३	४३,१२४
१०	Architecture	३,१९९	२,६६३	२५,६६८	३,३५६	३,४३३	९५७	३,०९५	४२,३७१
११	Nursing and other medical auxiliary programmes	५,२०२	६,३३२	८,२५०	२,२८३	९,०७३	१,२८४	८,३४७	४०,७७१
१२	Mechanic trades (including mechanical repair)	११,१३४	२,१६९	९,४२८	२,५१४	५,९२९	१,०१७	३,७४२	३५,९३३
१३	Plumbing	४,९६७	१,२३९	९,९९६	२,९२३	३,६२६	९२५	१,८५७	२५,५३३
१४	Engineering	३८९	५,१४६	१३,२४६	१,३२८	३,६८४	११	५३७	२४,३४१
१५	Carpentry	५,८०१	३,०९१	३,७८३	३५७	६,८४९	१,४१०	२,३८३	२३,६७४
१६	Other craft, trade and industrial	१,७८०	२,५२४	१३,०९९	२,७४५	२,०१४		१,०२०	२३,१८२
१७	Furniture making and repair	६०८	९९९	४,७५१	१४,०३९	१,९७६	४५३	२७६	२३,१०२
१८	Medicine, dentistry and surgery	४,४८९	४,४६०	५,६९६	२,१७२	४००	१३५	७४८	१८,१००
१९	Animal health and veterinary science	१,४९९	२,३३८	३,०९८	१,३३०	४,६८४	८३९	२,४७२	१६,२६०

क्र. सं.	तालिमको नाम	प्रदेशगत तालिम प्राप्तको विवरण							कुल जम्मा
		प्रदेश नं १	प्रदेश नं २	बागमती	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश	
२०	Construction and building n.e.c.	२,६७८	९५०	६,५४०	१,४७९	२,२७६	१८३	१,२४७	१५,३५३
२१	Metal trades	१,८४२	२,३७९	३,७३७	६३३	५,१३२		८१७	१४,५४०
२२	Other hotel and restaurant trades	१,५६२	३,९०३	५,४६२	२५९	१,३६७		८२७	१३,३८०
२३	Visual and plastic arts, carving, sculpture	२,०८४	१,९७९	५,०४७	९४१	८१९		१,५५५	१२,४२५
२४	Trade and industry work n.e.c.	१,५३०	७६८	३,१६८	२,१५२	१,१२५		५१६	९,२५९
२५	Forestry and forest products technology	१,९२२	८२६	१,७४४		४,०४१		१८६	८,७१९
२६	Health n.e.c.		५१६	६८७	६४८	३,९१३	१,५२८	८५	७,३७७
२७	Programmes with emphasis on child care		१८२	४,२०५	१००	२,७१७	८२	२२	७,३०८
२८	Architecture and townplanning n.e.c.	१९२		४०६		२,८०७		१,११३	४,५१८
२९	Shoe making and repair		१,२२५	३,०८५					४,३१०
३०	Transport and communications n.e.c.	१,४३५		४६१	७०६	१,५२९			४,१३१
३१	Other transport and communication programmes		६४९	३,०११		२०		७८	३,७५८
३२	Clerical		१,६१५	४८४	१४३	१,३७८			३,६२०
३३	House painting	८०९	२६५	१,७९२		५४१		२१	३,४२८
३४	Sorthandtyping (secretarial)	७१४		२,३५६					३,०७०
३५	Other fine and applied arts	१,०२७		१,३६३		४०६	१४६	४२	२,९८४
३६	Fine and applied arts n.e.c.			१,०८४	७५७		३७१	१२२	२,३३४
३७	ricklaying					१,०४२		५८०	१,६२२
३८	Fisheries		५१५	२०९		१७७			९०१

क्र. सं.	तालिमको नाम	प्रदेशगत तालिम प्राप्तको विवरण							कुल जम्मा
		प्रदेश नं १	प्रदेश नं २	बागमती	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश	
३९	Printing and book binding trades					२८६			२८६
	कुल जम्मा	२५५६७२	१९०८७२	६२३,९५७	२२९,५५६	३८५,३१७	५४,२५३	११५,६३६	१८५५६६३

